

سنڌ جو سيلاني

پير و مل م. ڇمڊ

سوره سنڌي ادب

صاحب خان سوره: ميراثي

Cell No: 0344 3919786

0300 3404488

1A. 218.

سنت جو سيلائي

پاڻگو پهريون

فهرست

ڪراچي ضلعو	لٽي جو ڊڪر
ڪراچي جي ڪهاڻي ۱	۶۳
ڪراچي جي ٻولي ۱۱	۶۹
ماڻهڻي جو سير ۱۳	۷۳
شه پير ۱۸	۷۵
ماري پور ۲۱	۷۶
منگهو پير ۳۱	۷۹
ڍرگه روڊ، ملير ۽ لائڊي ۳۲	۸۳
پنپور ۳۸	۸۷
پير پور ساڪرو ۴۶	۸۹
گهوڙ پاري ۵۵	۹۰
پير پنو ۵۸	۹۳
مڪاني جي هڪري	۹۸
	۹۹

حیدرآباد ضلعو

۱۴۷ خدا آباد (نئین)

۱۵۰ آذیر و اعل

۱۵۳ تندو الویار

۱۵۶ نصرو پور

۱۵۷ لاڑ

۱۶۲ ہاڑی شریف

۱۶۷ تندو باگو

۱۶۱ بدین

۱۰۴ حیدرآباد

۱۲۱ حیدرآباد جو قلعو

۱۲۶ میرن جا قبا

۱۲۸ قلیلی: گونی سدا اوٹھی

۱۳۶ میا طی

۱۴۲ متیاری

۱۴۴ والا

مهاڳ

”سند جو سيلاني“ سند جي مکيه مڪانن جو سير
ڪرائي ٿو، سند جي تواريهه جا عجيب غريب نشان
بتائي ٿو، سند جي قديم بزرگن جي ملاقات ڪرائي ٿو،
۽ سند جي ڪهنين ڪهاڻين جي وندر جي لذت وٺائي
ٿو. خاص ڪري شاگردن لاءِ هي ڪتاب گهڻو ڪمائو
ٿيندو، جو ته روايتي تواريهه جا سڪا داستان ۽
جاگرافي ۽ ٽڪائيندڙ بيان اڪثري ٻڙمن جو شوق
گهٽائيندڙ آهن، پر هن ڪتاب ۾ تواريهه ۽ جاگرافي
ٻئي ڪهاڻي ۽ جي نموني ۾ ملي وندر ۽ هدايت ٿيون
لاڳاپين. اسين هي ڪتاب خوشي سان ٿا سڏي جي
شائقن اڳيان رکون. مستر پيرو مل مهرچند سند تي عاشق
آهي، سند جي تواريهه، ڪهاڻيون ۽ قصا، سند جا
راڳ ۽ ڪافيون، ڏاڍي محنت سان ٻئي ڪڍا ڪيا
اٿس. گهڻو به ڪند ڪرچ آهي. هي اڃا بهريون ڀاڱو
آهي. ٻيو ڀاڱو به جلد ڇپجي تيار ٿيندو، جنهن ۾
ٿرملڪ جا سڀا احوال ماري ۽ جي ماروٿڙن وارا، راتل
۽ سوڍل وارا، ڏنل آهن.

جيميل پرسرام

PRINTED AND PUBLISHED BY
JETHMAL PARSRAM GULRAJANI AT THE BHARATVASI PRESS
HYDERABAD SIND
SIND PUBLISHING HOUSE.

سنت جو سيلاني

ڪراچي جي ڪهاڻي

ڪراچي جي ڪهاڻي هڪ عجيب جهڙي آ ڪهاڻي آهي. ڪراچي جو ديهو و سارو شهر جو عمدي بندر هئڻ سبب ٽڪڙي ٽڪڙي ترقي ڪري رهيو آهي ۽ جنهنڪري مشهور ۽ ڪياماڙي، ميريو بندر ٿور ۽ دينسوال، ڪاليج ۽ انجيو عجائب خانو، فريئر مال ۽ عمارت پتلا، هوا بندر ۽ انجيو ديداري شيل گهر، سرڪاري باغ ۽ انجيو عجيب شريف جانور ۽ آب ڏنا ان پدا پکي، خوشما ۽ عاليشان مھارتون ۽ طرح طرح جا ڪارخانا هيترو ڪٿي بيٺا آهن جنهنڪري سمجهي سگهجي سگهي جو نڪ ۽ ڪي شاپنگ آهي، سيو ۱۷۲ع کان اڳي اتي اصل هوئي ڪونه هئي مان ڏسو ٿا هتي رگو ٿورا مهاڻن جا گهر هئا ۽ اهڙين ڪاري دروازي واري طرف ڪي ”مجهي مياڻي“ ڪوٺيندا آهن. ڪيڏانهن مهاڻن جي ڳوٺ جو منهن، ڪيڏانهن هاڻوڪي شاندار ڪراچي جي شڪل! ڪراچي جي بيهڪ

آمي ۽ بخت اهڙي ته پاري ڪئي اٿس جو اهو اصلوڪو
 ٺهڻو ڳوٺڙو اڄ ”اڀرندي جو ستارو“ سڏجي ٿو ۽ واه
 جا جهلڪا ٻيو ڇڏي. هن وقت سڄي هندستان ۾ هي
 نئون نمبر بندر آهي ۽ انگري سند جو ”لورپول“ ٿا سڏين.
 اڃا به جي ولايت جي ميل سڌو ڪراچي ۽ اچي ته جيڪر
 هي شهر بمبئي کي به شهر ڏيئي وڃي.

مٿي چيو ويو آهي ته ڪراچي جو شهر اصل اتي
 ڪونه هو. انهيءَ تي توهين پڇيندا ته تڏهين ڪٿي هو؟
 ڪراچي جي ماڻوڪن سمنين جا وڏا ۽ ٻيا واپاري اصل
 ”ڪارڪ“ ۾ رهندا هئا. اهو ڪارڪ جو شهر حب ندي
 جي ٻرئين پاسي ڪيپ مانر (راس المعاري) جي منهن
 وٽ هو. ڪراچي کان ڪيپ مانر پورائي پورا ڏهه ڪوم
 ٽري آهي ۽ انهيءَ منهن تي ڪارڪ جو شهر هڪ وڏو بندر
 هو. خبر اٿون ته انجو واپار ڪهڙن ڪهڙن شهرن سان
 هلندو هو؟ سند ۾ انجو واپار خاص طرح شام بندر ۽ لاڙي
 بندر سان هلندو هو. اڄ شام بندر جي شڪل ڏسو ته
 جيڪر حيرت لڳي. اهو شاموڪار بندر جنهن کي غلام
 شام ڪلهوڙي پنهنجي نالي پٺيان سڏائڻ ۾ فخر ٿي
 ورتو، سو اڄ هڪ ٻيو ڳوٺ آهي. لاڙي بندر ته سڄو
 ٽوٽو آهي، باقي هڪ ڪوٽ ۽ ٻيا ٿورا نشان مسجد
 جا اڃا بگهاڙ واه جي لڇڙي تي بيٺا آهن.

۽ سمنڊ جون لهريون اُتي پھيون اوڏا ڏين. اُهي هر سال
 پاڻو شاه جو مياو لڳندو آهي ۽ انهي وقت ٿوري گهڻي بستي
 ٿيندي آهي، باقي پوءِ تر سچ بستي واکا ڪري. ڪارڪ
 بندر جو واپار نه رڳو سنڌ سان پر ملبار، سورت، پور بندر
 ۽ مسقط سان به هلندو هو. هاڻوڪي ڪراچي جو واپار
 ٻين ڏيسا ورن سان گڏ انهن شهرن سان اجوائين هلي پيو.
 ڪراچي ۾ هر گيهه گهڻن پاسن کان اچي ٿو، پر پور بندر جو
 گيهه هٿ ڪري کائي ڏسو ته ڪهڙو سنڌو آهي!

درياھ توڙي سمنڊ جون ڦرديون گرد يون عجيب
 آهن: ڪڏهين ساوا پاسا سمجها ته ڪڏهين سمجها پاسا ساوا
 ڪيو ڇڏين. ڪارڪ بندر سان به اهڙي ڪار ٿي. پاڻي رخ
 ڦيريو ته رو يا لت ڇڙهيو، جنهن ڪري دنڱيون ايسٽائين اچي
 ڪين سگهيون ۽ واپار کي سخت نقصت اچڻ لڳي. ڪراچي
 جو هاڪارو سيٺ پوڄو مل جنهن جو اولاد ڪراچي ۾ جا پوڄو اٿي
 سينيون آهن، تنهن ۽ ٻين واپارين ڏلو ته هاڻ مٽي پنهن
 جي نه هڪي ۽ سي پوءِ ڪارڪ مان لڏڻ جا سعي ڪرڻ
 لڳا. سنه ۱۷۲۹ع ۾ اهي سينيون حب ندي وارو
 پاسو ڇڏي هاڻوڪي ڪراچي ۽ طرف ڪلاچي ۽ جي ڪن
 جي نزديڪ اچي رهيا.

ڪراچي ۽ جي بندر ڏانهن وڃڻ لاءِ جيڪا هاڻ
 واٽ آهي، سا اڳي ڪانه هئي. رام جهرو ڪو جنهن

کي ڀاڻ عام طرح ” آلترا رات “ جي ” آلتو ندر “
 ۾ ڪوٺين ٿا جا ڪاٺيا ۾ اُٿي بيٺل ۽ ” آلتو ندر “ جي
 قسمر جي مٿي ڪمڙن جي سڪل جهڙي پوکاٺيا ۾ اُٿل
 ٿئي ٿي تنهن حالت ۾ سڌو وڃي منهنجي واري ڪر
 سان ٿي لڳا، تنهن ڪري سمند جي ڀاڻي کي انهيءَ طرف
 اچڻ جي رات ڪانه ٿئي. اُهي وڃ وارا ٿڪر پوءِ
 ٻاچي پري ويا، جنهن ڪري منهنجو ۽ رام جهرو ڪو به
 ٻئي کان ڌار ٿي پيا ۽ سمند جو ڀاڻي ڀاڻ تر ڪيا ماڙي
 ۽ لپتو جيئي ٿاين ڪاهي پيو اچت. هن وقت ڪيا ماڙي
 وٽ بهي ڏسندا ته توهان کي منهنجي ڪانسواءِ ٻيا به
 ننڍڙا ٻيٽ هڪ ٻئي جي نزديڪ ڏسجن ۽
 ايندا، انهن ٻيٽن کي ” ٻيٽ “ ۽ ” ڀاڻ “
 ڪري سڏيندا آهن ۽ اڃا ٿين اُتي مٿاڻ جا گهر آهن.
 سمند جو ڀاڻي ڪيا ماڙي ڏي اچڻ ۽ دران ٻاڙا ٻيٽ کان
 لنگهي وڃاڻ جو ميدان وڃي ڪڍندو هو. وڃاڻ جي
 ميدان جي هڪ ڀاڱي ۾ ڀاڻ ماريمور لوڻ ڪاٺ بهي پئي
 آهي ۽ سمند جو ڀاڻي اڃا ٿين اُتي چولپون پيو ڪڍي.
 ٻاڙا ٻيٽ کان وٺي ماريمور ٿاين ڇڪتا ۽ اُهي ٿاين کي
 اڃا ٿين ” نئي ڌار “ سڏيندا آهن. سنه ۱۹۰۲ع واري
 سخت طوفان لڳڻ ڪري نئي ڌار جو ڀاڻي ماريمور ۾
 اُٿي آيو هو، انهيءَ ئي هن هڪ شعرا ڏسو هو جنهن جي

(۵)

وڃ وارڻ تي ڪنهن به شيءِ جي اڳتي ناهي هڪ ڀيرو
نئي ڀار ۾ لڳي ٿي ٻيو ڀيرو نه ٿي ڪرڻ

مان به ائين ٿي هڪ ڀيرو ٿي ٻيو ڀيرو نه ٿي ڪرڻ

جنهن جو نه اڳي اچڻو آهي تنهن جو نه ٿي ڪرڻ

لوڻ به لوڻ ٿي ٿو ڪرڻ، اڏائي لڪي هڪ ڀيرو نه ٿي ڪرڻ !

انهيءَ نئي ڀار ڪارڻي هر هڪ وڏو ڪُن هو، جنهن کي
”ڪڏهن جيءَ جو ڪُن“ ڪري سڏيندا هئا. اهو ڪُن
امرو تر هڪڙو هو، جو شام اڻهڪڙي پنهنجي رستي تي هڪ
سرگڙو ٿو هر اُنجهو ٿاڻو ڪُن ٿي آندو آهي :

ڪا اهو ڪڏهن جيءَ وڃي ٿو ڪُن ڪُن ٿي ڪرڻ

ٻي ٿي ٿو ڪرڻ ڪيڏهن ڪُن ٿي ڪرڻ

اهڙي خاصي ڪرڻ ڪُن ورائي ڪرڻ

هي مورڙي جا ٻه ٿي آهن. مورڙو هڪ ٿي ٿو

(ٻيو ٿو) هو. هڪجي ٿي ٿو ٿي ٿو ٿي ٿو

هڪ وڏو مانگر هڪ ٿي ٿو ٿي ٿو ٿي ٿو

پورا ڪرڻ ٿي ٿو ٿي ٿو ٿي ٿو ٿي ٿو

دلورا هڪ ٿي ٿو ٿي ٿو ٿي ٿو ٿي ٿو

اهو مانگر هڪ ٿي ٿو ٿي ٿو ٿي ٿو ٿي ٿو

هڪ ٿي ٿو ٿي ٿو ٿي ٿو ٿي ٿو ٿي ٿو

ٿي ٿو ٿي ٿو ٿي ٿو ٿي ٿو ٿي ٿو

مقام ڪراچي، جي ماڻهو تي مساهلي طرف ڏسڻا هون
آهي ۽ اُنهن جي ڏيک وڃي ٿو ته تازو هڪو رستو
ٺهيو آهي.

ڪراچي جي ڪن ٻير مرد مسلمانن جو جوڻ
آهي ته ”ڪلاچي“ هڪ مهاڻي هئي ۽ هندو
من مائت توڙي ٻيا ذات ٻائي جيڪو ڳوٺرو
هتي هڏي ويٺا هئا، سو ”ڪلاچي جو ڳوٺ“ سڏبو هو ۽
نئي ناز ڪاري وارو ڪن به سندس نالي پٺيان ”ڪلاچي
جو ڪن“ سڏبو هو. ڪراچي جا سينيون ڪارڪ به در مان
لڏي هن پاسي اچي رهيا. تنهنڪري به ڪلاچي نالي جو
اُچار ڦري ”ڪراچي“ ٿيو. واه مهاڻي، تنهنجو ڀاڳ!

✓ ڪراچي وارو پاسو اصل ڪلهوڙن جي هٿ ۾ هو.
ڪلهوڙن جي صاحبي ۽ ڦڙاٽ جي ڌار، جو پاڻ ڪلهوڙن
جي ماڻهن ماريو هو، جنهنڪري وڏو معاملو ٿي ويو، پر چون
جي عيوض ڪلهوڙن ڪراچي جو پاسو ڏان کي ڏيئي
ٿڌو ٿاري ڇڏيو. جنهن وقت به اتي سيمون ڪراچي
۾ آيا، تنهن وقت اهو پاسو ڏان جي هٿ ۾ هو. هنن کي
جان ۽ مال جو خوف هئي ٿيو، تنهنڪري ڄام درياءُ ڏان
جوڪي سان رس رهائي هندو سڦال هٿ رهيا. اهو ڄام
ڪاٺڻ جڳا ڇانڊا ڇڏا ٿيندو هو، پر اڻکي سڻڪي
وڏو واهرو ٿيندو هو، تنهنڪري هنن جيڪي

هئا، سو سڪيار لو سهجهندا هئا. ڄام جي ڏڍ هوندي به
هنن دورانديشي ڪري سهجي شهر جي چوڌاري هڪ
ڪچوري عالم بهام جوڙي، جهنڊجي ڪنڊن وٽ لڏ
ڏاهيائون ۽ مسقط مان توفون آڻي انهن لڏن تي رکيائون،
جڏهن هر ڪوٽ ۽ اسلام ڪوٽ وارن قلعن تي اڃتائين
توفون رکيل آهن. انهي ڪوٽ لڏ کانپوءِ شهر کي
”ڪلاچي ڪوٽ“ سڏيندا هئا.

ڪراچي شهر جي عالم بهام يا ڪوٽ کي آمدرفت
لاءِ به دروازا هئا، هڪڙي دروازي جو منهن ڪاري نير
يا سمنڊ جي پاڻي ڏانهن هئڻ، تنهنڪري اهو ”ڪا
سڏ جن لڏ ۽ هتي دروازي جو منهن لپاري نير
جي ڪو من ڏانهن هو، تنهنڪري انهي ”من
خان جو ماڪ هو، تنهنڪري انجو سه
واهار مليو. خراسان کان قافلا ايندا هئا
ان جهڪا ايندا هئا. جيڪا
هوندي هئي، تنهنجي پٺ تي هڻو.
ڪراچي ۽ جي سمنڊ جا
کي اڄ به ”اولڊ ڏائون“ يعني ۽
جهولي شهر جون گهٽيون تمام
۽ ميونسپالٽي ڪي جهوليون
آڳاٽيون گهٽيون ۽ ڪريو،

آهي منڊ هارا ڄڻو ڪا به آهي . آڳاٽن گهٽس مان
 ”وڏو ڏک“ اچائين ٿا پوءِ آهي . پوءِ به ڀاڱي جي
 سموري پوري آهي ان روح ٿيندي آهي ۽ هراڻي جي
 سوٽو جي لاءِ ٻي ٻي ٻوڇا ٿيندا آهن . مساطي جي ٻي آهي
 رائي سان سڏيندا آهن ، جو مساطي ٻائي لاءِ اصل ڪو
 لائڻي ٺهيل مٿي .

هن وقت سمند جو پاڻي هوا بندر وارا ٻهت ٻهت
 ٻه ٽي ، هراڻي گاڏي حاڻي ٿا ٻين پاڻي ايندو هو . اهو
 گاڏي حاڻو ڪنهن زماني ۾ چڱو بندر هو ۽ انڪي اُورنگا بندر
 ٿيندا هئا . هندو ماڻهو عام طرح ”رام داس“ سڏيندا
 ٿا لو اچتائين هليو اچي .

سلوچستان جي سڀو ڪوٽ سانگي ڪي مٿري
 سڀي ۽ هر آيا هئا تن پنهنجي سفر نامي
 ڪور علي“ ٺاهي سان سڏيو آهي ۽
 لکيو اٿس ته ڪور علي معنيٰ علي و
 ن انومان ڪڍڻو ٿو پوي ته ڪور
 لاري ڪو ماڻهو ٿيو آهي .

سنه ۱۷۹۵ع ۾ ڦٽل جي داء

۱۷۹۵ع ۾ ڦٽل جي داء

سنه ۱۷۹۷ع ۾ ميرن منهور جي ٿي

ساڳئي منڊ هو ، جتي مان

نئون قلعو ٺهيو بهيو آهي. ۷ فيبروري ۱۸۳۴ع تي انگريزن جو لشڪر ”ويلسلي“ جھاز ۾ ڏڙين جتراجي تي آيو. منھوڙي واري قلعي مان ميرن ۽ ڪي توپ جوڙي ۽ ٽنھن تي انگريزن جي لشڪر آهي توڻون جوڙيون جو سڄو ڪوٽ ڪيرائي وڌائون. هو پوءِ آساني سان ساڳئي ڏينھن ڪراچي ۾ ڪاهي آيا ۽ شهر واري قلعي جي ٻاهران اچي بسيا. ٽن ڏينھن ۾ ميرن جي ٻارن آغا اسماعيل شاه شڪارپور ۾ ڏاٻ هو. تنھنڪي ميرن انگريزن جي لشڪر ڏي وڪيل ڪري موڪليو. هن آخر صالح ڪرايو، جنھن موجب ميرن ساليانو ٽي لک رپيا انگريزن کي ڏيڻا ڪيا ۽ انگريزن انجام ڪيو ته شهر جي حڪومت ۾ ڪا به دست اندازي ڪار ڪندا سون. اهڙي طرح انگريز ٿورا سال ترسيا ۽ ميلاطي واري جنگ کان پوءِ حڪومت جون واڳون بنھن جي هٿ ڪيائون.

ڪراچي ڪيرجڻي هئي اهڙي ڪار

ڏڪو منجهس بنگالو ٺڪا ڇڏي ٿي.

هي ڏکي شاعري بهت جون پوريون ٺڪون آهن. اهو بهت سرگواسي منشي ڪرداسمل ڪيرالائي جو راسل آهي. سندس ڏينھن ۾ سال ۱۸۶۵ع ڌاري فرير ڊال ڇڏي بنگلا چڙيا مٿان آهي ڏسي عجيب ڪاٺو مٿاڻي، جو اٽڪان اڳ ڪراچي جي ڏيک ڏاڍي مٿاڻي سا مٿين ۾

ٺڪڻ ۾ ۱۸ مارچ تي اٿس. ڪراچي ۾ پٿريون گهرو آڻ
۱۸۸۴ع ۾ ويو هوس، ٿڌ ۾ ٺڪو هو مئڪس ۽ پندو مال
ٺڪو هو پير پور ڏار، اڪا مٿي آرام ۽ اڪا اڻ ٺاهيون، پوئس
مارڪيٽ مٿي، پر ماڻوڪي کان گهڻو ننڍي مٿي.
تن ڏينهن ۾ عاملن جون اوڻا قون ڪي جهوني مارڪيٽ
وٽ، ڪي ڪاري در تي ۽ ٿورڙيون سرائي ڪوٽڙي هيون.
گهڻا گهڻا ٺڪريو موٽر پراڻو جيل جڏي حاٽي ٺٽي
مال ڪاز ڪورٽ جڙي آهي تيسڻائين اچي پوءِ پٽي
موت ڪاٺي مٿي، جوا گهڻا سچ لڳي پيئي هوندي مٿي.
سوامي نارائڻ وارو مندر تن ڏينهن ۾ به هو، رافي گاڏي حاٽي
۾ ديوان چينيل جي جاءِ وٽ قبرستان لڳو پيو هوندو
هو. ۱۸۹۶ع جي ڏاڏا وارو ڏينهن ۾ جڏهين پهرين پليگ
پيئي، ٿڌ ۾ عاملن گاڏي حاٽي ڏي گهڻو رج رکيو. اُن کان
پوءِ به ڪجهه وقت ڪي عامل ڪاري در تي رهندا هئا،
پر ۱۸۹۹ع کان پوءِ ڪارو در صفا ڇڏي ڏنائون ۽ ماڻ جاين
جي تنگي ۽ گهرين مساڙن سبب رنجهوڙ لائين ڏي رڙهڻ
لڳا آهن.

اڳي ڪراچي - ۱۸ هوندي مٿي. اونهار ۾ گهر ۽
پوئل ٿيندي مٿي، جو هر ڪو ماڻ ٻي رهن پست ڪندو
هو. هونديون جا يون پسيون وٽ ٿيون هيون هونديون
هيون ۽ ڪيترا ماڻهو عام طرح اهي هوندا هئا ته

مٺي. هڪڙي ڏينهن ڏيارڻ جي صبح جو ڏيارڻ جا
مدارا جا ٽولڙا ڏاڍا ۽ ٻيل ڏسي انهي جو ڪپڙو پڇيو ته
”هون ٿي ۽ ڪر ۽ ڪهڙي (ڪهڙي) آهي؟“
انهيءَ گهرجي ڀاتين مان ڪنهن به ڪونه سمجهيو ته
جوڪري جا ٿي پيئي. آ؟ همدجي ٻولي مان واقف
ٿي ويو هوس، تنهنڪري مون ٻڌاين ته جوڪري همدجي
ٿي ته ”ڏاڍي ۽ ٽولڙا ڪهڙي رکيل آهن؟“ مون اڃا
ڀاڙيو ڇيو ته جوڪري مون کي چيو ته ”ليا، ائين ڪرمت
کي ڇا چئو؟“ مون چيس ته اسين ڪرمت کي چئون، ”ٽولڙا.“
منهنجي انهي جواب تي جوڪري اُمالڪ پنهجي هٿ
هٿ جوڙي مٺي چيو ته ”هڙي منيس، اسين ٽولڙا
ڇڏڻ ڇڏي، سي ماڙهو ڪيئن ڪيئن؟“ يعني مٺي ۽
چيڪي ڇڏڻ، هونديون آهن، جن کي اسين چئون ”ٽولڙا.“
سي ماڙهو ڪيئن ڪيئن !!!

ڪراچي جا ماڙهو ”ه“ اکر جو اچار ڪونه ڪن.
جن لفظن ۾ اهو اچار ساهيل هوندو آهي، تن مان اهو اچار
ڪونه ڇڏين. مثلاً هائي جي ”گهڪهي“ ٻڌڻان جون
”گهي“، ”دائڻا“ ٻڌڻان جون ”ڏائڻا“. هڪ لڳا
ڪراچي جو ڪورما ڪورما ۽ ڇڙيو ته ٿرام اٿي
هائڻ لڳي. همدجو هڪ سنگتي اڃا ٻڌڻان هو، تنهنڪي سنڌ
ڪري چيائين ته ”سڱو چر چر“ (سڱو چر چر)، آهي

پئي ڄڻا منهنجي واقف مٿا، تنهنڪري مون پهرئين کي
 چڙهو ڪري ڇڏيو ته تون جو جو پيس ٿو ته ”جر جر“ سو
 ڳام ڏاڏا به اڳيان وجهيس ته ڇا ڇڏيندو؟ من ڇڏيو ته
 ”بس سائين، اسانجي ڀولي اڃا ايتري (اها اهڙي) آهي.“
 ڪراچي جا ماڻهو نياهي بدران اڪثر چون ”پاراڻو“
 ۽ اولهه لفظ شام جي رسالي ۾ به ڪم آيل آهي ته—
 ”پانڌيا پاراڻو ڇانءِ ڏاڏي ڀول ڪي.“
 اُتر پاسي ”پاراڻو“ بدران ”پاراڻيو“ چوندا
 آهن ۽ اولهه لفظ به شام صاحب ڪتب آندو آهي.
 گهرجي ”سڀيال ڪجهه“ تنهنجي بدران جون ”پيت
 ڪجهه“. سير ڏيارڻ يعني وارن مان ڇڏڻ ڪڍائڻ
 تنهنجي بدران جون ”نونگڙو هٽائڻ.“ اهڙي طرح ٻيا
 به ڪيترا لفظ آهن، جن مان ڪي بلڪل ڪارائتا ۽
 سڃي سنڌ ۾ لهلائڻ جهڙا آهن، مثلاً ”هندر پٽ ويٺ“
 بدران جون ”هنروت“ ۽ ”مٿن آف وار“ (جنگي
 جهاز) کي جون ”منور.“ اهي انگريزي لفظ ننڍو وڏو
 اُٺي عام طرح ڪم آڻي ٿو ۽ جنهن صورت ۾ انهن لاءِ
 ٻيا لفظ اسانوت ڪينهن، تنهن صورت ۾ اهي سڀئي کي
 ڪم آڻڻ گهرجن.

مڃڻي جو سير

ايسٽر جا ڏينهن مٿا. آفيسون ۽ ڪول بند مٿا.

انہیں ہمیں ہر گھٹا کے ہذا آہں۔ کے سنو کے کہ دو کھٹو کا آہی
 ٹو، تنہا گری نہ کو یو رو ہی نہ کو تو بھی کا آہیں۔ جاؤ
 کس۔ ”کے سنو“ چہنکے ہی ہوں نا جانتے ہر چہنکے آہی
 تنہا خان بہ پاسو کے کرٹ جاؤ آہی :

”هاند هائي ويو ڪينهي وارد ڪيندي.“ (شام)
هن ڪارڻي ۾ طرح طرح جا پکي ڏسبا آهن. ڊڪڙي پکي
جي جهنڊ ڏوٽي جهڙي ٿيندي آهي، تنهنڪري انکي
”ڏوٽل“ ڪوٺيندا آهن. هتي هڪ پکي کي ”لاڪيڇاڇي“
سڏيندا آهن، ڇو ته اهي پکي لاکي پورا ٿي جي وهاندي
چاچي ٿي ويندا آهن. ٻيو هڪ ڪنڀو پکي ته انصاف ڪندو
آهي. ڪنڀو مٿي آڪاس ۾ ويو اڏامندو آهي، پر ڪا به چي
هاڻي مان منهن ٻاهر ڪڍي ته جهٽ ٽپندو و تنهنجو هيٺ
اهي اچي ۽ جي تنهن وڃي مڇي موٽي هاڻي ۾ گهڙي وڃي
ته هي اندر هاڻي ۾ تير ڪوڏيئي اُڏان ۾ ڪڍي اچي
۽ جهنڊ ۾ ڄاڻي (ڪٽي) ڪنهن گوندائي هنڌ ويهي
ڪاٽيس. هڪ اڻا ڪنڀو کي هڪ سنهي مڇي کائيندو
ڏٺو هوم. ٿورو پريرو هڪ ڏوٽل اهڙي طرح ويهي هئي،
ڇو ته ڪنڀو کي کائيندو ڏس ڪيس ڏک هئي ٿيو، جو وڻ

کینو (1) Gull, Sea-gull (2) Malice, Spite.
 ڈوئل Spoon-bill. کینچا جی = Flamingo.
 کنچہ = King-fisher.

ڪنڌاري ڇوڪرين جو ٻاڙو اصل ڪو نه وڃي. شانس
اٿس جو نياڻين جو ايترو قدر ڪن ٿا. اسانجي پيڙهي
پوءِ ٻارين مان انڌن تي ڪڍندي اچي هڪ ڌڪي وڃي
بيٺي ۽ اسان سڌو رڃ رکيو ”هريڪ وائر“ ڏني.

هريڪ وائر تي ڏاڍو مزو آهي. سمند جون ٻارون
ڪڙيون ڪڙيون انڌن جون ڪڍنديون گڏجي ۽ گوشت
ڪڍنديون ڪڍاري ڍارن پٿرن مان رڌو مان لائي وڌا
لڪاڙ ٿيون ڪن ۽ جنهن مهل جندا اڏامي اچي ڍارن
تي پون ٿا، تنهن مهل کيس پاڻ رڌو ٿي ٿو اچي. ڪيترن
پسڻ جو سانڳو اصل ڪو نه ڪندا، ڇاڻي وائي پيا
ولاچا وڃندا ته پل نه وڌيڪ جندا پون. سمند جي موج
ڏسي ڍارن کي به اهڙي موج ٿي اچي، جو ڪپڙا پيا
قربان ڪن ۽ مون تي به ڪيترا چنڊا پيا ۽ مون پاڻ به
اهو رحمت جو ريلو ڪري ڄاتو. هتي ڪيترو به وقت
بيٺجي نه ٿو ٿيڻ جو نه آهي. مسترواڪر کي جس هجي،
جنهن هريڪ وائر جوڙا اٿن جي رت وڌي. ۱۸۷۳ع ۾
هريڪ وائر جو ڪم راس ٿيو.

هريڪ وائر جو مزو اڄ بهل وائي اچي قلبي
وڌان اٿس. منهنجو واراڻو واري ڇا وڃي آهي ۽ منهنجي
هر طرح جا منهنجي آهي. اٿي سڪول، اٿس رڙي، اٿس
۽ ٿيڻي رات ۾ ڪيترن جا بددعا ۽ امانت ۽ اٿس

ٻن لاءِ دڪان آهن . عيسائين لاءِ ديول ، مسلمانن لاءِ مسجد ۽ هندن لاءِ شوالوهر آهي . هتي هڪ ٻي به تربت آهي، جو جون ٽاٽر وڏو ڪرامت جو صاحب هو. منهوڙي تي هر سال جيتي چند جو پٽو لڳندو آهي، جنهن کي عام طرح ”منهوڙي جو پٽو“ چوندا آهن . موڪل جا ڏينهن هٽل آفيسون ۽ ڪارخانا بند هٽا. تههڪري هتي ڪنهن پاسي ڪو نه اٿڻ-وڻ، باقي پورٽ ٽرسٽ کاتي جي ڪلارڪن جي چاٽن وٽ سڌان ڪرڻ لاءِ تڙ لٽيل آهي تههڪر خوب سڀاڻ ڪري پوءِ به هتي به وڃي جهو جو روڪيو سڀن .

اسان جو پهچڻو پوءِ الڌ آمار آهيو ۽ اسان سڌو لوڻ ڪاٺ ڏي رخ رکيو. رات تي پٽ ۽ ٻايا هيٺ ڏٺا سڀن. هي پٽ ننڍڙا آهن، نه به جهڙي تهڙي ويڙهي پوڙڻ ڄاڻن آهن، باقي الڌي اٿل ٿئي نه پوءِ هي ڳالهه آهي . جون ۱۹۰۲ع ۾ سخت طوفان لڳو هو ۽ سمنڊ اٿليو هو، تڏهين سو ڪراچي ۽ ان جي آسپاس ڪيترن لکن جو نقصان ٿيو هو ۽ هي پٽ صفا ٻڏي ويا هئا، جنهن هڪري هتي جي ڪيترن ماڻهن مار پور ۾ اچي پناهه ورتي هئي .

شهيد

پٽ ۽ ٻايا جي پٺيان مار پور لوڻ ڪاٺ جي ويڙهي

پورو مک نڌو ويٺ آهي، جڏهنڪي شميروڪري ڪوليددا
 آهي. سس ڏاڻي هڪ پير جي اٿي تربت آهي، تنهن
 ڪري اهو ڏاڻو پيو اٿس. هتي به هوانا جا گهر آهن.
 مٿي ٽڪري تي سرڪاري لوڻ جو گدام وڌيڪ آهي.
 لوڙهي جي اندر آهي. هتي لوڻ جو هٿ فقط انهن
 آني ملندو آهي. مڇي جي داهاري کي زور وٺائڻ
 لاءِ سرڪار اڌو سسٽو لوڻ ڏئي ٿي ۽ اهو خاص مڇي
 لوڻ لاءِ مائي ٿو. مڇي جو داهارا ڪو خواجه ڪندا
 آهن. جنهن داهاري کي جهڙو لوڻ مڇي لاءِ ڪهندو
 آهي، سو ڪراچي خزاني برادترا هٿا جمع ڪرائي
 پوءِ هٿن جي رسيد وڃي شميروڪلارڪ کي ڏيکاريندو
 آهي ته هو اڌو لوڻ ٿوري ڏيندو اٿس. سمنهن جا
 نوڪر هٿا آهن، سي لوڻ دلي ڪلارڪ جي روپرو مڇي
 لوڻي سرڪاري لوڙهي اندر

مڇي جا داهاري اما ڪل مڇي
 ڏيسا ورن ڏي هو ڪلیددا آهي

ڪراچي ۾ هاڻ

هر مڇي جي مڇي

اپريل ڌاري شروع

ٿي. انهي ۾

دڪان ڪپ

انهن لڻ مهس ۾ سميرن ٿي لوڻ جو ڪاٺو هڪ هزار کن مڻ
 ٿئي ٿو. تنهن کان سواءِ ڪيترو لوڻ واپاري ڪراچي
 مان به ٺاراجي اڏي ٿي حرید ڪندا آهن، جو ڪنهن
 ڏينهن مهاڏا رات جي وڏي ۾ مڇي جون پڙيون ڀري
 اچن ته واپاري سمير وٺي ٿا ٽين ڪونه ترس، پر اُتي جو
 اُتي لوڻ حرید ڪري مڇي لوڻ ٿين ته حراب نه ٿي وڃي.
 سميرن ٿي مهاڏا ڪنهن ڪنهن مڇيون ٿا آڻين. هڪ
 ڀيرو مهاڏي چيو ته مون مڇي ڇا به ڏکڻ قسم ڏا آهن!
 ڪراچي ۾ مڇي وارا گهڻا قسم مڇي ۽ ڇا وڪڻن ايندا
 آهن: سرمائي، سنڀري، رانوس، جوڏي، ٻاٺريٽ،
 لڊي لڏ، ”ٺارلي“، موري، ڍوٽو، لڏچيون وغيره.
 سميرن ٿي ڏا مڇي گهڻي ٿي اچي ۽ ٻيو اچي ٿو مڱرو
 جو ويساڻ جو قسم آهي. مڱري جو رڳو ڇوٽو ماڻهو
 آهي وڏيون مڇيون ڪاٽي
 آهن ۽ سرمائي ۽ ٺارلي.
 موڪليندا آهن. ڏانڊ
 آهن، ۽ ڪراچي

دروازي کان

منگ ٿي جهنگ

اچي ۽ مٿن

۱۰ اچو اهو ڳاڙو آهي. انکي "پور" چوندا آهن. ٿمر هميشه
 ڪارڻ جي ڪڍڻ تي ٿيندو آهي. ٿمر جو ڳاڙو وڌيڪ
 ڪٽس ۽ ان جون ڪاٺيون ڪٽي پيڙين ٿا. هر ۴ ڪي
 ٻارڻ جي ڪم اينديون آهن. اهو ڪاٺي ڪاٺي بي مدار
 آهي. ڪراچي ۾ ڪريپ لوڪن کي پير جي ڪاٺي تي
 نٽي ڇڙا جي سهرڻي ڪانهي، تنهنڪري اهي ٿمر ٻارين.
 ٿمر جي ڪاٺين جون پيڙين جون پيڙيون پير جي ڪم ۴
 ڪاٺيا وڙو بنديون آهن. ٿمر جو مقاطعو پور تي ٿرست
 وارا ٿيندا آهن. اڪثر ڪراچي جا ماڻهو اهو مقاطعو
 کڻندا آهن. جنهنڪري ڀانڱي ٿو ته سنڌ جي گهڻن ماڻهن
 کي انهي مقاطعي جي سڌ ڪانهي. شهبير وٽان ڏسندا ته
 ڪارڻي ۾ وڏا ٻيو ڪٽا ٻيا آهن. اهي هٽلا آهن ته پيڙي
 ولڙن کي خبر پوي ته انهي هٽلا ٻاٺي هميشه رهي ٿو ۽ اٽان
 پيڙي هٽلا ٿو گهرجي. اسين به اهو
 ۹ ٿو ان مٿس ۾ وڃي لوڻ ڪاڻ جي وڏا

ماڻهو

ماڻهو لوڻ

اهندي طرف

رستي وڃي

رستو گذريل

ٿر موٽر به سول

ماريمور لوڻ کان جنهن ميدان تي آهي، تنهنڪي اصل
 مياچ جو ميدان سڏيندا هئا. هن ساهي ميدان ۾ سمور جي
 ٻاٽي جي اُڏل ۽ برسات کيسوءَ ٿيڻ کان پوءِ لوڻ ٻاٽهرادر
 جهي پونڊو هو. اهو قدرتي لوڻ ڪراچي جا ڪي واپدا
 ۽ مسلمان گڏ هن ۽ اُن تي ادي ڪراچي ۾ وڃي وڪڻندا
 هئا ۽ ڪي سراسري ۾ ئي آڏا مٺ لاءِ ماڻندا هئا. ڪنهن
 وقت گهڻي برسات پوڻ سبب چاول لوڻ سڀ ڳري ويندو
 هو ۽ لوڻ جي اڻاڻ ٿيندي مٽي، نه به ماڻهن کي امين آئي
 مٺ کان وڌيڪ ڏيڻو ڪونه پونڊو هو. انگريزن جي
 صاحبي ۾ پوريائين لوڻ تي سرڪاري محصول اٿ آڏا
 مٺ تي هو ۽ پوءِ وڌائي اڏائي رهيا ڪيائون. ماڻهن جي
 ڪارڻ تي سرڪار وري اڳوڻي گهٽائي هڪ رهيو مٺ تي
 ڪيو ۽ پوءِ ڪيترا سال سوار رهيو مٺ تي هو، مگر هلندڙ سال
 ۾ وري ~~مٺ تي~~ ~~ڪيائين~~ رهيا مٺ تي ڪيائون.

پوريون عملدار مسٽر ماري هڙ.

ڪش ۾ ڪڍوئي هو.

ڪش ۾ ڪڍوئي هو.

ڪش ۾ ڪڍوئي هو.

ڪش ۾ ڪڍوئي هو.

ڪش ۾ ڪڍوئي هو.

ڪش ۾ ڪڍوئي هو.

ڪش ۾ ڪڍوئي هو.

مواج آهي ۽ اٺي مالدار مڃندا آهن، جي مورد و سڃاڻ ۽
 سانجهي اٺن تي ڪم ٿئي ڪراڻي هر وڪڻڻ وڃندا آهن.
 مارپور جي اسميڪٽر جي آفيس ۽ ٻيا ٿاڻ ۽ ڪارخانن
 ۽ پتو اٺن جون ڄاڻون مٿي نڪري ٿي آهن. جيڪي
 لوڻ جوڙڻ جو ڪم ڪندا آهن، تنهنجي ”اڻاري“
 سڏيندا آهن ۽ اهي سرڪاري ڄاڻن ۽ ڪارخاني کان
 هر ڀرو آڻ هر رهن ٿا. اڻارين هر اڳي ٿورا واپار ٿورا
 هر ڏينهن، ٿورا سندن روح ۽ گهڻا سوسن يا مڪرائن
 هئا ۽ اڄ هر ٽوڻن جو بند وڌيڪ آهي. مارپور ۽
 اٺن جي سڱردائيءَ هر اٺن ڪل ٻارهن سو آدم رهي ٿو ۽ مواج
 جي مالدارن کانسواءِ ٻين سڀني جي ڪمائي جو مدار
 اٺن جي ڪارخاني تي آهي.

لوڻ ڪار سرڪاري ڄاڻن کان هر ڀرو سمجهن جي ڪارڻ
 جو نڙديڪ آهي ۽ اٺن جي جوڌاري وڏو بند ٿيل آهي.
 بند جي ٻاهران سمنڊ جي پاڻي جي اندر جوڌاري پيئي
 رهي. ڪارخاني هر اندر ڪڇا ڪوم آهن، جن هر ٻو
 ٻاڙيون سمنڊ جو پاڻي ٺهر يا ٺالي مان اندران ٿي اندران
 سيمو ڪري ايندا آهن. جهڙي طرح مڇت ڪار مان مڇت
 کوٽي ڪڍندا آهن، جهڙي طرح مٽي لوڻ کوٽي ڪونه ٿا
 ڪڍن، مٽي پنهنجي وانگر ٻارا ٺهيل آهن، جن هر ڪوم مان
 پاڻي جا ٽول ٻري وڃهندا آهن. هوا ۽ سڄي زور ٿي

جڏهن اهو هاڻي وڃي سگهندو، تنهن ٻارن جي ادا ٿيندي.
 پهرائين ”ڇوڙ“ يعني سڌو اوڻ ڏيکارڻ ۽ اهو آهي ۽
 پوءِ هاڻي مٿان ”هني“ يا ”ڦل“ جهڙي آهي.
 ڦلي جي تر لونداري ڇاڙهين لڏو ٿو. ڪهڙا به سڌو
 پيا پوندا ته پٽ تي رڳي صدمي ٿيندا، باقي ڇوڙ ۽
 سٺا اصل نه. هن جو سبب هي آهي، جو اهو هاڻي
 گهر يا ٿيل جهڙو سڌو ٿئي ٿو ۽ ان ۾ ڪهڙي جو پاڻو
 هسي پوءِ سگهندو ته اهڙو سمجهت ٿيندو جو ترار وانگر
 وڌي وڃندو. تنهن کانسواءِ آلو پاڻو بدن جي ڪهڙي
 به هاڻي تي هر گهڙي لڳندو ته انهي هنڌ کي رجھائي
 ڦرڙيون ٿو ڦهلائي ڪري ڇڏيندو. انهن سببن ڪري
 مورگو لڏو ٿو پڙي ٻارن ۾ گهڙندا آهن. پهرائين ته
 ولاچارن جا هٿ ۽ پير به ڇي پوندا آهن، پر پوءِ آهستي
 آهستي هري ويندا آهن.

لوڻ جون اڙيون گهڻو اڻهون ڪو نه ٿيون ٿين.
 انهن ۾ رڳو هري ٿا ٿين پر هري ٿو. ٻارن ۾ هاڻي جي
 مٿان جهڪا ڦاڻ جهڙي آهي، سا ڪاٺ جي پٺين ۽
 هن سان هري ٿو. هري ٿو ڪاري هاڻي سان
 ڏنددا آهن ته لوڻ تمام ٿورو ڳرندو آهي. لوڻ ڏنڻ
 لاءِ هاڻي جي مڪنڊي کڏ سڀ ڪنهن ڪاٺ وٽ آهي،
 جڏهنڪري پٺن ”ڪٽي هاڻي“ انهي ڪٽي هاڻي تي لوڻ کي ڇڏي ڇارج

نه جيڪڏهن ڪاري ٻاٺي يا سوري ۾ ٽيڪر گهٽي هوندي
 ته لوڻ ۾ ”سؤڙا“ پيدا ٿيندا، جي جيڪر جالب ٿي لڳن.
 برسات کانپوءِ ٻارن کي ۾ سڌا ڪري انهن ۾ پنڌوڙ جهي
 ڌمڪ مٽندا آهن. اهي ۽ ٻيا سڀئي سڌا حرج
 لوڻاري کي ڪاٺين پٺيان پنهنجا ڪرڻا پون ٿا،
 جهڙڪري منهنجي اوڏر ياڏر جي گاهه بيگاهه ضرورت
 ٿئي ٿي. برسات پوندي آهي ته ڪيترا ڏينهن لوڻ جڙڻ
 جو ڪم بند ٿيندو آهي. انهي موسم ۾ ڪي دلاڄارا
 گهر تڙچڙي ڪراچي ۾ وڃي روزگار ڪن ۽ ڪي واپس
 کان قرض کڻي کائين. ڪي قرض لاهي نه سگهندا سڌا
 ته واپس هن ئي صديون ڪڍائيندا سڌا. جنهن وقت
 بيمال اچي پنهنجا ٽپڙ ٽڙي ڪندا سڌا، تنهن مهل سندن
 زالن ۽ ٻارن جون اوچنگارون پڌي ۽ منهنجي زار زار رهندو
 ڏسي پٿر جهڙيون دليون ۾ ٻاٺي ٿي پونديون هيون. اڄ
 اهي ساڳيا لوڻاري اوڏر جي جماعت جوڙي ويندا آهن !!
 اڳي هماري وٽن ايتري اونداهه هوندي هئي، جو پندرهن
 پندرهن ڏينهن لوڻ جي جوڙا ٺهي جا پٽا سرڪار مان
 ماڻدا هئن ته پندرهن ست پيرا پيا گهٽيندا سڌا ته پورا آهن. ٻارا

A salt pan ; ڪاٺ = Salt works ; لوڻ ڪاٺ

Efflorescence = پڌي يا ٺلي ، A bed of a salt pan = ٻاري

Brine ; سؤڙا = شورو (of salt) ; Magnesia.

مان ڪو آهر پئو ڪريڊت سوسائٽي کولي اٿس ته منجهن
جڳي موٽائي ۽ ڊالڪي پيدا ٿي آهي ۽ عام حاصل
ڪرڻ جو ڄام به منجهن ڄاڳو آهي.

عوشي لوڪ ڪجور ۽ مڙهي جو ڪاٺندا آهن.
ڪنهن وقت مڪڙا پيدا آهن ته رانيون ڄاڳي ڳولين
جون ڳوليون پري ايندا آهن ۽ پوءِ ڪي ڏينهن مڪڙ
پيا ڪاٺندا آهن. سندن زالون شاديون گهڻيون ڪن
مگر زالون توڙي مرد بهت ڄاڏا ڪشيل آهن. سندن
هولي ويڊيل ڪٽيل هارسي آهي، جنهن ڪيترا سنڌي لفظ
به آهن. ڪيترا عوشي سنڌي هولي ڳالهائيندا آهن، پر
ڳالهائڻ جو نقل اهو اٿس جو ڪنهن کان پڇهه ته ”تنهنجو ڀاءُ
ڪٿي؟“ چوندو ته ”تنهنجو ڀاءُ ويو ڪراچي.“
پوءِ چون ته ”مڊر پئو آهي؟ صاحب ويٺي آهي.“
هي ماڻهو ذڪر ڪندا آهن، تنهنڪري ”ذڪري“
سڏبا آهن. امام محمدي جنهنجي نالي چوندا آهن ته
نيت اوتار ڌاري ايندو، تنهن احوط ڌاري امام جو
ذڪر ڪري چون ته ”محمدي پيا“ يعني امام محمدي اچي.
ماريسور جي انهي ڪٽر جو هٿاو توڙي ڪٽار ڪن
جون ڄايون باڪل ڪاهل ۽ موادار آهن. انهن جا ٻن
هوا اهڙي آهي انهي جو ڪٽا پيا اُڏاين ۽ سمنڊ جي لڏي ۽
منجي ميري پيلي پوئي ننداچي. سخت ماسني مڙهي

نه ماريسور فرحني هڏو آهي. آب هوا به اهڙي سٺي، جو
 جيڪي ڪا به سو هوس. سرڪاري ڪوهر ماريسور کان
 مٿي کن پري رڻدي وٽ آهي ۽ اُتان پٽ جي وسيلي
 هاڻي جيڪي اڪرنڊ وٽ ٿا اڪرنڊي هراچي پونڊو آهي،
 جتان وهي نل به ايندو آهي. نل سرڪاري ڄاڻس جي
 ويجهو آهي ۽ هر هاڻي هتي سڪڙو لونا آهي، تنهنڪري
 ٻارو لڳي ٿو. اهو ٻارو هاڻي گوٺ جا رهاڪو پيٽو ۽ رڻ
 بهچائڻ ۾ ڪم آڻين. ڪلارڪ به سٺان هاڻي لاءِ اهو ڪم
 آڻين، ٻاقي سندن پيٽ لاءِ منو هاڻي ڪراچي مان ايندو
 آهي. ڪراچي مان مٺي هاڻي جي نل جيڪائڻ جي به هاڻ
 تيار ٿي آهي. روز سرڪاري پٽيو الو تال ڪڍي ڪراچي
 ويندو آهي ۽ شام جو تپال وٺي موٽي ايندو آهي. مڪڙو ڌر
 ماڻهو تپوٽ ناهي آڻڻ لاءِ اٿس، جنهنڪري سڀ اُتي سڳا سڳا
 وڌا آهن. گهڻو ڪري ڪلارڪ ٻارن ٻيهر - ان اُتي رهڻ
 ٿا، جو ڪو سونو ڪونه هجي، اسي خوش ٿي ڪم ايندو آهي.
 جڏهن نوڪرن جا سور - پٺي ڪي - جهڙا هوندا. مڪڙو
 نوڪر ڪڇيائي به. ههڻه گهٽ لونا وجهندو هو. ڪم
 ڪلارڪ ڄاڻس نه جيڪڏهن ڪار - ڪڇائي رڻس نه پوءِ
 جيڪڏهن توکي ڏهر ضرور ڏهي، جو ڇڪر - ڇڪو جوي
 نه گهڻو لونا ڏيڻ ٻارو آهي، هر هتي لونا ڪارا هوندي تون
 لکي ڪڇيائي ڪيئن ٿو ڏري؟ نوڪر مزي جهڙو ماڻهو هو.

تڏهن ڄڻو ته سائين، آءُ لوڻ نه کڻي ٿو وڃان، پر ڪهڙي
اچا اهڙي جي اهڙي !!!

ماريپور ۾ واٽڻي جو هٿ آهي، پر هڪ ئي لوڻ وٽ
جي موڪل نه آهي. ماريپور ۾ لوڻ کان هوندي سڀئي
ڪراچي مان لوڻ گهرائين ۽ جيڪي لوڻاري لوڻ جوڙين،
تن کي به اختيار نه آهي، جو پنهنجي کاڌي لاءِ پنهنجن
مٿن جو جوڙيل لوڻ کڻي وڃن !!!

ماريپور جي پريان اُتر اولهه طرف اعلٰي بکر جو ڳوٺ آهي
۽ اُتان ڪيٽ مانز يعني راس المعاري سٿائي آهي. ماريپور
جي سر اُتر ڏي ٻي جهان جون قطارون جڳو لڳايل
بينيون آهن. انهي پاسي کان جيڪي ماڻهو ماريپور ڏي
اچندا آهن، سي چوندا آهن ته رات ئي جبلن ۾ سسئي جي
ڦير آهي. هڪ ڏند ڪٿا به ڪندا آهن ته سسئي جي ڦير
تي اڳي جيڪو رهندڙ وڃي رات رهندو هو، تنهنکي به
مالئون ۽ کير جو دٿو از غيبي ملندو هو. تنهن وانهڙو
کي ڪمڊ پيشي، سو آڏو ڪڍي ڇڏي ڇڏي وڃي. انهي
ڪاٺيو لڪر جي دٿي ۾ رهندڙن کي کير ملندو هو، تنهنڪري
پهتو آهي ته ”اها ڪٿي ڪٿي ڪٿي ڪٿي ڪٿي“ هڪ
لڏ آهه ڪر ڇڏي ڇڏي وڃي ڇڏي ڇڏي ڇڏي ڇڏي ڇڏي
دستور بند ٿي ويو، جنهنڪري پهاڪو آهي ته ”وٺو ڪٿي
ڪٿي، وات وڃائي سڀني جي.“

داري پور جي آسپاس، ٿورو چارو ۽ گهڻا آهن ۽ برسات
 کان سواءِ اُتي لپار، مڻڱا، ڪڇيون، ڪٽوريون ۽ جهنگ
 جو مريد گهڻو ٿئي ٿو. جون ۱۹۰۲ ۾ سخت طوفان لڳو ۽
 سمنڊ اُٿل سبب جڏهين لوڻ کان سڄي ٻڏي ويئي هئي،
 تڏهين ڪيترا ڏينهن مون کي پاڻ جهنگ جو مريد ڪاٽو
 هيو هو. نوڪري ڪونه هو ۽ رستا به برسات ۽ سمنڊ جي اُٿل
 سبب ٻڏل هئا، تنهنڪري شي شڪل گهرائڻ جي تڪليف
 ٿيندي هئي ۽ اهي ڳالهون هيٺئين غزل ۾ ظاهر
 ڪيون هيون:

غزل

ماءُ ارمان حال منهنجي ماءُ ارمان ماءُ ماءُ
 موش حيران آه سڀوئي حال ويران ماءُ ماءُ
 کان ساري اس ٿيڙي نازد ڪو لوڻ جو
 يار ويڙا ڌار ٿيڙا آ؟ جابان ماءُ ماءُ
 ڏينهن پهرين مون کي ڪو به ٿيڙو ڪونه ڪو
 هيت ٻاڙيو مون ته ڪائي خوب خرما ماءُ ماءُ
 رات جو پوءِ ڏيکڙي ۾ ڪاري ڪچڙي مون رڌي
 رات ۾ جو مان و جهان تازو زابان ماءُ ماءُ

يار ويڙا = ڪراچي ۽ حيدرآباد ۾ ٿوري وقت لاءِ
 سرڪار لوڻ جا ڏييو ڪو لاهيا هئا ۽ ڪي ڪلارڪ اوڏاهن
 موڪليا هئا آهن. جابان = سچ. خرما = ڪارڪون.

آم ڪم جي ڏوڪ ڏوڪ ڏوڪ ڏوڪ ڏوڪ ڏوڪ ڏوڪ ڏوڪ ڏوڪ ڏوڪ
 تيل مارين ڏاه ڏاه ڏاه ڏاه ڏاه ڏاه ڏاه ڏاه ڏاه ڏاه
 ڏاه ڏاه ڏاه ڏاه ڏاه ڏاه ڏاه ڏاه ڏاه ڏاه
 مون مريد جهنگ جو ڏال ڏال ڏال ڏال ڏال ڏال ڏال ڏال ڏال ڏال
 حال ڏهه ڏهه ڏهه ڏهه ڏهه ڏهه ڏهه ڏهه ڏهه ڏهه
 چا ڪو من سور جو ڪو ڏاه ڏاه ڏاه ڏاه ڏاه ڏاه ڏاه ڏاه ڏاه ڏاه

منگهو پير

ڪراچي ۾ اچي جنهن منگهو پير نه ٿيو، تنهن چئبو ته
 ڪراچي ڪانه ٿئي. منگهو پير ڪڏهن به ڏسجي، پر
 پر-انهن کان پوءِ هڪاري وڃ ٿي لڳي. اڳي اُن
 ٿي ۽ چڪڙن ۾ وڃو هو، مگر هاڻ موٽر ۽ موٽرس جي
 ڪري هڪاري سهند ٿيو آهي. ڪراچي کان هڪ رڳو
 پنجاهه ڪوٽ آهي ۽ ڪي جوان پيدا ڏاه وڃن ٿا آهن. هڪ
 لڳا ٿا ڏاهو به اڏانهن وڃن ٿيو.

منگهي پير جي درگاه ۽ ڪوسي ٻاٺي جي ڪنڊن جي
 وچ ۾ ميل کن هڪ آهي. درگاه تي پوڄڻ کان اڳ هڪ
 لاءِ ۾ واڳو ڏاسين. واڳو ڏسڻ ۾ گرا آهن ۽ اوت ٿيا
 به آهن، پر گوشت اڇلڻ نه ڏس ڪيئن ڏاڪڙا ٿي وڌا ويا
 ٿا ڏين. واڳن جا ٻڙا ڏسي پوءِ درگاه ڏي وڃاين، جا
 لڪڻ تي چڙهي آهي. اڳيان ڪنڊ تي جهڙو ڏن ۾

گوٺڙيون لڏڻيون پيمون آهن. ۽ ٿو ٻارن جي جهنڊ ٺهرائي
 انهن گوٺڙين ۾ وار وجهندا آهن. درگام جي ٻاڙ ۾
 ڪو امڙو ڪارگر ٿي جو ڪم ٿيل ڪونهي، مگر خدا ۽
 سڀڻي آهي، ۽ جنهن ٺڪري تي پيني آهي، تنهنجو سڀڻو
 آهي. درگام مان ئي اسين مسافر ٿي ۽ وڃون.
 ڪجهه وقت سامهون ڪٽي رڌڻ ٻاڇائڻ جو ڪم ڄاڻو ڪرائي
 پوءِ نرسنسي انگوڇا ۽ نوال ڪٽي هليا سڀين ڪشتين ڏي.
 ڪوسي ٻاڻي جي ڪشتي جي گرمائش ۱۳۳ ڊگريون آهي،
 تنهنڪري ٻه ڏينهن هٿ وجهيو ته ڪو ساڻ سڙي ڪين
 سگهي، پر پوءِ سڙائي سڙائي سڌان ڪيو آهي ته گهڻي فرحت
 ايندي آهي. اهي ٻاڻي ۾ گهڻو وقت سڌان ڪرڻ
 ڪري، ٿو ڦرندو آهي، مگر ان مگر کي طراوت ڏيڻ لاءِ
 حلوتي جون دهايون ساڻ آنديون هيون. حلوتي جي
 جڪي کائي ڏئي ٿي ته پاڻ به حلوت کائڻي ڪونه.
 اهي ڪشتي به سڌان ڪري ورتي اهي نهون سوڙي
 ٻاڻي جي ڪشتي ۾ گهڙيا آهن. هي به سڌان ڪرڻ ۾
 ڏاڍي فرحت آهي ٿي، هن ٻاڻي ۾ ڪمدرف اصل ڪونهي،
 تنهنڪري اهو ٻاڻي پيڻي جي ڪم آڻيندا آهن. ڪي
 اهو ٻاڻي ڪهڙي اڏار ۾ پيڻدا آهن ۽ ٻاڻي جي
 سستي ڪهڙي ويهڻي آهي ۽ انهن ۾ ٻاڻي ٿيندي آهي.
 ڪوسي ٻاڻي جي ڪشتين ۾ ٿڌن ٿڌن ۽ ٻاڻين ۽ ڏاڍ

گهمندا لڙندا ڪوڙهين جو آشرم ڏسڻ وٺي سون، جو ان جي
 جي ٻرم مٿس ساڙو ڦهرايندڙ جي ڦاٽي ڀڃي ٿو،
 وائڻي جي دڪان تي ڏٺو-هن نه هيس سون-ان کڻڻ
 شراب به وڪري لاءِ موجود هو. ڏهڙي هن به ماڻهو
 شراب جي لاجر نه ٿا ڇڏين ا

منڱي پير تي ڪاڇيون گهڻيون آهن ۽ اونهاري ۾
 ماڻهو ڪارڪن ڇاڏي ڪندا آهن. هتي ڦسراڪڻا آهن ۽
 هر درگاهن تي فقير هوندا آهن ۽ راتين تي
 ويڙهي ويندا آهن. منڱي پير جا جڳا ۽ اهي ڪاڇيون
 جا وڻ ڦلدر شهباز ۽ سندس ٻارن جي ڪرامت سان
 پيدا ٿيل جوڙا آهن ٿا. منڱي پير تي جنهن هنڌ سور
 راندڻا (وڏو واڳو) آهي اتي هڪ وڏي شامي حب
 رکيل آهي، جنهنجو هڪ ٻاڳو حيدرآباد ۾ ڦاهي واري
 ڇاڙهي جي هنڌان آهي. اها ڳالھ حيدرآباد جي ڏڪر
 ڪمڊي ڏي.

ريل جو رستو

هر ڪو روڊ، مليو ۽ لالچي

ڪراچي کان ڪولڙي ٿاڻين هنڌ تي جي رستي
 وڃڻ لاءِ وڏي شامي رات آهي، جتان اڳي ماڻهو ايندا
 ويندا هئا. انگريزن جي صاحبي ۾ هر ٻه هزار ٿورا سال

ماڻهو انهي رستي کان ايندا هئا ۽ مال جي آمدني ۽
 روانگي ڪمريهن جي رستي ٿيندي هئي ۽ دلگيون
 اچي گهري وٽ پهچنديون هيون. ريل جي رستي کولڻ
 جو آرٽب جڳي ۱۵ مارچ ۱۸۶۹ع سان ۲۹ اپريل ۱۸۶۹ع تي ٿيو
 هو ۽ ۱۳ مئي ۱۸۶۹ع کان وٺي ڪراچي ۽ ڪوئيٽي جي
 وچ ۾ ريل گاڏي هلائڻ شروع ٿي. اهو سڄو ريلو لائين
 ڪوئو ٿيندو، پر سڄي رستي تي ڪو ڏيڍاري شهر ڪونهي.
 ڪراچي جو شهر ۽ صدر گذريا آهي. صدر سيشن
 وٽان ريلوي گودي هڪ پاسي ۽ ٻئي طرف تارا جا پيو پئي
 پاسي آهن، جي ڏيان چڪين ٿا.

ڊرگ رودي اڳي سچ پٺي واکا ڪيا، مگر هاڻ
 اوڏانهن ڇڏيون آهن. اتي هوائي جهازن جي
 ڪمب آهن، جا، ٿوري واري جي اجازت سان ڏسي
 سگهجي ٿي. گودي ۾ لڳل هوائي جهاز موجود
 آهن ۽ هر هڪ پرزي لاءِ جدا ڪارخانو آهي. ڪمريهن
 پوروي ماڻهو اتي ڪم ڪرڻ لاءِ باقي ڪنٽ ڇوڙ ۽
 لسي ڪوٽ لاءِ ٿورا پنجاهي وارا آهن. ڪنٽ ڇوڙ
 ۽ لسي ڪوٽ جو ڪم بلڪل عمدو ۽ نهايت شغابي سان
 ٿئي ٿو.

ملير جي پٽيس ۾ اڳي ڇهون سان هئي ڪالهه. ملير
 جا ماڻهو لائين پٽيس تي ايندا آهن جو پٽي ڳوٺ گڏيا

بہال مہار اڳندو آهي . اڪسرمڪرائي ماڻهو انهي بهالي
تي وڃي ڪم ٿيندا آهن . پريان جاماڻس جو ڪوٽ آهي
۽ اُتي جا ماڻهو لالچ مان سڌو بادو وٺندا آهن .

لنڊي سمبس وٽان ٽڪري تي چڙهي ريرڻي وڃيو
آهي . هتي گهڻو ڪونهي ، باقي وڃ راهر جي آهي .
سمب جو پاڻي ٻيو جوانيون ڇڏي ۽ پٿريون سڙه سنوان
لاڙ نوان وڃهو سيرا پيون سڏ ڪن . هتي سمب جي
ڪمري تي سقڙن جا ڀيراڳا پيا آهن ، جو سمب مان
سيون ڪيئي انهن مان هتي موٽي ڪيندا آهن . سمب
مان وٽين ڪيڙا جو مقاطعو ڪسٽم کاتي وارا ڏيندا آهن .
ريرڻي کان ٿورو ئي پري وڃو ته پاڻي جو جهڙو نظر
اچندو . منگهي پير جو پاڻي ههڙو گرم آهي ، مگر هي شهر گرم
آهي . جون ٿاڻه آڳاٽي سڌي ر ڪو درويش هتي آيو هو
۽ پاڻي جي هتي اڻاٽ ڏسي پنهنجي لٽ جي ڪمڌري
جبل تي هٿ ٿاڻي ٿي پيو ۽ اهو ڪوسو پاڻي ورتو
اڳو! ڪي ورتي جون ته اهو ڏرڻ سڌو منگهي پير ڏاڻس
ماڻهو ٿو وڃي ۽ اُتي جو پاڻي هتي آهي ٿو . ڪي ائين
به چوردا آهن ته منگهي پير وارو دور ٿاڻو (وڏو واڳهو)
سمب مان ٽڪري انهي ڌر مان لنگهي منگهي پير ڏي ويو
هو . انهي ڌار تي پاڻي ورتو ڪري اتي جڳي سڏ ڪئي
آهي ، جنهن به مال پيو ڇو . ريرڻي کان ڪيئي اندر ڏي
پٿريون مان ڄام وڃن ٿيون آهن .

پڻيو

داهيجي شمشين تي هڪڙا آهي لهندا آهن، جن کي
 مڙ پور سا ڪري ۽ ڪمڻي بندر طرف وڃڻو هوندو آهي ۽
 پيا آهي لهندا آهن، جن کي شڪار ڪرڻو هوندو آهي ۽
 آهي اڪثر تلور جو شڪار ڪندا آهن. تلور کي ڏسي
 جي هو ڪر يا پوئن تي ڏسڻ ۾ ويندو آهي. هن ڀاسي پوئا
 آهن، تنهن ڪري تلوريون اُٺي آهن. هر مون کي نڪا
 سا ڪري جي سڪ مٿي، نڪو شڪار جو ذوق نه آهي.
 وڃان ٿي ٻئي خيال تي داهيجي شمشين تي اٿس. مون
 سان به جڏا پيا به هئا. شمشين تي لوڻ سان اُن تي ڇا
 وجهائي لاڳ ورائي ڇڏي هون ۽ سڌو سڻي جي
 ساڙيه (وطن) ڏانهن رج رکيو هجن. واپ تي
 ڪڍي ٽڪرائو پٽ هو ۽ ڪڍي ڪلراي زمين
 مٿي، هر جڏو آڏائي آستان ٿيڻ لاءِ وڃي
 ٿي، تنهن ڪري داهيجي جي جاءِ وڃان اُن تي
 آڏا هون ٿيڻو خيال ۾ ڪونه آندون. ڪجهه بند
 ڪرڻ کان پوءِ هڪ ٽا، جي ڪٽائي ٿي هڪ پٺرائي
 جاءِ نظر آئي. اهو واپس جو هڪ کان آهي ۽ ”ڏيهه“
 ڪري ڪو به سا اٿس. اُتي هر سال پڙي مڙي جي جهڙن
 تاريخه واپس آهي ڪڍي ڪڍي ٿا واپس جي جهڙن

لهرائس ٿا. ڏيندڙ کان اڳهر دورا قتل ٿا ۽ اونداهه ڪو به آهن، جن ٻاڻت. اُتي جي هڪ مسلمان چيو ته ”اهي ڪنهن جي واري جا آهن“ يعني اُهي وقت جا آهن، جنهن وقت هر مندو راجائون هتي راج ڪندا هئا. امڙي طرح وٽ تي ڪو گڏيو ٿي ته اُن کان هن ٻاڻسي جي ٿوري گهڻي خرچا ٻڌي سگهجي ٿي. جهلي اڏائي ڪو به ڪن به ڪو سون ته آيو پٺيو.

پٺيو جو سڄو سڄو جي هاڪارن بندرن مان مڪڙو هو ۽ جنهن پٺيو راءِ ٺاڻي راجا ٽيڪم ۽ تومار سان حڪومت ٿي ٺاهي، سواج اُچار ٿيو هو آهي ا راجا ۽ وزيرن جي رهڻ لاءِ عالين سان ۽ رتون ۽ پٺيو جو سڄو قلعو جنهن کي ٺاهيو ڪا ٺاڻ هئا ۽ هن موهندڙ مندر جنهن جو ڏکڻ آڳاٽن توارين جو نيس ڪيو آهي، سي سڀ مڪان ڏاڪ ٿڪري ٿي ڊگه ٿيا هيا آهن !! ويهه پٺيو پٺيو سال اڳي ڏاڍا قاضي ۽ اُن جي ٺاڻ ۽ ٿورين هڪ سرين پٺيو جا نشان جڏاڻي جڏاڻي ٺاهيا هيا، مگر اڄ رڳو ڪنهن جي هڪ ڏاڍا ٺاهيا هيا، ٺاهيا هيا، باقي هيا نه رڳو سون ۽ چنڊون جو ٺاهيا هيا آهي.

هتان اُتي ڪيترائي آڳاٽا ڪاڻا آهن ۽ هتان به چون ٿا ته جڏهن به راتون خوب بونديون آهن، تڏهن به ڪي به ڪو به روئي پيو آهي.

۱. جنهن ۾ اڳي ڪونهي ڪهڙا دلدادا هئا؟ سسئي جنهن
 سندس وق ۾ ارهيندي آئي هئي، سا به بعد ڪلهي ڪونهي
 هڪ ڏسڻ ۾ آئي هئي؟ ڪونهي ۾ اڳي ڪونهي
 ۲. جون جون ۽ سندس ڏني ڪٿان وڃندي هئي. سڀ
 ڄاڻون ڦري ويون آهن ۽ باقي ايترو اڃ به سمجهي
 سگهجي ٿو ته هي ڪو ته ام وڏو ڪونه هو، جو ته ايتري
 زمين تي ڪا به ڀاڱي نه هوندي هون، تنهنڪري نوازيه
 ڏيئي سندس ڏاڍو آيو آهي. جيڪو ڪارو بعد جنهن مان ڄام
 هٿيون ان جاري ڪرڻ آيو هو، تنهنجا هٿا حال ڪيئن ٿيا؟
 سندس جي نوازيه (تحت الڪرام) ۾ ڄاڻايل آهي ته
 داوراء جي نگرڻ سان گڏ هي شهر ڌرتي ڏيئي ڪري ناس
 ٿي ويو. سڄي ڪونهي جيڪڏهن ارزش لوڏيو هوندس،
 ۽ پوءِ سمجهي ڄاڻي هيڪاري صڌائي ڪري ڇڏي
 هوندس. هتي جا ماڻهو عام طرح اٿين. ٿا چون ته هٿيون
 کي ڇڏ هين. سندس پاڻ جو رڻ ڇاڙهي وڃا، ته هين سسئي
 سڄي هتي هن شهر کي ڀري ڀارا ڏنو هو، جهڙوڪ رڻي هي شهر
 ناس ٿي ويو. سڄي آهي ته ڪونهي آهي، جو اها
 ڇڏي ٿي ۽ سدائين آهين ته ڪونهي، جو اها ڇڏي ٿي ۽ سسئي
 هٿي ساڳئي ٻڌون ڀارا ڏنا ويا هوندا، ساڳئي ڀارا
 وسهندس. سسئي سان برابر ستو هٿيو هو ۽ اندر ڇڏي
 جهڙوڪ هين ڪونهي ڀارا ڏنا ويا هوندا هين ٿي ته اهو

به اهڙو جهڙو هڪ ڏاڪر سندس وادان جوابو آهي ته :-
پنهون يار اٿو ڏيان ۽ پتي هٿ ڪئي

جڙيو ۽ جس جهان ۾ سو ڏٺمئي رڻ ڏيئي .
هن دت ڏسو ته پتل لاءِ به دعا جا لفظ ڏنا ۽ پتي آڏي .
استري روا جي زالن وانگر هٿون ۽ ٻارا ٻا وسائيندي ۽
پنهنجي ديش جي پتي بهار ڪڍندي ۽ سا ڳالهه آڏي ڪو
ڪڍين به اعتبار ۾ ڪير آڻيان . هن شذر کي ٻن ڪٽب
ڪيرايو آهي ته اها اعتبار ۾ آڻڻ جهڙي ۽ ٻه آهي . اي
پنهور جا شهر ۽ جيڪڏهن زماني تون دفائي نه ڪئي
آهي ۽ جرخ ستمگر تنهنجون عالمن عارتون ڪيرائي
تو کي هيئن زمين داخل ڪيو آهي ۽ نه تون ارمان نه ڪيو .
سسئي ستمياڻي جي ڪري اڄ به تنهنجو هٿ پتي آهي
۽ تنهنجي پتي به پتي مان لهي . اڄ اسن تنهنجي
سلام تي آيا آهن ۽ امانت اسوءِ به سوين اچي تنهنجا
سلامي ٿيندا ۽ توکي ڏسي اها اهلا ڏار بندال جا پنهنون
پياري لاءِ سدورن سسئي ڌاري هٿي :

ڀامو سڀ پيهور جو پتي هٿ نه هليو ،
شهر سڄا تو ڪينڪي آري اڻي انور ،
ماڻهو تنهن جون ڏکڻ ڏکڻ ڏکڻ (ڏاڍو)
۽ ڏکڻ ڪو به ڏکڻ ڏکڻ ڏکڻ ڏکڻ ڏکڻ
ڏکڻ ڏکڻ ڏکڻ ڏکڻ ڏکڻ ڏکڻ ڏکڻ ڏکڻ

زابو ڏيڻا جي ڳالهه اي بي سڻائي. واهي ڇڏين ٿر پنهنجو
 اه سسئي ڏولگر ڏورن ويهي، تنهن کان ڳڻ ڳڻ ٿيو به
 هي شهر ٻي ٻي هو. مٿي مڪه هندو راجا راج ڪندو
 هو، تنهنڪي اما وٽ مٿي جو هر رور پنهنجي رنجيت مان
 مڪه مسلمان ڪهائي اچي رت تي ڏنڊا ڪندو هو.
 (چوندا ٿر اهڙي حالت اڳي ڪڪڙ ٽلڻي ۾ به هئي.)
 اما راجا ڏاڍو ڳڻ ڏينهن هلي. مڪه لڏا ڪنهن رن زال
 جي مڪڙيئي ڪهائي پٺ جي خون ٿيڻ جو وارو آيو.
 ويچارِي مائي گهڻو ئي ٻاڏا ٻوٽا ٿيو ۽ هن ڪنور راجا
 کي آڙيو، نياڙيو، ڪهائين، پر هن ماد ٽهري کي ٿر
 جيترو به ترس ڪونه ٿيو. آخر مائي جو پٽ هن ٿر جي
 حڪم سان ڪسجي ويو ۽ هن ملير جي ماڻڪ کي وڃي
 ڏانهن ڏني. ملير جو ماڻڪ هي مولدا ڪ خبر ٻڌي پنهور
 تي ڪاهي آيو، راجا وڃي تنهن کان ٻه اڪو، پر ماڻڪ آخر
 ڳولي نٿس ۽ سڀي لڏي ڏڙ کان ڌار ڪري ڇڏيائينس.
 وٺي اچي جو واهي جو ٿر سسئي کان هو مٿي اهڙا ٿر جا
 ڪم ٿيا، تنهنڪري هي شهر اڃا ٿي ويو

پنهور کان ٿورو ٻيڙو ٻوڏ ٿي چڪو پر اُن ڪنڊ تي
 مڪه گول ڏسڻي ٿي پٿر جون ٽي ڳڻيون ڦهليون مڪه
 پئي. ان ڳڻيون انهن آهن. اهي ٽن مڻن جا بادگار
 آهن ۽ انهن جا مرد ماڙهو گبول، مڻو گبول ۽ مغل ڪير به اُتي

دو ٽل آھن . جوتڻا ۾ ھست ۾ ھار ھي ۽ ھي ھو مال
ڪي نوٽڙا حورائي ويا . ھو مال ھي ھست ۾ ھو مال
جي ڪي . ھو ھست ۾ ھو مال ھو مال ھو مال ھو مال
وٽ ٿي ھار ھو ھو ھو ھو ھو ھو ھو ھو ھو ھو ھو ھو
مال ھو مال ھو مال ھو مال ھو مال ھو مال ھو مال
ورتي حورن جي پٺيان ويو ۽ حورن پريانتي ھو مال
ھي ھارائي ڪانسواءِ مال ۾ ٿيڻ ۾ ھو مال ھو مال
ھو مال ھو مال ھو مال ھو مال ھو مال ھو مال ھو مال
ڪي خبر ھي . ھو مال ھو مال ھو مال ھو مال ھو مال
۾ ڪري ھي ۽ لکن اڙو پھنڊجن سڃاڻن سان ھو مال
ٿيو . آخر حورن سان ھو مال ھو مال ھو مال ھو مال
ڪي ھي ھو مال ھو مال ھو مال ھو مال ھو مال ھو مال
عام طرح ”مايون“ سڏيندا آھن .

پھور ۽ گھاري جي نزدڪ ڪير جا پٽ ۾ آھن .
ھو مال ھو مال ھو مال ھو مال ھو مال ھو مال ھو مال
آھن ھو مال . ڪير پٽ ھو مال ھو مال ھو مال ھو مال
ھو مال ھو مال ھو مال ھو مال ھو مال ھو مال ھو مال
ڪي ھو مال ھو مال ھو مال ھو مال ھو مال ھو مال ھو مال
ڪورتي ھو مال ھو مال ھو مال ھو مال ھو مال ھو مال ھو مال
آھن ھو مال ھو مال ھو مال ھو مال ھو مال ھو مال ھو مال
ڪير پٽ جي پٽ ڪمال پٽ جو مال ھو مال ھو مال ھو مال
وٽي ڪام ڪام سان لڳندو آھي .

گهڻي ڪنهن کانپڻ، باقي منهن، اُنهن ۽ رڌن جو ڪيو
 خوب ٿا پيئن. هتي جي منهن جو ڪيو ڏاڍو گورو ٿئي
 ۽ اهي مڙس آهن جي ٿيائين ٿا. اسان هارو اهو ڪيو پيئن
 ۽ ڏانءَ ۾ پگهريل لوهه بيهت ۾ ويو هتي ”سؤڪڻ“ نالي گام
 ٿئي ٿو، جو تمام طاقت وارو آهي. اهو گام فقط اُنهي
 هنڌ ٿيندو آهي، جتي ڪارو توڙي منو پئي هاڻي هوندا
 آهن. ڪيئي بندر کي سمند جو ڪارو هاڻي توڙي
 سمندوندي جو منو هاڻي پئي نڙديڪ آهي، تنهنڪري
 سمند ۾ رڳو ڪيئي بندر هاسي اهو گام بددا ٿئي
 ٿو. انهي گام مان ”نانوئي“ بددا ٿيندي آهي، جا
 اسانجا ماڻهو گيارس ئي ڪائوندا آهن. انهي نانوئي
 جي گام کان ڪري وٽ متارا ٿين ٿا ۽ اُتي جي ڪيو
 پيئن ڪري اهي ڏٺار رشت پيئن آهن. انهن
 مالدارن جي سمند ڏينهن هاڻي مان اهو وڃ ٿئي ٿي،
 تنهنڪري سڻ ڪانه هائين. سونهي کي پوت اٿا اها
 آهن باقي سمند، زالون گهڻا ٿا ڪونهن آهن. اهي
 مالدار پنهنجن وٽن لاءِ مني هاڻي جون پيڙيون سمندوندي
 ٿا، پوري ايندا آهن ۽ اهو هاڻي به ٿي ڏينهن ملائيندا آهن.
 سيارن ۾ وٽن کي روز هاڻي ڪونه بهارين، پئي ڏينهن
 وٽن ٿين ڏينهن به بهارين، باقي اولهاري ۾ روز بهارين
 ۽ پوءِ وڃي ٿيون پيڙيون هاڻي ٿين ٿيون پوري ايندا

آمن. ڪارڻن تي جيڪي مڃي ٿا، تن مان هڪڙا
 ”ڏيکڙا“ سڏجن ٿا. اُهي اصل سمندر مٿان ٻوٽن سان
 ٿيا آهن، جنهن نومڙيا اصل راجپوت مٿان ٻوٽن سان ٿيا.
 ڌاريل جا وٽ رڳو سمندر جي ڪناري جي نڍيڪ
 ٿيندا آهن، تنهنڪري سمندر ۾ ڌاريل جا وٽ رڳو ڪراچي
 ۽ ڪيئي بندرگاهي ٿين ٿا. ڪيئي بندر ۾ ڌاريل جا
 وٽ جام آهن ۽ ٻي ۾ اُهي ڪهڙي ٿي ٿئي. هن جي اُڀر
 مان پورا ٿي لهندڙي آهي ۽ اُهي ڪنن مان پڪا لهندا
 آهن. ڪيئي بندر ۾ پڪا اُترا لهندا آهن، جو پهرين
 خون اهڙيون پڙ جي ڪراچي ۾ لهنديون آهن. ڪيئي
 بندر کان ساريون ۽ ٻيو مال اڪل جهن سڄن لکن جو ۾
 سال ۾ ڪجهه ۽ ڪاٺيا وارا ٻي روانو ٿئي ٿو ۽ اڪل
 ڏيڍ لک کن جو مال ٻاهران اچي ٿو.

پهرين کي جن ڪارڻن مان لنگهڻو پوي ٿو، تن جا ڏاڏا
 عجيب آهن: کائڻ، ڪوميرانو، ديوڪاري، پوري ڪاري،
 شيشا ڪاري، وغيره. ٻگهار واه انهي شيشا ڪاري ۾
 اچي پوي ٿو. سمندر ندي ۾ ڪوڪوئي ڪوڪوئي
 سمندر ۾ اچي چوڙ ڪين ٿي ڪري، هر چوڙ گهڻا اٿس ۽
 وات تي ۾ چمي جيبي تي دريا ۾ جا پيا پيا ڏاڏا آهن، مثلاً
 ڪوٽڙي اللارڪئي شاھ جي نڍيڪ ۾ دريا ۾ آهي، جنهن ۾
 گهوڙن پاري ڳوٺ آهي، اني دريا ۾ جي هڪ شاھ کي

جون "جندري" ۽ ائي کي جون "اوچتو،" جاڪاڻ
 ۾ درياھ اُڏان اوچتو منهن ڪڍيو هو. "اوچتو" درياھ
 کي ڪيٽي بندر جي ولاجهو "ٿيٽياھ" ڪولين ۽
 سمنڊ ۾ جتي آھو درياھ جوڙ ٿو ڪري، اُتي اُن کي
 "ججا مڙو" ڪولين. ڳالھ ٿا ڪن تہ مڪ حجام
 نشي جي حالت ۾ اُنهي هنڌان درياھ اُڪرندي پڌي
 پيو هو، تنهنڪري درياھ جو اُنهي هنڌ ٺالو "ججا مڙو" پيو.

گهوڙ پهاڙي تعلقي جي ميد ڪو رترو ڪوٽڙي الله رکشي
 شاھ ڏي وڃڻ لاءِ ماڻهو جنگشاهي شتيشن تي لهي لٽي
 ۽ پير پٺي کان جملي ستميه ميل هنڌ ڪري پوءِ اُتي ايندا
 آهن. ساڪري کان ۾ ڪوٽڙي الله رکشي ڏي وڃڻ
 لاءِ سڌي واٽ آهي. اسين ساڪري وارو رستو وٺي
 ڪرما ڪڏا اُتي هليا سڀين ۾ سمبر جو بهنو هو. آبڪلائي
 موسم ۾ پڻ هنڌ رستن تي پاڻي هوندو آهي تہ آڪٽوبر ۽ نومبر
 ڌاري صفا سڪي ويندو آهي. هتي ۾ سمبر مهيني ۾ به رستي
 تي ايڏو پاڻي هو، جو اُن کي پير پٺي تائين اچي ٿي پهتو
 پٿرن جا جيڪڏهن پير ٽرڪن هئا تہ اُنهن سوڌا مڙس
 پاڻي ۾ اُڏائي ڪو جو خبر سان رهجي آئي. ڪوٽڙي
 الله رکشي شاھ جو ٺالو هنڌ و اُت جيڪڏهن ۽ هنڌ مصيبت کاڌو،
 سو سڄي شهر سڀين تہ اهو شهر شايد ملهه هانگو آهي، جو بهنجهي
 ديدار لاءِ هيڏي دقت ٿو ڏئي، هر شهر ۾ اندر گهوڙي ڏٺو سون

ان نه آهي ڏينهن ڪٿي نوجل وٺي. ۽ مختار ڪار
 پنهنجو واقف هو، جو پٽي ۽ مٿس ڪيوايشن ڪلاس ۾ گڏ
 هئائين. اسين جيڪڏهن سڌو هن وقت وڃي آهون ها
 ته بلڪل سڪي ٿيون ها، پر اسان کي پنهنجو نوڪرو ساڻ هو،
 تنهنڪري هڪ ئي ڪليف ڏيڻ واجب نه سمجهجي هن وقت
 پهريائين وياسون پر هڪو نه، مگر پوءِ جڏهن هي حالت
 ڏٺي سون، تڏهن انهي ڏينهن تي پڙهنداسون. شهر ڇڏڻ کان
 اڳ، محتياڪار کي هڪ هرزو ڪنهن ماهر ۽ مٿان موڪليو،
 جنهن ۾ لکيو مانس ته ”شاهه جي رسالي ۾ پهريائين بيت
 ۴ پوءِ وايون آهن. توهان جي هن شهر کي شايد وائي
 ويڙهي وئي آهي، تنهنڪري هيٺين ”وائي“ جوڙي
 توهان جي معلوميت لاءِ موڪليان ٿو.“

وائي

- ۱ شريب ٿو ڳائي ڪو داڄو وڃائي
 وڃو ڪو نه وڃائي پلا سُر ٿو جهلائي
- ۲ الله رکڻي جي ڪو اڙي لهن کان الله رکائي
 رهي، مختيار ڪار ٿو حاڪم سڏائي
- ۳ جڏل چنڊون پڳل پنيون ڏسو جهڙائي
 هڪين سرون سان هن ڪار اڏائي
- ۴ پاڇي پڪو ۽ وڇڙو سڪو ڪو پنهنجو پوکائي
 آڻو ڏس اڏو اڏ ڪين ٿان ڪو پنهنجو پيهائي

۴ آڙهڙهر منجهر ڏاڏا ڏن ڏت هر سڃائي
 سڃاري هر ڪڙهيون ڏاڏيون ڪير جو پورو ٿئي؟
 ۵ توبه منهنجي توبه ڏو ڪو لڙي ڪڍائي
 ڏيئي پنهنجي ٻاهر سان شريف ٻڃائي.

اما ڪافي جني و سميت انا في هر بند ڪري
 گهڻن سڏهن ۽ دعا ٿي سان ڪاردار ڏي وڪليم. جني
 پڙهي ڪل هر آيس ۽ ڏک هر ٿيس و اشرف امان ڪو ڏو ڏندو
 آيو. امان لاء هر طرح جا سهنجي ٿي ڪيائون. هر امان
 جيس هر هن شهر جي مڪڙي ڏينهن جي ديدار امان ڪي
 ڏو ڏيئي ڇڏيو آهي. هان الله واهي.

ڪو لڙي الله رکڻي کان هر ڪوهر پري ڳوٺ اڏيرو لعل
 آهي. چون ٿا نه سميت. ۱۰۰۷ هر ٿي جي حاڪم هر
 شاه هو، تنهن اُتي جي مندن کي زور ٿي مسلمان ٿي ڪيو.
 مندن جي رکيا ڪرڻ لاء اڏيرو لعل آيو هو ۽ ڪي ڏينهن
 لٿي جي مندن کي ولي مٿي اچي رهيو هو، تنهن ڳالهه جي
 ياد گيريءَ لاء مٿي مڏر ٿيو ۽ ڳوٺ تي اڏيرو لعل ڏو
 ڏاڏو پيو. مٿي هر سال جي مٿي ڇڏو جو پيو اڳ ڏو آهي.
 گهوڙ بداري تعلقي هر ڪي مٿي مڏر ڪانسوءَ ڳوٺ وڙ ڇڏو
 آهي. وڙهر ڪڍي جي ٻوڪر اڳي ٿي ٿي. ڪو
 ۽ ساري جي ٻوڪر کي پائي اڳي ڪسي ٿو. هي لاڙ جو پاسو
 آهي. لاڙ مٿي لڙيل پاسو. هن پاسي هاڻي جي اُٺل.

گهڻي آهي، تنهنڪري ڪمند ۽ سارن جي ٻوڪ ڄڻي ٿئي
 ٿي. آهڪائي موسم ۾ مٽي ايترو تر ٻاڻي رهي ٿو، جو
 مڇن ڪارڪي ڪا زمين ڏسڻي هوندي آهي ته ترمي
 ٿي ترندو وڃي يا ڊيگ ۾ ڏڪو وڃي!! اُهي ڳڙ جون
 ڊيگيون آهن ۽ مڪڙي مڪڙي ڊيگ ايڏي ٿئي ٿي، جو
 ٻي تر ۾ ڇٽا ڪريون وڃهائي وٺن ۽ ۾ ڇٽا هيٺ ويٺا
 وڃن. اُها ڊيگ ۾ بي ميراھ ڏڪيندا هلن ۽ ڪاردار
 پنهنجي عملي سودو ترندو وڃي! حيدرآباد ضلعي واري
 لاڙ ڏي ۾ اها ڪار آهي.

پير پٺو

پير پٺو ٿئي کان ڇهه ڪوڊه پري ڏکڻ ڏي آهي ۽
 اسانجي غريب سنڌ جي مڪ سوٺن آهي. اُتي نڪي
 عاليشان ٻارئون آهن، نڪي ڳوٺ ۾ ڪو گهڻو جس آهي،
 پر مٽي جو نظارو ڏامور آهي. پير پٺي کي پرڪرتي شايد
 پنهنجو هٿيلو سمجهي ٻاڻيو آهي ۽ اُنکي اها نزاکت
 بخشڻي اٿس، جو اُن جي ڏسڻ سان اکيون ٽرن ٿيون ۽ دل
 بهار بهار ٿئي ٿي. اسين ڪولڙي المارڪڻي کان هتي
 آياسون ته ائين سمجهيو-جون ته ڇڻ ته اوڏا هي رات
 مان ٿري روز روشن ٿيو آهي يا خزان جي موسم حلاس
 ٿي هيئن بسنت بهار آئي آهي. اهو قدرت جو قاعدو
 آهي ته مٽي جي مائر جو نظارو، پراڻن ڄڻو ۽ طغڻو آهي، پر مٽي

ڪري ٿي هڪ پاسي پير پٺي جي درگاه ۽ ٻئي پاسي
 سامي مدار هڪاري رونق ڪيو پيدا آهن ۽ پريان ٿاڳاڙ
 واه باقي برهون مڃائي آهي. سنڌ ۾ شهرن قلندر جي
 درگاه کان سواءِ هڪ وڏو زيارت گاه ليکبو هو ۽ اڳي
 هزارين ماڻهو هتي زيارت لاءِ ايندا هئا. ٽڪري ٿي
 آڳاٽي وقت جي ڏنل عيد گاه جا نشان اڃا آهن ۽ انهيءَ اڃ
 ۾ سمجهي سگهجي ٿو ته انهي عبادت گاه مان جڏهن
 ”الله اڪبر“ جو آواز ايندو هوندو، تڏهن هن نزاکت
 ۾ ٿي ماڻھو ٻڙاڏو ۽ سڌ پئي ڪڍي اها تدوار لائيندا
 هوندا، جو ڪيتري پنڌ ۾ سنان کي ٻه سار ۽ سائين جي
 سهار لائيندي هوندي.

پير پٺي کي هندو ماڻهو راجا گوپال چند سمجهي
 پوڄيندا آهن. پير صاحب جي تربت اچي آهي ۽ کير
 وانگر پٽي کائي. درگاه ٿي ڪو عجيب ڪارگر ٿي
 جو ڪم ٿيل ڪونهي. اتي جو خدائي نظارو پس آهي ۽
 آدمي سمجهي ڳوٺ جو سچو پڇو سڀڻڻ آهي. پير صاحب
 جي مٿن جي نشانن سندس دستار شريف آهي، جا مٿي
 جي ڏينهن ۽ درگاه جو ملان پائي وڌي شان ۽ ڌنڌي سان
 خانگهه کائولي مدار. تائين ويندو آهي ۽ سڀ هر ڏي
 زيارتي مڃي پنهان ٿاڳاڙ آهن. پير صاحب جو
 پناه ۾ سال وري الوار جي ڀار ۾ ٿي وڌي.

ایندو هو . ڪن جو چوڻ آهي ته سندھ ۱۱۷۰ع ۾ محمد
 بن قاسم سندھ ۾ اچڻ سان پوري اٺ لک ۵۰ هزار هندو ڏيپل
 بندر هڪ ڪيو هو ، سو هيءُ آهي ، ۽ ڪي ورت هنن ۾
 دميور جو شهر ڏيپل بندر هو . هنوقت ڪير جي گهڻو
 ۾ ڏيپل بندر ڪهڙو هو ، مگر ايترو چئبو ته پريهندو ڪنهن
 وقت وڏو بندر هو ته سبب ڪونهي .

مڪلي جي ٽڪري

سندھ ۾ هنوقت جيڪي آڳاٽا شهر آهن، تن مان مڪلي
 لٿو آهي ، ۽ مڪلي جي ٽڪري جا اُنهي ٿورو ڪجهه آهي ،
 - اُنجهو سڀڻگار آهي . انهي ٽڪري تي مائي مڪلي
 جي تورت آهي ، تنهنڪري اهو نالو پيو اٿس . چوڻا ته
 سندھ جا ماڪارا مائي فقير جي اڳڪٿيون ڪري ويا
 آهن ته ”جڏهن ڪڏهن سندھي، توکي قتل ڪرڻ جو ڪو
 دميرو هجي ۽ ڳچ وقت لٿي ۾ رهيا هئا ، ۽ کير نه هئڻ
 ۾يون: مڪي مائي مڪلي، هي ٻڌي . ٻڌي جو ڳوٺ
 ننڍي محمد خان تعلقي ۾ آهي ، جنهنجو پوءِ ذڪر ڪيو.
 انهي پٿرن جي نالي جون ٿا ته مائي مڪلي
 هيون . مائي مڪلي جي تورت ۾ اڪري تي هٿ
 سبب هي ته ڳوٺو مڪلي، اڳڪٿيون ڪري آهي اس
 جا مسلمان پنهنجا مال ۽ مادي پوري ٿا ۽ داب ذات جي
 مسلمانن ۽ جدا جدا ٿا آهن . هي اڪري تي سرڪاري

(٤)

جائون لاهل آمل ۽ گهڻي مادار مٿي اچي وڃي آمل.
ڏينھن جي آملن جي وڃڻ وارا چالي بيگ جي رانڪ
(قمو) آمل، جا انڪمڊي آمل ۽ پٺاڻ پٺر جو آمل ۽
مٿان گند آمل. رانڪ جي سون تي ڪم اهڙو ٿيل
آمل، جو سون نه پر ٻيروز چڻجن. مرزا چالي بيگ
ترخان گهراڻي جو حاڪم هو ۽ سن ۱۸۹۹ع ۾ وفات
ڪيائين. ممڪن ٿيو ۽ سندس پٽ مرزا غازي بيگ
حاڪم ٿيو هو، جنهن جي تربت پڻ آمل آمل. ان پوءِ
مرزا عيسائي جي رانڪ ٿي. هن - اڳي ئي - ان نه
حاڪم ٿي گذريا آمل ۽ ڪڙو مرزا عيسائي ترخان، هو
نواب مرزا عيسائي ترخان. پهرين مرزا عيسائي آمل
آمل، جو ترخان گهراڻي جو پهرين حاڪم سن ۱۸۹۹ع ۾
۱۸۹۹ع ۾ وفات ڪيائين. هو نواب مرزا عيسائي
جوانمير بادشاه جي ڏينهن ۾ ٿي گذريو آمل ۽ مڃي
رانڪ ڏيڻ وارا آمل. امارانڪ مٿي توڙي مٿي
پٿرن جي لاهل آمل ۽ دره پٿرن جا ۽ چٽ پٿرن جي،
هن رانڪ (قمو) تي ڪم اهڙي ٿيل آمل،
جڏوڪن سوالن ۾ ڏيڻ ۾ آمل، پنهنجي آمل
ان پوءِ ان ڪڍڻو ٿي نه ڪار پٿرن ۾ گهڻا مدد ۽
ڪڍڻ تي هن به ڪنهن آمل سن جي حاڪم
جون ترهون آمل پر - چي کان آڳاٽي تربت آمل جا

رانده هر جي خرج اي دوراني امان ڪئي ۽ نه ڪس لکي
 موڪليائين. پر هاڻ اهي هارت جو ديدار ڪريو. بادشاه
 لشي هر آيو ۽ حڪم ڏنائين ته سمجهي نهو جي ماڻهن کي
 -اڻ وٺي هلو ته هارت کوارا جو جاسو ڪريون. سگهولي
 حصار ماڻهن جا اچي مڙيا. ڪن تر اها گالهه سمجهي
 ڪا نه مٿي نه هيترا ماڻهو هڪ هنڌ جو اچي ڪڍا ٿيا آهن.
 سو ڪجهه کان پوءِ جو سب بهچڻ لڳا. ماڻهن پاڻ ۾
 چيو ته ”بادشاه سلامت هليو ٿا مرزا عيسائي جي رانڪ ڏسڻ.“
 بادشاه اهي لفظ ٻڌي چيو ته ”نه ٿڪري اٿڪا خرچيا
 مون ۽ زالو ٿيو آهي مرزا عيسائي جو!“ بادشاه کي پوءِ اڏڙا
 سڙ لڳا، جو جلسي ڪرڻ جو حال لامي موني هليو ويو ۽
 اها رانڪ اچائين مرزا عيسائي جي نالي پٺيان سڏجي ٿي.
 ڪن آکاڻين ۾ ٻڌو اٿئون ته اڳي کوهن ۾ مجلسون
 ٿينديون هيون. اڏڙا کوه جيڪڏهن ڪڍهڪي ڏسڻا
 هجن ته مڪاني تي ڏسي. اسين ڪوه ڏٺي جي کوه ۾
 هيٺ اهي دياسون. ڏاڪڻيون لهيون هيون آهن،
 انهن ڪري انهن جڙهن ۾ ٽڪيل ڪانهي. هتي ئي کوه
 ڪجهه مٿان پيا اٿڻ، جي جبل مان ڪوري ڪڍيا
 اٿن. کوه ۾ اندر دالان آهن. جن ۾ ٽڪيل مجلسون ۽ مجلسون
 ڪندا آهن ۽ پاڻ وٺندا آهن. مڃهو ڳي ۾ اهي کوه
 پر جي ڦار ٿي پوندا آهن.

مڪائي جي لڪري ڪا بهدي ڪانهي. ڏٺا هئا ته
 ڏهن سالن کان به هتي آهي ۽ پوءِ بهي. ۽ اڳواڻ وارا
 وڃي هٿ ۾ آڻي جي لڪري کان ڪڍي ڏاڍا
 ئي بهي آهي. لڪري جي آڏا بهي ڪڍي موهن
 فوت نه ڪئي ڏيڍ سؤ کن فوت آهي. لڪري تي قبرن
 جو ڪاٿو ڪونهي. هوندا آهن ترقي ۽ سوانگر پوءِ
 ئي گذريا آهن.

مڪائي ئي ديهي جي بنگالي کان ڏيڍ ڪوچ کن پريرو
 هڪ قلعو آهي، جنهن کي ”ڪلان ڪوٽ“ چوندا آهن.
 ڪلان ڪوٽ هندي آمو ڪوٽ يا قلعو جتان ڪلهان ٿين.
 ڪراچي ۾ به ڪلان ڪوٽ آهي ۽ اتي ديوت جو
 آستان آهي. هتي به اصل پندرهنهه پريو مسلمان حاڪمن
 پنهجي هت به آندو ۽ ڏنل مسجد جا نشان اهي سب
 اتي ڏسڻ ۾ اچن ٿا. اڪير بادشاهه جو لڪر
 جڏهن لٽي تي ڪاهي آيو هو، تڏهن لٽي جو حاڪم
 انهي ڪلان ڪوٽ ۾ وڃي لڪو هو. انهي ڪوٽ نسبت
 جون ٿا ته ڪندر اظم جي ڏينهن جو ٺهيل آهي، مگر
 ڳالهه وڌيڪ جهڙي نه آهي. ڪلان ڪوٽ ٻئي مان ظاهر
 آهي ته اهو هندن جو جوڙايل آهي. راهه به اهي اهي جي
 ڏينهن ۾ ڪي قلعو ڇڏيا هئا جن مان هڪ قلعو جهڙو ۽
 پوءِ لڪر آهي. هي ڪلان ڪوٽ به مذهبي ڏينهن ۾ لاهو
 هوندو ته صاحب ڪونهي.

مڪائي جي ٽڪري تي منسا ديوت جي مندر واري
 واٽ وٺي مٿي چڙهيو ته جڙوڻ سان عيد گام جي شام ۾
 نظر ايندي، جهنگي ٻار هن جڙوڻ ڪهائون آهن ۽ اُنهي
 پٺيان ڦٽا ۽ ننڍا مقام آهن. عيد گام جي ٻارن اُها مڙو
 آهي. اُتي ديوت رکندا آهن. هتي هڪ پٿر تي ڪي
 نسن آهن، جي چورن ٿانه گرو نانڪ صاحب جي ڇاڪڙين
 حالتان آهن.

لٽي جو چڪر

لٽي جي شهر ۾ ڪيتريون ڇايون پڙين سان آهن ۽
 مڪائي جي ٽڪري ٿرڙيڪ هوندي ۾ ڪا پٿر جي جاءِ
 ڪانهي. شهر ۾ ڪلر گيٽو آهي، ننڍن ڪري ڇاين ۾
 زيب خير ڪو آهي. شهر ۾ منڊ ڪا پڙا جڳهه پيا، ٿو ٿاڻي
 سڀني جو پڙو، هانگ پڙو وغيره آهن ۽ مسلمانن ڪا پڙا
 شيرازي، مغل وارو وغيره آهن. اهو مغل وارو مغل بادشاهن
 جي ٺاهي پٺيان سڌ جي ٿو. ٻيو هڪ لٽ جو پڙو آهي.
 ڪنهن جوان ڳالهه ڪئي ته اهو پڙو اصل هڪ ننڍو ڳوٺ
 هو، جو پوءِ شهر سان گڏجي ويو آهي. اهو ۾ هڪائين ۾
 پنهجن وڏن کان پوءِ اتر ۾ الهئي ۽ پٺيان الهئي ڏي
 ٺاهيو آهي. بازار جي جدا جدا ڀاڱن تي جدا جدا
 اٿل ڳوٺ آهن، جيڪي پڙي بازار، ڪچرو بازار، سرفاڻي بازار

وغيره. بازار جي ۾ ڪي ٻڌائي جو زالو گدا ٿيون ” گھارڻ
 بازار“. اسان جيئن ته هتي ڏاڍيون ۽ ڏڪڻن آهيون، پوءِ اهو
 زالو ڪهڙن رڪيو آيو؟ جي هو ڪنهن گھارڻ تي آئي
 گھارڻ جي ڏينهن کانئس جو اسان وڪامندو آهي، تنهن
 ڪري اهو زالو پيو اٿس. ڪير بازار جي ويجهو هتي
 ”گدا بازار“! اسان بهجهي ته هي زالو ڪهڙن ٻيو؟ هي
 آڳاٽي وقت لٽي جا حاڪم جنهن ۾ ڏور ڪي ڪوڙ ڏيڻ لاءِ
 لڪندا هئا، تڏهن گدا (فقير) کانئس به بخش گهرڻ لاءِ
 آئي اچي ڪڍا ٿيندا هئا، نه ڪري اهو زالو ٻيو.

لٽي ۾ مندرن، مسجدن ۽ قبرن جو ڪاٿو ٿي ڪونهي.
 جنگشاهي وارو دستور اڄ به مڪلي واري لڪوڻي وٽ،
 شنگھ پوٽي وارو مندر، جي مونسيل ڏاڪي کان گھڻي
 وارو دستور مل ٿو، منشا ديوتي جو مندر، جي اندر بازار
 ۾ گھڙ ٿو ڇوڪر بازار ۾ مندر، جڏهن به ٻي ڇا به
 مسجد آهي. شهر جي ٻاهران مساطي طرف ڪٿي جو مندر
 ۽ سمن جو آستان آهي، جتي اڳت جي حساب ٻه رات لاءِ
 ويندا آهن!

لٽو قدر شهر آهي. سنه ۱۳۰۰ع کان انڌا ٿيڻ
 سڌ جي گادي جو هنڌ هو. اڳتي ۾ شهر هر طرح برڪ
 هو. ڇا عام ۽ مندرن جا ڏاڍا ۽ واپار ۾ بههڻو ۽ ٻيا ٻيا
 لٽي جوان ٿيڻ ۽ گوان ٿيڻ ۽ ٻيا ٻيا ٿيڻ سڌ وارا آهن.

توڙي پاهرين کي گهڻو دلمندو هو. سنه ۱۸۶۹ع ۾ سنڌ ۾
 پهريون هنري نماز ڪراچي جي پريمر مال ۾ ٿيو هو.
 اُتي ٿي جون لونگيون آيون هيون ته سڀني هٿي واه
 واه ڪئي. هيٺ ۾ لونگيون ٺهن ٿيون ۽ هٿن ۽
 سوڙين جون ڪلون ڪيترا ماڻهو هٿان گهرائين ٿا، مگر
 هيٺ ڪوري ۽ ڪٽي آهن ڪٽي ۽ ٿي جي آدمشماري
 منوقت يارهن هزار کن آهي. اڳي هتي ڪيترو آدم
 رهندو هو، سا ڳالهه من مان ڪٿي طرح سمجهي نه
 آ ڳاڻي وقت هتي مهاڀاري هٿي هئي، تنهن سبب جيڪي
 ماڻهو مٿان تن مان اسي هزار ته رڳو ڪوري مٿا! اها ڳالهه
 سنڌ گزيٽيئر ۾ لکي هئي آهي. هاڻ توهين هاڻ چئو
 ته جنهن شهر ۾ ايترا ڪوري رڳو مهاڀاري ۾ مٿا! تنهن شهر
 ۾ ٻيو آدم ڪيترو هوندو! اڳي درياءُ هٿان رهندو هو،
 مگر هاڻي ڇڏي ڇڏي ٿيو آهي. هتي سڀني جي قبر
 آهي. چوڻا ته ميهڙ لاءِ هٿان درياءُ ٿري ٿي وڃي
 هئي. شهدادپور ۾ به سڀني جي قبر آهي، پوءِ ڪير
 جوي ته سڄي قبر ڪهڙي؟ اها به آهي ته درياءُ برابر
 هٿان رهندو هو ۽ آبادي به ڄام لهندِي هئي.

هي سوراڳي ڪيترن ئي قدر آباد هو، تنهنجي پرڏ هيٺين
 ڳالهه مان پوندو. ڪيترن سمڪ، سترائلس ۽ ٻيا به جنگي
 کاتي جا عمادار سنه ۱۸۰۶ع جي بهاري موسم ۾ سنڌ ۽

بلوچستان جي سڀني لاءِ آيا هئا. انهن مان ڪيترن جي
 عملدار، جنهن پنهنجو نالو ڪونه ڄاڻايو آهي، سو پنهنجي
 ستر نامي هر لکي اوتري ٿي جي بستي جي اسان ڪو
 عجيب ڳالهه ٻڌي: هڪ لڏا نادرشاهه بادشاهه پنهنجي
 لک لکڪو سان وٺي ٿي هر آيو ۽ اچڻ سان ميان نور محمد
 ڏي ماڻهو موڪليائين. ميان کي اچي ڦڙڪي
 ورتو، جي ڏٺي آهي جو خبر ڪري. ميان
 نور محمد پوءِ ڇا ڪيو، جو پنهنجو لاهي پنهنجي ڳچي
 هر وڌائين ۽ هڪ ڏي پنهنجي وات ۾ وڌائين.
 اهڙي طرح ڳچي ۾ ڪپڙو ۽ وات ۾ گام وجهي
 ڏڪندو ڏڪندو اچي حصو ٿي ۾ حاضر ٿيو.
 نادرشاهه پريان ئي مڪل ڪري چيس ته ”اسان ٻڌو آهي
 ته توهان وٽ هڪ ڪوھ سون سان ڀريل آهي، سا ڳالهه ڪيتري
 قدر سچي آهي؟“ ميان نور محمد هڪ ڏي چيو ته ”جيئن ته
 قبل، هڪڙو ڪوھ جو آهي، پر آهي؟“ بادشاهه خنڪي سان ٿوري
 ڪنگهڪار ڏيئي ورتي ۽ چيس ته ”اسان ٻڌو آهي ته توهان
 وٽ هڪ ڪوھ ڦٽي ٿي آهي، سا ڳالهه سچي آهي؟“
 ميان نور محمد ڏورائي ۽ چيو ته ”ڦٽل هڪڙي نه، پر آهي.“
 انهي تي نادرشاهه ڪوھ ڏي ڏيئي چيس ته ”ان ڪوھ تي
 ميان نور محمد ڏي آيو ۽ حضرت سان ڀاڄيائين ته ”هن
 رومال توهان کي ڄاڻو نظر آهي؟“ ميان نور محمد کي ته پنهنجي لک

لشڪر جو دڪو دل تي ٻڌو هو، ٻنهي پٽي مت ٻڌي چيو ته
 ”حصار جي سامهه ۽ مٿي وارن ٻنهي وارن ڌار انهن غلام
 کي ٻيو ڪجهه به نظر نٿو اچي!!“ اهي بادشاهه پنهنجي مڇي
 کي مرد توڙي پٽي چيس ته ”هاڻا جيڪڏهن اسرافت مان
 سمجهو ته اعلان ۽ اهي ڪو به ڪدم اسانجي حوالي
 ڪريو.“ ميان نور محمد مت جوڙي چيس ته ”حاضر،
 حضور.“ هن پوءِ اها ڪا به ٻي ڪا به ڪا به
 اشاري نه ڪيو. ميان نور محمد جي مامر سمجهي سندس
 ماڻهو به چيئون سڀئي ڇڏڻ ۽ نه ڏهون گهر جون پري
 کڻي آيا!! ميان نور محمد اهي ڪدم بادشاهه جي اڳيان
 رکي ڏاڍي نياز سان چيو ته ”جيئنڏاڻا، اسانجون قيمتي
 اعلان به هي آهن، ته سون جا ڪو به به هي آهن، اسانجي
 فريب سنڌ به ڏاڍو ڪونهي، باقي ڏيئي جڙاڻ جي فصل سان
 ان ۽ گهر جهڙو آهي.“ بادشاهه ڪدم سمجهي ويو ته
 هي سچ ٿو چوي، تنهنڪري مان ڪري ويٺو. ميان
 نور محمد پوءِ بادشاهه جي سندس سڃي لشڪر
 سوڌي ماني موڪلائي. پنهنجي لشڪر ماڻهن سورهن
 ڏينهن ساندھ ماني کاڌي، ته به ٿي جي شهر مان اٿو
 ڪين کٽو!!!

ٿي جو شهر جي ڪنهن زماني ۾ اهڙو آباد هو ۽
 گادي جو هنڌ ٿي اڄ به اڳيا ماڻهن، ته جهانون به خوب

جڏهن مٿان تي گهرائڻ وارو ٿيو. انهن وارن
 ۱۵۵۰ع ۾ ارغون اٽاڪ ۾ ڏياريس ۽ پوءِ گهر وٺي وڃي
 ۱۵۵۵ع ۾ جلاس ۽ نئون گهر ۱۵۹۱ع ۾ اڪبر بادشاهه
 جو لکڙو ۾ مٿي تي ڪامي ٿي آيو. انهن وارن
 جاني بيمگ ڏنو ته ان وقتو ۾ انهن وارن ۾ پڻ
 ڪي ٻاڻي ٿي ڏياري ٿي. انهن وارن ۾ پڻ
 ٿي جو شهر ۾ ٿي جو وري ٿي جو ٿي جو ٿي
 ڪي ٿي.

ٿي جا سيد عالم جا صاحب مٿان ٿي جا
 مدرسا مٿان ٿي جا ٿي جا ٿي جا ٿي جا
 جوڙڻ لاءِ ٿي جا ٿي جا ٿي جا ٿي جا
 صاحبي ۾ لوازم ٿي جا ٿي جا ٿي جا
 ۾ پڻ ٿي جا ٿي جا ٿي جا ٿي جا
 ٿي جا ٿي جا ٿي جا ٿي جا ٿي جا
 مير عليشير قانع ٿي جا ٿي جا ٿي جا
 جي ٿي جا ٿي جا ٿي جا ٿي جا.

شهر جي ٿي جا ٿي جا ٿي جا ٿي جا
 رستا ٿي جا ٿي جا ٿي جا ٿي جا
 ٿي جا ٿي جا ٿي جا ٿي جا ٿي جا
 سڌو ٿي جا ٿي جا ٿي جا ٿي جا
 نور ٿي جا ٿي جا ٿي جا ٿي جا

پس نظر اندازند. دولتداران اصل جام اندی هي ٻار
 دؤی در داهه مان جو قامو هو. اڏڻي طرح پس مدد ۽
 هڪ سوين ٻين جا نشان آهن، هر ڏسڻ جهڙي جاء جامع
 مسجد آهي، جنهن واپت هڪ ڪتاب ڏند ڪٿا ۾ آهي:

سوقين سان مسجد!

ٺٽي جي شهر ۾ سوقين سان وڏي جامع مسجد آهي،
 جاشاهه جهان بادشاهه جي جوڙايل آهي. اتي اصل ۾
 مسجد مٺي ۽ شاهه جهان جڏهين پنهنجي پيءُ جهانگير
 بادشاهه وٽان پئجي ٺٽي ۾ آيو هو، تڏهين اُهي جهوني مسجد
 ۾ نماز پڙهندو هو. جڏهين پاڻ تخت تي ويٺو، تڏهين ٺٽي جي
 مسجد ۾ پنهنجي نماز پڙهڻ جي گالهه ياد ڪري هي عالیشان
 مسجد پنهنجي خرچ تي جوڙايائين، جنهنجو بنيادي پٿر
 ۱۱۴۴ع ۾ پيو. هي مسجد بهرامن سڀني ڪانهي، جواهي
 به جي ڏنل اٿس، باقي اندر ڪيائات! شاهه اس آهي
 ڪاريگرن کي، جن هي صنعت ۽ ڪاريگري جو گهڻو
 سان ۾ ٺاهي تيار ڪيو ۽ ٺٽي جي رونق وڌائون.
 ڏند ڪٿا موجب هن مسجد جو ڏاڪو ڪنهن ڪاريگر
 پنهنجي بهرمان رهي ڪٽو ڪيو هو، پر ڪش ڏي اڏامي
 بهشت مان نقل ڪري آيو هو. رادي روايت ٿو
 ڪري ته شاهه جهان بادشاهه جڏهين هن مسجد جوڙائڻ
 جا اچار ڳو بهڻي لڳايا، تڏهين هڪ ڪامل شخص

وٽس آيو، جنهن ڄڻس ته مون اهو ڪم اعلٰي بدخشيءَ جي ڪري
 هر ڏي ٿو آ؟ توکي چو ٿيس آسمان جو سڀ ڪرايان. بادشاهه
 همي اعلٰي ڏسي. انهيءَ ساڳئي رات بادشاهه خواب ۾ ڏٺو
 ته آ؟ اڏامي اچي عرش تي پهتو آسمان ۽ اُتي جا ٿوڌسان
 ته هڪ چوڌري وارو محلات آهي، جنهن مان انگهي پٽ
 ۽ اليڙيان ڪمارتن ڏي پيو وڃان. بهشت جي ڇنڀن جو
 دٻڙار ڪندو بادشاهه اڳيرو وڌي ڏسي ته سڀڪان الله
 هڪ لاداني مسجد سون ۽ ٻين سان نهايت گهڻو نماز ڪيو
 پيشي آهي، مسجد کي هر دروازا آهن؛ هڪڙو اُڀرندي ته
 پيو ڏکڻ. خواب ۾ بادشاهه ڏاکڻي دروازي کان انگهي
 اندر ٿيو ته اها چٽسالي ۽ ڪمانگري نظر آيس، جو حيرت
 ۾ حوصلو وڃڻ ٿي ويس. اها ملاڪن جي محنت
 ڏسي بادشاهه نديءَ ۾ اُلرڪڻ لڳو:

شاه جهان بگويد اين مسجد واه واه

بلکه فلک بگفتن فی احسن

شاه جهان بادشاهه اهو لفظ نديءَ ۾ چيو ۽ راڻي ممتاز
 بهگم ڀانئو ته بادشاهه سلامت ڪجهه مونکي چيو، سو
 درجائي لاهيائينس ته توهان هيئن ڇڏي ڇڏي؟ اهو؟ اهي
 بادشاهه جون امانت ڪيون هون ۽ راڻي کي چيائين ته
 تون اهو مونکي نديءَ مان اُٿاريو؟ آ؟ خوفت چو ٿين
 آسمان ۾ مٿس ۽ ملاڪن جي چوڙيل هڪ بي نظير مسجد

جو ديدار ڪري رهيو هوس. ان جو بادشاهه پڇيو.
 جڏي اٿي ڪڙو ٿيو ۽ خواب ۾ جهڪا پهنئي مسجد ڏي
 منڏس، تنهنجو حاڪو ڪنڌ لڳو. صبر ٿيڻ سان بادشاهه
 اهو نقشو اميرن ۽ وزيرن کي ڏيئي حڪم ڪيو ته هن
 نقشي پٽاند ۾ هڪ مسجد ٺهي ۾ جوڙايو. بادشاهه جي هن
 حڪم جاري ٿيڻ کان سگهوئي هوءَ ڪڏهن قابل ڪارگار
 اچي ٺهي ۾ ڪڍا ٿيا، مگر ڪم ۾ هٿ وجهڻ کان اڳ حاڪمي
 تي خيال ڪري طاهر ڪيائون ته حاڪمي ۾ ضرور ڪا
 خامي آهي ۽ ڇاڪاڻ ته جنهن نموني نقشو ڏيکاري ٿو، تنهن
 نموني ڏولائي مسجد ٺهڻ ناممڪن آهي. هي ڳالهه آخر
 بادشاهه جي ڏيان ٿي آئي، تنهن قصي ۾ پڇي جيوت ۾ پنهنجي
 ڪنڊيل حاڪمي ۾ ڪا به خامي ڪانهي ۽ هن نقشي
 پٽاند ۾ جيڪڏهن ڪاريگر مسجد نه جوڙيندا ته کين ڦاهي
 ڇاڙهيندس! هي زاري حڪم ٻڌي هڪ نوجوان، هڪ
 ججهڙي ارڙهن ورهيه کن جوان هئي، سو بههڻي سامه
 ۾ ڇاڻا ۽ ساڳي ڪسڪي اٿي ڳوٺ ۾ ڪاڏي ڏانهن رخ
 رکيائين. اهو ڏٺو ڪنهن به ڪنڊ ڪنڊ ۾
 پهتو هو، تنهن ڪو به لاهيس نه هو هيشن آوڻ وڃس؟
 ڪارڻ ڪارو ڏٺو. پوءِ اهي ٻه ورهيه ڏيئي هڪڙي
 بادشاهه کي پوري طرح سمجهڻ لڳا ۽ اهو آهي ته تون روبرو اها
 مسجد ڏسي اچو ۽ اهو بههڻي جي هن ڪنڊ ۾ هوءَ

و جي مسجد جو ڙي بادشاه جي دل خوش ڪر. ٻو جوان
 معمار چيس ته آ؟ ڪيئن چوئين آسمان ۾ ٻوڙي سگهندس،
 جو نقشو ڪڍي ايندس؟ فقير چيس ته ٻوڙي تون هڏي
 آ، ته آ؟ توکي مٿي ٻوڙي آڻان. فقير پوءِ منجهان هٿ
 پنهنجن هٿن ۾ جهلي پنهنجي هڪ ٽنگ ڏيئي ڪٽي
 ۽ جيانئس ته هان پنهنجا پير پنهنجي پير تي رکي.
 من ڪاريگر ائين ڪيو ته فقير اهڙي زور سان اُهل
 ڏنيس، جو هو جوان بل ڪاٽيندو عرش ڏي اُڏامي ويو ۽
 و جي چوئين آسمان ۾ پهتو! اُتي هن ڪاريگر سڳي اُها
 مسجد ڏٺي، جا بادشاه خواب ۾ ڏٺي هئي. ڪاريگر ائين
 مسجد جو پوري پوري طرح نقشو ڪڍي پوءِ پنهنجو قلم
 هيٺ ڪيرايو ته فقير اُها ڪهڙي هيٺ لائس. هي
 ڪاريگر پوءِ ڪڍيون هٿ ۽ موتي پئي جي ٻن ۾ ويو ۽
 ٻين ڪاريگرن جي مدد سان بادشاه جي دل وٽن اُها
 نموني مسجد جوڙي تيار ڪيائين.

مسجد جون ٽنهي ڀاڱي ۾ مسجد هس اها ٻي ڀاڱي
 وئي، جو اها ڪو به ڪو به ڪو به ڪو به ڪو به ڪو به
 وقت مسجد ۾ نوح هال وارو ڪو به ڪو به ڪو به ڪو به
 ڏسي ڏٺي جي ڏکڻ ۾ ڪو به ڪو به ڪو به ڪو به ڪو به
 ڪو به ڪو به ڪو به ڪو به ڪو به ڪو به ڪو به ڪو به
 طرح ڇڏي ڪو به ڪو به ڪو به ڪو به ڪو به ڪو به ڪو به
 ٻي مسجد جوڙي آهي.

ساموئي ۽ هيٺا

سور جي ماضي ۾ گاديءَ جو هنڌ ٺٺو ۽ سو ساموئي
 هئي. اهو آڱاڻو گاديءَ جو هنڌ اڄ ڪڙو ننڍڙو ڪوٽ
 آهي، جو مڪلي ڪوٽ جي اتر طرف ٻنهي ڇيڙن تي آهي
 ۽ ٺٺي کان ڏيڻ ڪوٽ کن پري اتر اولهندي طرف هڪ
 مٿانهين ٻٽ تي آهي ۽ اُتي جي مسجد پريان ئي پيشي
 ڏسجي. اُتي مسجد حماد جي قبر آهي. هي مسجد
 صاحب پهريون سنڌي شاعر هو. مٿانهيءَ قاضي خان
 ٺٺي وارو ۽ پوءِ شاه ڪريم ٻاڙي وارو ۽ تنهنڪري شاه
 عنايت صوفي جهڙوڪ وارو ۽ شاه پٽائي هڪڙا شاعر ٿيا.
 ساموئي ۾ پيرن ۽ قبرتون آهن، جي اڄ پيون سڀيون ٻيلن ۾
 آهن ۽ پراڻي حال سان به هڪڙيون آهن. هڪڙي قبر
 چار تاجي جي آهي ۽ اُتي نوري مهالتي ذات جي گهرجي هئي.
 سندس ٻٽ راطي هئي، تنهنڪري آهي. هي چورو سڏجي ٿو.
 ۽ مشهور آهي ۽ شاه جي رسالي ۾ هن باب به آهي ته
 بهت آهن. چار تاجي جي دل پور جي ڪيترن ئي
 ڪاهه جي اڄ انهن سان ڏسائي اٿو ته اهو ڪي ٿيو.
 هيٺ ڏني وڃڻ لاءِ ٺٺي کان ريمو آهي ۽ ڪجهه ڪي به ران
 کان اڏانهن وڃڻو هجي ۽ ڪجهه به سندس ئي لاهن ڪڍڻي
 ۽ سولن کان وڃي هتي سو پوري ۽ ڪجهه به ڏنڊن ۾
 ٺٺي کي نڙيڪ آهن. جو سارو سال هڪڙي ڪي ڏنڊ

مٿي ۽ پوءِ وڃ وارو ٽڪر سڪي وقت به جدا ٿيڻون
 ٿي پيون، جن مان ڪڏهن به ٿيڻ جو گرو ڪڏهن وقت
 پنهنجي نوبت ٽون ڪون به وڃائي رهيو هو ۽ سونهري
 ٿيڻ جو گرو ٻارهن ڪون کان به ٻاهر هوا هفت به
 برساتي موسم به هي ٿي ٿيڻون گڏجي مڪي
 پاڻي جي چر ٿي پونديون آهن ۽ جڏو اٿو لڳي ويندو آهي.
 اهڙو عمدو نظارو سڄي سنڌ به پيو ڪٿي به نظر نه ايندو،
 ڇاڪاڻ ته سنڌ به هي ڪنهن به هنڌ هيڏيون وڏيون
 ٿيڻون مڪي کي اهڙو نرديڪ نه آهن، تنهنڪانسواءِ
 بيلن جي به آهن ۽ ٽڪريون به جوتون ڪڏهن به پيون
 آهن ته نظارو هڪاري نراڪت ڀريو هون لڳي. هر هي
 ساهيون ڏسو ته ڇا آهي؟ هٿن ڪڏهن به ٿيڻ ۽ هٿن
 ٽڪري تي ڄام تماچي جي ڌال ماڙي! هينئر رڳو پنهنجو
 نور و خيال ڏوڙائيندا ته اوهان کي ائين سمجهڻ به ايندو
 ته ٿيڻ به نوري ويٺي مڇي ماري ۽ ڄام تماچي هٿن
 ماڙي مان مڇن ڪڍيو پيو هنڌي نهاري. اچي هي آهن
 به، مڇي ۽ لوڙهه، جي سڀي کي سوکڙي به مڇيا هٿا.
 ڄام تماچي آيو مٿي ٿڙنڌاهه،
 اچي پيس اوچتي نور تي لنگاهه،
 تنهنکي گذري چوڻا گذاهه،

جنهن جي چوڻي هنن دهان بهو. (سام)
 هي عاشق جو آستان ڏسي دل ۾ عجيب جنبش ٿي
 جاڳي ۽ ٻاڳرادو اهو خيال پيو ٿئي ته ڪڏهن ڏٺو
 ڪڏهن وٺ ڳوڏا ڪوڙي. اهو ڪي ماڙي ۾ اڪيون
 اڪائي سام لطيف واري لاءِ لکي ته
 تون سو آءُ گذري مون ۾ عجب لک،
 هن منهنجي حال جي توکي سب ٻوڪ،
 ڪارڻ رب الڪ، مٿان ماڳر مٿس.

سجاول جو سير

ٿئي کان اٺن تي چڙهي ٿي ڪوٽ کن هنڌ ڪري
 اٺن سوڌو وڃي دهان تي چڙهيان. اڳي عمر ڪس
 (روهڙي) ۽ ڪري وڃي ۽ گدو بندر ۽ ڪوٽڙي جي
 وڃي به جهان مان اٿس جي پلين لوت کانپوءِ بند ٿي ويا.
 سڄي سنڌ ۾ مان هي ڪڙوئي هنڌ آهي، جتي پٽن اڪارڻ
 لاءِ جهاڙ آهي. اهو ڏانڪن ۽ سڌ پور جو پٽن ڪري سڌ جي
 ٿو، مگر جهاڙ ڪڏهن ۽ اچي جي ڳوٺ وٺ ۽ ڪڏهن
 ٻي جي ڳوٺ وٺ اچي مسارن کي لاهي ٿو. هتي به
 واڳو درياھ مان ڪري ڪڏهن ٿي اچي وٺندا آهن.
 جهڙڪن ۽ ڪوٽڙي ڏي واڳو ڪوٽڙي آهي، ٻي
 ٻڌو راهه نه واڳو جو گهر آهي.

ماڳر - مهاڻي، مڇي مارڻ واري.

پهلي جي ڳوٺ کي ٻڪار لاءِ استعمال آهي. سجاول
۾ گهوٽارو دام بازار جي وچ ۾ ٻيو وڏو سجاول آهي
پريان ماڃو جي ڍنڍ آهي، جتي ماڃون جو آزار تمام گهڻو
آهي. اُتي ماڃو سڄي پيلي مائي کائي اُٿن. سڄي مائي
ڪانسو اُٿي ڪو ڪاچڻي کائيندو ته ٿاڻهي ۾ ايترا مٺو
اچي پوندا، جو ڪاچڻي ٿري ماڃون جو پلاءُ ٿي پوندي!
سجاول ٻاسي ٿڌا ٻوٽا آهن. سجاول جي سڀو ڪوٽ کان
ٿڌو جهاتي سمهي پڙجي ٿر آهي بهتر آهي، جو هتي اڃا پون
لنگون مڇيون آهن، ٿڌو جهڙو منڍ مڪڙو ۾ ڪونهي.

شاه بندر جو شيل

شاه بندر جو شهر غلام شاه ڪاهواري سنه ۱۷۵۹ع ۾
ٻڌايو هو. هتي سندس بندر هن جهاز بيمل هئا، تنهنڪري
سندس نالي پٺيان شاه بندر سڏجڻ لڳو. ايسٽ
انڊيا ڪمپني وارن اورنگا بندر (ڪراچي راجا) کان
ڪوئي ڪٽي هتي آڻي وڌي هتي. اڳي هتان
جهاز هلندا هئا، مگر سنه ۱۸۱۹ع ۾ هن ٻاسي ڌرتي تي،
تڏهن حالخون اهڙو ڦيرجي چڙيون، جو سگهوئي
شاه بندر جو اوج اڏامي ويو. ميسٽر شاه بندر ”مڪو
نندو ڳوٺ آهي“ اجهڻو هو آهي.

شاه بندر تعلقي ۾ ڳوٺ جرمز جمالي وري ۾ ڪنهن
حال ۾ آهي. جرمز جمالي جي نريڪن ابن شاه جا

ٽڪر آھن ۽ ٽڪر تي اٿس اھم جي تراب آھي . چوندا
 تہ مي وڏو اوليائي ٿي گذريو آھي ۽ پر ڪير هو ۽ مٿي
 ڪمڻ آيو، تنھن ڳالھ جي مڃاڻ رکي تہ پوري سڌ ڪانه مٿي،
 جو تڙ جمالي ۽ لڏين جي وچ ۾ شاھ بقيق جي درگاھ
 آھي. درگاھ ۾ اندر بہ ٿرڻون آھن، جن تي نڪواننگ
 نڪوان ڪر لکيل آھي. سندس احوال جي مڃاڻ رکي
 تہ خسرو ڪانه مٿي، رڳو ايترو ٻڌايائين تہ مي اوليائي جواني
 ۾ شھيد ٿيو هو. هن اوليائي ۾ گھڻن جو صدق ٿو ڏسجي.
 مٿي ھر سال جيب جي ماھ پھرئين آرتواري ميلو لڳندو
 آھي، جو تي چار ڏينھن ساند ۾ ملندو آھي. هيڏي
 ٽوٽ ۾ ميلي تي بندر ۾ هزار آدمي ڪٺو ٿو ٿئي ۽
 ميلي ۾ مٿ ٻار يون ڪلديون آھن تہ جھنگ ۾ رنگ
 لڳي ويندو آھي ۽ سرڪاري تاعيميني موجب انھن ٽن
 جشن ڏينھن ۾ اُتي ويھن هزارن رپين جو مال ڪبي ٿو ۽
 شاھ بندر جي تعلقي آفيس اصل شاھ بندر ۾ مٿي، پر
 پوءِ ۱۸۹۲ع جي آخر ڌاري مختيارڪار جوھيد ڪوارٽر
 لڏيون ڪيائون. لڏين ۾ مارڻ ڊاڪٽر جي اسپتال
 ۽ ٻيون ٿوريون ڇاڻيون ڇڏيون آھن تہ ڳوٺ ڪمڻ حال
 ۾ ٿيو آھي. آءٌ مٿي ۱۹۱۱ع ۾ آيو هوس، تڏھن ڊاڪٽر
 جي اسپتال ڪڪڙائين پوسٽ تي ۾ مٿي. مختيارڪار
 جنھن جاءِ ۾ رهيو ٿي، سا مٿي جي مٿي، پراڻي جوھن

۴ گوت - سڄي ۾ ڏوھي نه ٿا ٿي - مڃي ۾ ئي - مڃي - سڄي

صاھڻ نه آھي ڪار - حڪم ملي ٿو سڄ ۾

۵ تعلقي - سڄي ۾ گوت آھي عالي نالو تنھنجو جوھڙ جمالي

. اتي - ونھي ڪاردار حڪم ملي ٿو سڄ ۾

مختيار ڪار بار قبول ڪيو نه جوھڙ جمالي ۾ جو

گوت لاڏين کان چڱو آھي، مگر چيائين نه اتي پاڻي جي

اٿل جو ڊپ آھي، تنھنڪري تعلقي آفيس مٿي ڪئي اٿس.

شام بندر پاسي ڪيترين لوڻ جون ڪاٺيون آهن،

جن ۾ لکين ۾ ٺا لوڻ آھي. سمن ۽ ۵۰۰۰ ڇاڙي رت مٿي

نه لوڻ اُٿان ڪٽائي بهڻي ۽ ڪاڪي پاسي وڪري

لاھ موڪلاجي، پر پوءِ امارت نه ٿي. من پاسي ڪار

لھندي آھي. مٿين وڪائي ۾ جيل آھي ته ”صاھڻ نه

آھي ڪار، سو رڳو صاھڻ اُن وقت ڪونه ملي سگھيو هو،

تنھنڪري صاھڻ - ان گڏ ڪار جو نالو فقط قافيه بھارن

لاھ آندو ويو آھي.

جائي جا جشن

جائي تعلقي جو مختيار ڪار، ماڻھن ۾ رھي ٿو. محل

۽ ٻين نالن مان پڪو نالو، ماڻھن لاءِ هو اٿس. ٻين ذات

جو سو ورو هو ۽ دودي چنڊر جي آڪھ مان هو. هو

شادائي نسل جو هو، پر دل ئي درويشي جو خيال آھي،

تنھنڪري اراڻو گھر ھڏي گھنڊو ٺارندو آھي اتي

هڪ ڪارو پٿر رکيل آهي، جنهنجي تور ڏيڍ ميٽر کن پيڪڙ
ٿيندي. چون ٿا ته انهي پٿر ۾ اهڙي ڪرامت آهي، جو
ڪنهنڪي تب تلو ٿئي، ته انهي پٿر تان هٿ پري ٻاڻڪي
لائي ته اڻپڄيو ٿو پيدا ۽ من درگام تي هر سال ٽيڙ مهيني
جي ٽيوهين تاريخ ڪان وٺي ميلو لڳندو آهي، جو جهتي
جنڊ تائين ملندو آهي. ميلي جي پهرئين ڏينهن اچ
ڪندا آهن يعني تربتن کي اچي پوڄي ڏيندا آهن.
هتي جملي چار تربتون آهن: هڪ، دل جي، ٻي پهن جي،
ٽيون پهن جي ڏاڏي جي ۽ چوٿين سندس ٻولي جي.
شايد پهن جا مٿ ۽ اٺ هتي آيا هئا، جنهنڪري انهن جون
تربتون هتي آهن. اچ ڪرڻ لاءِ ڪيترا شهر جا ماڻهو ڪير
ڏيئي ويندا آهن، جو جن سان ملائي ان سان پوڄي ڏيندا
آهن. ميلي جي پنجين ڏينهن پهريندي شرط هڻڻ ڪن
جو تربتن تان سڀيئي ٻڙ ٻڙ آهي گوڱرو ڍام ۽ جڳي
طرح ڏوٺي صاف ڪري پوءِ موناڻي تربتن تي چاڙهيندا
آهن. هن ميلي تي اٽڪل ڏهه هزار آدم اچي ڪنو
ٿيندو آهي ۽ سرڪاري آمدنيءَ موجب هتي ڪن ۽
ويهن هزارن جو مال وڪامندو آهي.

اسانوت بهتڙ، الهوءَ جي نالي جون ته ”هي جاني
جو جت آهي.“ ۽ ٻين ۽ ٻين ڪير ته ائين جو چوڏا
آهن؟ تنهن تي ڪنهن جت جي ۽ ڪير ٻين ٻين ٻين

جي ڪو اڻاڪو ڏٺو من در ڪام جي زيارت لاءِ آيو هو.
 در ڪام ۾ هڪ وڏي آرسن رکيل آهي، جا انسان پاڻ ۾
 ڏٺي. من ڇت انهي آرسن ۾ پنهنجي نڪتل ڏس
 اٿس ۽ ٻيو تر پير سائين اهو آهي! ڇڏو من موٽي گهر ويو،
 تڏهن من ٻارن ۽ ڇڏو من تر جا ڏسي آيا؟ ڇت جيئن نه
 ڪهڙي ڳالهه ڪريان! پير سائين ۾ هٿ ۾ پير پنه مون
 جهڙو هو!! هڪ ٻه مون جهڙي ٻڌل هيس ۽ ٻه ٻه پائين ٻه
 مون وانگر ٿي. مطلب ته تودان مونکي ڏٺو ته ڇت ته تودان
 پير سائين ڏٺو!!! نيڪ، جاني جا ڇت نيڪ!

لکپت ڏي وڃڻ لاءِ مٿئين کان وات آهي ۽ ڪوري
 جي ڪاري لنگهڻي پوي ٿي. جيڪي ماڻهو پٺون ٻولائڻ
 لاءِ ٺارائڻ سر وٺندا آهن، تنکي هٿان لنگهڻو هوندو آهي.
 هي رڻ جو ٻاڏو آهي ۽ وات تي هوا اهڙي پيئي لڳي، جو
 پيٽ لاءِ جيڪو مدو ٻاڏي ٻاڏي سان ڪٽجي، سو ڇڏي ڇڏي
 مٿاڻي ڪارو ٿيو پوي! ڪارڻ جي اورو اٿس ٻاڏي اڳڙهر
 سرڪار جي حد ۾ ڪجهه جي راءِ هڪ ننڍي ڌرم سال ڇڏي
 جي بهنج لاءِ جوڙائي آهي ۽ هي ڌرم سال اڳي بههه - ماهون
 پير پير راءِ جي حد ۾ آهي. ٺارائڻ سر ۽ ڪوٺيسر پئي
 هڪ پئي جي نردنگهه آهن. پٺون ٻولائڻ جي ڳالهه
 نسوري لڳي آهي. مدد ورتا ڇڏي ۽ ڪالا ڪري
 وڃي ٻاڏي لڳي، تنهن جهڙي شير علي اي ٿي ڪن

سکونڈ می ہر ایک انوکھی چیز مائٹوں کی آوازوں سے آگے
نہیں نکرتی اور انہیں دیکھتی ہے۔

مڃاڻس ڪن ۽ ڪوهر ڪن هونئ سنڌو بندر آهي، جنهن تي ”سنڌو“ نالي هڪ ننڍي ڳوٺ ٿان ڏاڍو هو آهي. انهي ”سمر“ نالي ڪاري بيهڻي وهي، ننڍڪري اٽڪي ”سمر ڳڙو“ ۾ ڇوڙ ڏاڍا آهن. هن بندر جو لکيت ۽ ڪجهه سارن سارن ۽ ٻين جنسن جو جڳو واهار ملي ٿو. هتان هر سال ستن اٺن لکن وٽس جي مال جي روانگي ٿئي ٿي ۽ اُلهي جي ۱۵ جيتري آمدني به ٿئي ٿي، ننڍڪري مٽي سرڪاري ڪسٽمر آفيس آهي، جا ڪراچي واري ڪسٽمر آفيس جي شاخ آهي.

معايبن کان اڏائي ڪو به ڪن پري اتر اُڀرندي طرف
 ندد ڪوٽ آهي. ڪلهوڙن جي صاحبي کان اڳ مٽي
 ننڍائيءَ ۾ راجا هو، تنهنجو مٽي ڪوٽ هو، جو مان ڏسي
 ڦٽي ويو آهي. چون ٿا ته انهي ڀڙي (ڏنل ڪوٽ) ۾
 جڙجھو ڏن پوريل آهي. اها سڀي جيڪڏهن اهوئي ڏس
 اڳواٽ، اها ماڻه زمين ڪوٽيل لاءِ هئي. ان ڪوٽ ۾ يون ڪٿي
 وڃون ها! چڙجو ڇڏي. اها هر جڳهه تي ٿو نه هجي جي
 شاهوڪاريءَ جي اجاڻين گهٽي هاڪ آهي. معافين جي
 پريان رڙهي والي ڳوٺ آهي، جو اٽڪل ڪوٽو. ان کان
 ڦٽي ويو آهي. مان اتي رڳي ٿورا ڏنل ڦيا بيدا آهن، جن

ان دست و پا جو آڻي جي پير مان نور ساهه جو آهي .
 هن رڙهي جا سميون ڪيترائي قدر شاهوڪار هئا تنهن جو
 پتو هيٺين ڳالهه مان پوندو . چوڻا ته هڪ لڏاڪڙو
 بادشاهه کي هر چؤن (ريزر) جو ڪپ پيو ، سو جا ڪيائين
 جو اٺن جو ساڳو رهين سان لڏائي هن پاسي موڪليائين
 ؟ رڙهي جي مڪڙي تي شاهوڪار آهن سڀني رهن جو ريزر
 ۽ نوا ! اڄ به انهي پاسي هڪ واهنگا سڌنگا خرچ ڪري
 ته جيڪي طبعي طور چون ته ” رڙهي جو شاهوڪار آهي
 ڪيئن ؟ ” انهي ساڳي رڙهي پاسي اڄ ڏسو ته ڪي اهڙا
 به لهندا ، جي مڪڙو ويلو کائين ته هڻي ويهي لاء پيا واجهائين .
 ” سچ به ٻاڄا ” چيو اٿن ، سو ڪوڙ ڪونهي .

جهوڪ شريف

ميرپور بنوري تعلقي جو مان ۽ مرتبو جهوڪ شريف جي
 ڪري مشي آهي . ميرپور بنوري کان جهوڪ شريف ساڍا
 ٽي ڪوٽه پري . واپسند واه جي ڪلهي تي آهي . ڪنهن
 سهي به هي ٿوڻ نهايت سرسبز ۽ آباد هو ۽ اڄ جهيٽوليڪ
 اڳوڻي رونق ڪانه اٿس ، ته به شاهه عنايت الله صوفيءَ جي
 درگاهه اُتي هئڻ سبب سڄي تعلقي کي شرف مليو آهي .
 هن ٿوڻ جو اصل نالو ميرپور آهي ، مگر شاهه صاحب وٽ
 هزارين مريد ۽ معتقد صنف جون صفون پڙي گوڏا جهڪائي
 وڃندا هئا ۽ اُتي وڃي جي تڙي وڃن جي جهوڪ اُتي

مٿي، پنهنجي ڳوٺ تي ”جهوڪ“ نالي پٺڃي ويو.
 سنڌ ۾ تصوف جو بنياد وجهندڙ شاهه عنايت الله هو.
 هن درگاه تي شاهه لطيف به زيارت ڪئي هئي. هاڪارو
 دلالت صوفي به هئي سرجهڪائي ويو آهي ۽ روهڙي جو
 هاڪارو بيدل فقير به هئي سجدو سلام ڪري ويو آهي.
 ڏوري ناري پاسي جو صوفي فقير جو ڳوٺ آهي، تنهن ڳوٺ
 جو بنياد وجهندڙ محمد صادق صوفي (صديق فقير) به
 هن درگاه جو مريد هو ۽ اڄ به سنڌ جا سوين صوفي
 توڙي ٻيا هتي هر سال ميلي وارن ڏينهن ۾ زيارت لاءِ
 اچن ٿا. شاهه عنايت الله صاحب کي علم طرح ”صوفين جو
 سرتاج“ سڏيندا آهن ۽ هنکي ”عاشقن جو سردار“ به
 ڪوليندا آهن. شاهه صاحب جا هزارين مريد هئا، تنهنڪري
 ميان يار محمد ڪلهوڙي هتي اها رهبري ڪئي ته هي
 باغي آهي ۽ سنڌ فتح ڪرڻ لاءِ لشڪر ڪڍاڻو ڪري ا
 دهلي جي بادشاهه حڪم ڪيو ته اهڙي باغي جي سڀي
 ڌڙ کان ڌار ڪري اسانڌي موڪليو. هن الله جي عاشق
 کي ترار هنيائون ته ڪجهه اثر نه ٿيو. هن پوءِ پنهنجي
 مرشد وٽان ليل ترار جلاڌ کي ڏيئي چيو ته هن تلوار سان
 منهنجي سڀي لهڻ جو قرار آهي، تنهنڪري اها ڪتب
 آڻ. اوڏي مهل ٿوريون مهرون ڪڍي جلاڌ کي ڏنائين،
 جي منهنجي سڀي لاهڻ جي تڪليف ٿو وٺين، تنهن لاءِ هي

تو کي ٿورو انعام ڏرائو! جنهن مهل سسي لهي ڌڙ کان
ڌار ٿي، تنهن مهل جلا د کي چيائين تر ٿي —

رهائيندي مرا از قيد هستي

جزاک الله في الدارين خيرا

يعني مونکي هستي جي قيد کان، جڏا هوائي ڏيئي
آجورو ڏيندو، تنهنجي جهائن ۾ خبر ٿيندو! هي انسان
ڪنهن ملائڪي!! منجهو درجو ملائڪن کان به مٿي هئو
۽ منکي جيڪڏهن عاشق جو سردار سڏين ٿا ته اها ڪا
وڏي ڳالهه ڪانهي، هي صوفين جو سرتاج صفر مهنجي جي
سترهين تاريخ شهادت کي رسو هو، تنهن ڪري مر ٿي
انهي تاريخ بعد کانواري تي ڏينهن ساندم هتي وڌو، مياو لنگندو
آهي، منهنجي سڌ جا ڪيترا صوفي ۽ پيا ماڻهو اچي ڪما
ٿيندا آهن ۽ اها هوج مڃائيندا آهن، جنهنجي بهان ڪرڻ
جي قام کي طاقت ڪانهي.

جهو ڪ شريف واري درگاهه تي ڪو عجيب ڪاريگري
جو ڪم ٿيل هوندو، جنهنجو ذڪر ڪجي. درگاهه
جو اڳوڻو احوال ڪهڙو آهي ۽ پير محمد اٿس. هن درگاهه
جي زيارت ڪري ٿورو ئي اڳرو ماڻهو ترڪرا جي عالمي
جي حد انهي پاسي پور ٿي ٿيندي ۽ حيدرآباد عالمي جي
حد شروع ٿيندي. هي ٻئي ملڪ ڏاڍي عمدت، منڊ ٻاڳ
اچي گڏيا آهن. جهو ڪ شريف ۾ شاهه عنايت الله جي

درگاه ۽ ٻريان رڳو ڏيڻ ڪو به ڪن به نه ٿي بلڙي شريف ۾
 شاه ڪريم جي درگاه ! هنن ٻن ما ڪارين درگاهن جي
 وجه سنڌ جا هي ٻه وڏا دڪان ڪارا صلا مڪي هئي ڪي ٻاڪر
 ٻائي اچي گڏ ٻا آهن، گويا درويش جا در جهلي اهي
 پيدا آهن ۽ دم دم داء هئي رهيا آهن !

” سائينر سدائين ڪرين مٿي سنڌ سڪار “ (شاه)

ڪراچي صلي ڪي تر شايد درويش جي درگاهن سان
 دل آهي. ڪراچي صلي لڪي جو تيرت ڪري اڳيرو
 وڏي وڃي لاڙڪاڻي صلي سان لڳو آهي ۽ اهي هنڌ چڻ
 تر اهي هئي صلا شهباز قلندر جي درگاه جو در جهلي
 پيدا آهن !

جهڙڪن جو پاسو

امير پير جو مڪڙو مياو مڃاين کان اٺ ڪو به ڪن
 پري شاه ڪنور ۾ لڳندو آهي ۽ پيو دادوءَ پاسي لڳندو
 آهي، پر اسين جنهن درگاه جو ذڪر ڪريون ٿا، سا جهڙڪن
 شتيشن کان ٻه ڪو به ڪن پري - ونهري ڍنڍ جي مٿان،
 ٽڪري تي بيٺل آهي. امير پير جي تربت مٿي درگاه
 ۾ ڪانهي، پر هيٺ ٽڪري جي چوڙ ۾ آهي، هيٺ لهي وڃڻ
 لاءِ ڏاڪڻ آهي. ڏاڪڻ لهي هيٺ ٿيو ته اول هڪ جاءِ
 ايندي، جڏهن زيارتي اچي رهندا آهن، انهي کانپوءِ هڪ
 ننڍو آڳندو آهي، جڏهن ۾ وٽڪار لڳي پيئي آهي ۽ اُن کان
 پوءِ اونداهي ٿار ۾ تربت آهي.

امير پير خواجن جو پير آهي. مدد وقت جهڪو خواجن جو پير هز هائينس آء اء خان آهي، تنهنڪو ڏاڏو انگريزن جي صاحبي کان لورائي سال اڳي ايران کان سنڌ ۾ آيو هو ۽ ميلاطي واري لڙائي کانسوء سرچارلس نيسپئر هڪي اولي لشڪر جو مهندار مقرر ڪيو هو. اڳي ملتوي ڏيو جهڙڪن ۾ هو ۽ اولي لشڪر اُتي رهندو هو.

خواجن جي پير سان گڏ گهڻا خواجا هن پاسي آيا ۽ پنهنجي بينڪا جي هتي وڌائون ۽ اجنائين ڪيترن خواجن جون جايون هن ٽڪري تي آهن ۽ هز هائينس آء اء خان جو بنگلو به اُتي آهي، اهوئي سبب آهي، جنهنڪري هتي امير پير جي درگاهه آهي ۽ اجنائين هر سال اُتي ميلو لڳندو آهي.

جهڙڪن کان ڏيڍ ڪوھ کن پري هتي قلعي جي ڏيه شيخاڻي ۾ هڪ خلاصي ٽڪري تي ٻڌ ڌرم جي هڪ آڳاٽي شهر جو ويراڻو آهي. هتي هڪ وڏو مندر ٺهيل هو، جو سڄو ڊلو ٻيو آهي، مگر بنياد اڃا ظاهر ٿيندو آهي. هتان اڳي گوتم ٻڌ جون ڪجههون ۽ ٻيون گهڻيون سيون لڏيون اٿس. چون ٿا ته اهو مندر اصل قلعي جي ٺهڻي ٺهيل هو. اجنائين مسلمان اُنکي ”ڪافر صوب“ ڪري ٽاڻين ۽ هٽوڻ جون آهي ۽ راڄا ماڻو جي راءِ جو ڪوب آهي. اهي ٽڪر درياھ جي ٻيٽ ۽ ٻيٽن تي محمد خان طرف ۾ آهن ۽ عام طرح ”ٻڌ ڪا ٽڪر“ سڏجن ٿا.

جي ڏانهن خاص ڪري پائيند قوم ۾ گهڻي آهي، تنهن
صورت ۾ هتي جيڪڏهن هيئن سمجھت گهرايڻ ۾ گهڻن جو
ٻولي هجي. منهنجي ڄاڻ ۾ بولا خان جي ملڪ سان
ملاقات ٿي. هن چيو ته جيڪڏهن هن ڏاڍي ڪو موٽر
هلائڻ جو بندوبست ڪري ته اسين هوند رستي ڏاهڻ ۾
جهڙي مدد ڏيونس ۽ ڪيتري خرچ کان ڇڏائي ڇڏيونس.
هتي جي پوڄن ۾ حب قرب ۽ مهران نوازي جو انگ
جهڙو ٿي ٿو.

نئين ٻارن

ٿرپارڪر ضلعي وانگر ڪوستان جي آبادي جو مدار
اڪثر برسات ٿي آهي، تنهنڪري جڏهن ٿرپارڪر ۾
آهي ته ”وسي نه ٿو نه ٿو“ نئين ڪوستان ٻارن ۾
جڏهن سگهجي ٿو ته ”وسي نه ڪو نه ٿو ٿو“. حقيقتون
ڪراچي طرف جا حب ندي آهي سا ۽ ماڻهن ڪوستان
سان لاڳو آهن، مگر ڪوستان جي هي ڏاڍي ٿي جا
ڄاڻي بولا خان جي نريڪ آهي، سا آهي نئين ٻارن. اما
نئين کير ٿر جبل مان (جوتڻا ته ”وٽڪار“ وٽان)
لڪري سوڙهون سڳرون ۽ پهاڙا ٻار ٿرپارڪر ۾
۽ بولاڙي شهنشهن وٽان لڏي ٿي، جهڙي ملندي
گاڙهي مان ٻڌ سڳري آهي. نئين ٻارن اڃا وٽ وٽو
ڄاڻي بولا خان جي سور ڄاڻي ٿي وٽ وٽ ٿي.

درڙن آهي، هن درويش جي گهٽين ڪراهن هن
 آهيون ڪندا آهن. ڪڙي ڳالهه ٿا ڪن ته ڪنهن
 وڏيرن جي مرمي تي نه ڪوڙڻ جي نڙيڪ جا وڙم
 آهي، يا وڏائي اُتان واه کڻائي پنهنجي پوک جي
 پاڻي لاءِ بندوبست ڪريان. وڙم جي ماڻهن هيءَ
 سوماڙ کي چيو ته اها وڙم جي وڏي ويندي ته اسانجي
 مال لاءِ چارو ڪونه ٻڌندو، جنهنڪري اسانجو مال بکر
 وڃي مري ويندو. انهي تي شيخ سوماڙ چيو ته ”وڏ
 نه وڏا وڙم جا، واه نه وهندو وڏيرن جو.“ بس پوءِ ٿيو
 به ائين. وڏيرن گهڻي ٽڪا خرچيا، هر واه هر پاڻي نه
 آيو ۽ منڇا خرچ اڃا پيا ٿيا. انهي شيخ سوماڙ جي نالي
 جون ٿاڻن ٻارن هن آندي. اهو شيخ صاحب کيرٿر
 جبل ۾ وٽڪار ٺاهي رهندو هو ۽ اُتي پنهنجون مينهنون
 پاڻ چار بندو هو. شيخ صاحب جي هڪ مينهن جو نالو
 هو ”ٻارن“ جنهن تي منڇو تمام گهڻو ٻار هو.

هڪ اڳاڪي جو هن درويش جي سڀي ڏڙ کان
 ڌار ڪري منڇون مينهنون ڪاهي هليا ويا. شيخ
 صاحب جو هو، پنهنجي ٻارن مينهن ۾ هو، تنهنڪري
 سندس سڀي مان ساهه ڪڍي ويو. انهي سڀي ”ٻارن“
 ٻارن ”اهڙي زور سان هڪاريو، جو کيرٿر جبل لڪاڙ
 ڏيئي هڪ ميدان (وٽڪار جي نزديڪ) ڌري پيو ۽

جمل مان هاڻي گزڙاڻ ڪري ڏاڍي زور شور سان وهڻ لڳو. هاڻي جي وهڻ جو آواز ٻڌي شيخ صاحب پانٻو ته منهنجي ٻارن مينهن جو رن کان ٻار ڇڏائي منهنجي پٺيان ٿي اچي، هي اٽڪو آواز آهي. شيخ صاحب جي سڀي ٻوڙي ته هاڻي به اٽڪي پٺيان ڊوڙيو. شيخ صاحب جي دل تي اهوئي اثر هو ته منهنجي ٻارن مينهن منهنجي پٺيان ٿي ڊوڙي، تنهنڪري سڀي هڪاري ٽڪڙو ڊوڙندي رهي. جڏهن سڀي سور جاڻي جبل وٽ آئي، تڏهن شيخ صاحب کي خيال ٿيو ته منهنجي مينهن جا منهنجي پٺيان ڊوڙندي پيئي اچي، سا هن جبل تي مشڪل چڙهي سگهندي. شيخ صاحب جي سڀي ٻوڙي اهڙي زور سان جبل کي لڳي، جو سور جاڻي جبل ڌري پيو ۽ اهو ”دراڻو“ ٻهي پيو! اهڙي طرح شيخ صاحب ڏونگر ڌاري منهنجي مينهن لاءِ واٽ ڪري ڊري به ”ٻارن، ٻارن“ هڪاري ٻوڙي هاڻي پٺيانس وهندو آيو. اهو هاڻي جڏهن سال مڪان جي ويجهو آيو، تڏهن اُتي جا مڇار ذات جا ماڻهو، ٻهڙ، ڌل ۽ ٻين ذاتين وارا گولاڻا ڊوڙي شيخ صاحب جي سڀي ڏانهن ويا ۽ هٿ ٻڌي چيائونس ته هي جيڪا مصيبت منهنجي پٺيان آندي ائين، سا تار نه نه اٽڪو سڄو سال مڪان ٻڌي ويندو. اتي شيخ صاحب جي سڀي پٺيان ٺهاريو

تر جاڏسي جو هڪ وڏي ندي ڏاڍي روم ۽ روم سان
 منهنجي پٺيان وهندي پيئي اچي. اتي سڀني پنهنجي
 رح پاڻي ڏي ڪري چيو ته ”اسان ڀانيو ته اسانجي
 ٻارن مينهن اسانجي پٺيان ڏورندي ٿي اچي ۽ ائين
 ڪونه سمجهيو هوسون ته اسانجي پٺيان ندي وهندي ٿي
 اچي. اي ندي، اڄ کان وٺي تون ئي اسانجي
 ”ٻارن“ آهين، مينڙتون موٽي وڃ ۽ اڳتي هن ماڪ
 کي آباد ڪندي رهجو.“ شيخ صاحب جي سڀني اڃا
 ايترو چيو ته پاڻي اُمالڪ موٽي ويو ۽ سندس وهي اڃا
 جو نشان اها نئن آهي. سڀني پوءِ اهو جڏو ته سال هڪان
 جي ماڻهن هڪي گهڻي تعظيم ۽ ڪرنامن سان اُتي دفن
 ڪيو. هاڻ هر سال اُتي ميلو لڳندو آهي، جنهن ۾ اوسي
 پاسي جا ماڻهو اچي ڪما ٿيندا آهن. نئن ٻارن جي
 ريتي حيدرآباد ۾ وڪامندي آهي.

ڪوٽڙي

ڪوٽڙي ۽ گدو بندر ٻئي هڪ ٻئي جي آمهون سامهون
 چڱو جهڳٽو ٿي پيا آهن ۽ سندن وچان جو درياھ ٻو
 وهي، سو هڪ ڪاري سندن وچن کي ڪٽيو پيو آهي.
 اڳي صبح کان وٺي سڄي لڏي لڏي سائون لاه وٺي جهاز
 هلندو هو ۽ رات جو لڏي هلندي هئي. سنه ۱۹۰۰ع ۾
 درياھ تي هلندي ته ڪوٽڙي ۽ گدو گڏجي پيا، جنهن

ڪري هڪاري سونج ٿيو آهي . اڳي سافون لاءِ
ريل گاڏي ڪوٺڙي بند رهي اچي پهتدي هئي، مگر
هاڻ رڳو سامان بند رهي لهي ٿو .

جدا آباد کان جڏهين ايل ۽ ٻاگبند جدا آباد ٿي آيا
تڏهين پهرئين ڪوٺڙي ۾ اچي رهيا هئا . جدا آباد جي
قلمي جوڙاڻ کان اڳ ديوان گدومل پهرئين گدومل بندر
پڌايو ته انجا ايل نوڙي ٻاگبند ٻاگبند ڪوٺڙي مان لڏي
پهرئين گدومل بندر ۽ پوءِ جدا آباد ويا .

ڪراچي کان ڪوٺڙي تائين هڪو شاهي رستو آهي، جو
جهڙڪن ۽ ٻين کان لنگهي ٿو. اڳي جڏهين ماڻهو ڪراچي
کان ڪوٺڙي تائين خشڪي جي رستي ايندا ويندا هئا،
تڏهين ڪوٺڙي جو واهار ڏاڍو زور هو. جڏهين ڪراچي
کان وٺي ڪوٺڙي تائين ريل آهي تڏهين ڪوٺڙي جو واهار
گهڻو گهٽيو، ۽ هل ٺهڻ کانپوءِ ڪوٺڙي جي واهار کي هڪاري
شڪت آهي. هيڪتر ڪوٺڙي جو اهو اڳوڻو اڻج
ڪونهي، پر تڏهين ۾ اهو شهر گهڻن شهرن کان چڱو آهي.
شتمين ٿي لهي شهر ڏي رخ رکجي ٿو ته ڪاڇي جا وڻ
پريان ئي ڏيان ٿا ڏسجن. ”هن ڪوٺڙي جي واهار“
اهو هو ڪو جدا آباد ۾ هڪ طرح ڏيندا آهن. ڪوٺڙي ۾ ٿاڙي
جا وڻ به آهن، جي ڪاڇي جي وٺي ٿين ٿا. انهن
وٺن ۾ ڪجهه ڪري انهن مان ٿاڙي ڪندا

سڌ ۾ شراب ڪڍڻ لاءِ سرڪاري بندي ضبط هڪڙي
 آهي، جا ڪوئڙي ۾ راس واه جي پريان جهڙڪن واري
 رستي تي آهي. ڪوئڙي جي بندي سنه ۱۸۸۷ع ۾ ڪئي.
 اڳي شراب ڪڍڻ جو نمونو ٻيو هو ۽ هاڻ ٻيو آهي. ٿورن
 مهينن کان بلڪل نئين نموني جي مشين گهرائي اٿن
 جنهنجي وسيلي شراب ڇڪائي نڪري ٿو. شراب
 هن طرح لهندو آهي:

پهرين گڙ ۽ پهرجي جوڌي ۾ پاڻي وجهي گڏي
 رکن. ٻڌهين گڙ مچي رهي يا ڪنو ٿئي، تڏهين اهو سوڙو
 مثل مال جنهنکي ”وار“ (Wash) چوندا آهن. سو
 ڏيئين ۾ ڇڪائي پهرين ڇڪ ڪيندا آهن. پهرين
 ڇڪ واري شراب ۾ مصالحو گڏي اُنکي وري ڇڪائيندا
 آهن ته اهو ”ڊو آئشو“ سڏيو آهي. جيڪڏهن شراب
 ٿوڌائي ڪرڻو هوندو آهي ته ٿورن جي مڙهي اُٻو ٻوڙيندا
 آهن ته ٿورن جي سرهاڻ شراب ۾ ٿيندي آهي. ٻي
 طرح جي مشيني شراب ڪرڻو هوندو ته اُٻو ٻوڙيندا.
 گڙ جي ڍڙان جهڙڪڻ ۾ ڪچور يا انگور يا ڄانور وڃي
 ته به شراب ڄڻو ڪندو. ٻيئي پاسي موٽري ڪچور
 ٿيندا آهن، تن مان به شراب نڪرندو آهي. ٻي پاسي
 ڪوئڙي ۾ به موٽري جي گالن مان شراب ڪڍيندا آهن.
 بندي کي ڏهه ڏهاڙو ڏنا ٿو هوندو آهي. ٻي پاسي

هتي. وٽان لنگهندو هو ۽ هاڻ سڀ کان گهٽ بند ٻوڀان هيو
 دمي، جنهنڪري سرڪار کي سڀي ۾ پاڻي پهاڪا ٿيڻ لاءِ
 گهڻي تڪليف وٺڻي پئجي آهي. آبڪلاڻي موسم ۾
 سڀي وارو دستور ڪڍي ويندو آهي ۽ بعضي تر سڀي
 شهر کي درياھ ڏرڻ ڪاڏيندو آهي. آگسٽ ۽ آڪٽوبر
 ٺٽن ۾ ۽ درياھ جي اُٿل سببان سڄو ڪوٽڙي
 جو شهر ٻڏي ٿو ۽ هر گريمرزور راور هٿس، جو بهجي ويو.
 اڄ به شهر جي بچاءَ لاءِ بند ڏنل آهي.

پيتاري جي ٻوڀان

ڪوٽڙي کان ريل گڏي درياھ وڌي جو ساڄو ڪپ
 ڏيئي ٿي هلي. پيتاري ۽ انڙپور جي وچ ۾ ڏلوئين تر
 جڏي ساڄو لنگي پيئي مٿي ۽ ٻي پيئي ڇو. انڙپور جو
 ڳوٺ مڇاڙو آهي ۽ اتي هتي تيارينجي ڳالهه ٿي مٿي، جو
 اڪبر بادشاهه جي هڪ عربي سٺ جي حاڪم مرزا جاني
 بيگ کي اُتي شڪست ڏني هئي.

انڙپور جي نريڪ، انڇور جو ڳوٺ آهي ۽ اُتي جو
 سبڪ وڻنداس نامدارو آهي. اسن اُهي ٻاڻا گهمي
 جڏهن ٻنڀور جي بازار ڏسڻ ٿي ويٺون، تڏهن ڪنهن
 جاءِ جي ٿلهي تي ٻه ٻاڻيڻدا جام جهڪيندا ڏٺاسن، جن جو
 تر ”هتي آهي بازار“ اڏو ٻه ٻاڻو، اڏي ٻه ٻاڻو.

رواجي ٻاڻو ٻاڻو ڪندي ڪو ٻاڻو آهي تر ”انهاءِ“

ڪهڙو ۽ ٿڌ هئس اڪثر جواب ۾ چوندا آهن ته ”جنهن ۽ لا
۽ پيس ۽“. انهن ۽ جو ڳوٺ پشاور کي نه ڏسڪو آهي، مگر
هالن ڏي وڃڻ لاءِ پشاور کان پوءِ گوبادنگ سمنسپهه تي
پهتو آهي. گوبادنگ ذات جي ماڻهن جو نالو ڳوٺ ۽
سمنسپهه تي پهتو آهي. هن سمنسپهه تي رهند اڪثر ڪونه
بيدا هوندا آهن، پر پريان ڪو به پنڌ تي ڀانوت هان. اُت
ماي سگهن ٿا ۽ اُن هالن جو شهر فقط ئي ڪو به پري آهي.
مانجهندن ۾ ايترو وڏو ڪونهي. اُتي ڀائي گوهند رام
جو لڪاڻو ۽ باغ ڏٺو سون. لڪاڻي ۾ ميهان نوازي باڪل
گهڻي ٿي ٿئي. شام اوڀس جي به زيارت ڪئي سون.
پريان لکن ۾ انجهنوي کائي واري وٽ رات رهواسون، پر
انهي پاسي ڪو ديدار گام ڪونه هو، تنهنڪري گهڻو ڪونه
لڪهواسون.

سن جو ڳوٺ مڇاڙو آهي. اُتي جا سيد ٺامور آهن ۽
ماجدوم بلاول جا مريد ۽ معتقد آهن. ڀارتي ۾ پٺا آهن
۽ ڪالين جون سڏيون اڪثر شتيشن تي رکيل ۽ شهر
پنڊيون آهن. مٿن درياھ دور ڪونهي، پر اڦاڻو ڇوڪرو آهي،
پراڻي ڏي، تنهنڪري اُن جو پريان ڌار ٿو ڏجي.

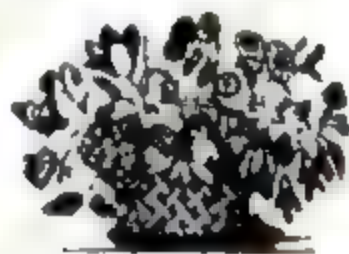
لڪي

لڪي جو شهر ننڍڙو آهي، مگر اُتي ڪوسي باڻي
جي چور ٿن مٿن سبب اُن جو نالو مڇاڙو آهي. شتيشن

دري آهي، جهنم ان نيرف واسي لٺهندا آهن. انهي
 -وڙهي هند کي "ماڻا جو گروپ" ڪري ٿي. سڌا ٿون.
 هتي اهڙي حڪمت رکيل آهي، جو جهنگي ۽ ٻيو اندر ۽ مٿي
 آهن، انهن کي واسي پورسا آهن ۽ پوءِ سڌو ۽ ٻيو جهنم
 ڪجهه ڏکڻا وٺي منهنجي نئين رستي کان ٻاهر ڪڍندا
 آهن. خبر اٿو ته هن -رن مندر تي هي معنيٰ ۽ مراد ڇا
 آهي؟ هندجو مطلب هي آهي ته جيڪو وڃائي اندر وڃي
 ٿو، سو جيڪو ته ماڻا جي گروپ ۾ ڦٽل ۽ ڊکي آهي، مگر
 نوجو مورتي وڃي درشن ڪرڻ سان ۽ هتي جي ساڌن
 جي ڪرپا سان هندجو موهڪش ٿئي ٿو! اسين انهن
 بهائائين هي ڪرپا کان سواءِ باطني موهڪس کي پرايٽ
 ڪري ٻارڻ کي جنم موڙ جي ڊڪ ٽارڻ ڇڏائي آيا-ون ۽
 ويتر جو چشمن ۾ ٽيمون ڏٺيون-ون ٿا ساڻنجا جنم جنم جا
 ٻاپ مٽي ويا. "جل پيو، ٻاپ ويو"

لڪي جي جبلن ۾ مکيه جشما چار آهن. سڀني کان
 -مٿو ۽ گرم باطني جو جشمو ٻاڇاڙي وارو آهي، هتي ڏس
 ته باطني اُڙاڙ ڪري پيو نڪري. جبل مان باطني
 جي ڌارا وهي ٿي، تنهن ڪري هي ڌارا نيوت
 سڏبو آهي. انهي پوئين جشمي ۾ ئي حوص
 يا ڪشنيون آهن، جن مان هڪ جو باطني گرم، ٻئي جو گهٽ
 گرم ۽ ٽئين جو شهر گرم يا ننڍن -وسڙو آهي. وڏي حوص

اسين ڌارا قيرت ڪري ۽ جتان ڪي ماڻهو ڪوڙ ٻڌي
 پوءِ شهر ڏي ويا سون. هر ڏين ڏر ڀاءُ ۽ ڀينرن جا سڏ
 جتي رونق لڳايو بيٺا هئا. اڪي جي شڪول مان ڄاڻ
 ۽ مائر جو بظار وڌو سون ته روح کي ڏيڪاري راحت
 آئي. رات جو مڃن ڄڻا سر ٻڌا هئا. مڃن جي
 ڪري ويڃن وڃن کي وڃڻ نه ورتو ٿيو لڳي. سڄي
 رات ويڃن ٻڌا هئا ۽ وڃڻ نه ڏٺو ٿيو. ڏکائين.
 هتي اونهاري ۾ اڌ رات ٽئين ۾ هئي اڪي لڳي. ٻاڙي جو
 دل ٻري رڪ ته ڪيترو ٻاڙي جا ڏي ٻاڙ ٿيو وڃي !
 ڪو ٿڙي کان سيو من ڏي وڃڻ لاءِ جو شاهي رستو آهي.
 سو اڪي مان لنگهي ٿو. اڪي جي ٻڌڻ ڪرا جي صاعو
 لاڙ ڪڙي صاعو سان ڪاهو ڪاهي ٻڌڻ اهي ٿو لنگهي.
 جو وڃڻ ته هتي صاعو ٻڌڻ ٻڌڻ جي زيارت لاءِ اهي ڪما
 ٿيا آهن ۽ مڪڙي کي هن سڙي مڪڙن جي ويڃو
 ڪاپ ٻڌا ڪي ڪارين.

حیدر آباد ضلعو.

حیدر آباد

حیدر آباد کي اصل نیرن سکوت سڏيندا هئا. نیرن
ڏاڻي هڪ مندو راجا هئي راج ڪندو هو، جنهن پنهنجي
رهن لاءِ هڪ ڪوٽ اڏايو هو، تنهنڪري شهر تي اهو نالو
پيو. نیرن جي لياڻي جو ڏالو نڌار هو. نڌار معنيٰ
جڻيل يا سهڻي سندري. نڌار حسن جي ڪاڻ هئي.
منڃي حسن هزارن کي حيران ڪري ڇڏيو هو، مگر هو
جهڙي تهڙي مڙس کي قبول واري ڪمن هئي. هو نه
رڳو - ولهن سِير هئي، پر دل جي به ڏاڍي دلير هئي. هو
شيدهن تي سواري ڪندي هئي ۽ چوندي هئي ته آ
انهي - ان شادي ڪندس، جو مون وانگر شينهن تي
سواري ڪندو هوندو. ويجهي جڳهه اهڙو نه ڪو
مڙس ئي ڪونه هو، جو جهنگ جي بادشاهه (شينهن) کي
پنهنجي سوار تي جو وقت بڻائي ڦرڻ ڪئي ۽ هي مومل
ماڻهي چونڊاڻ انهي وقت به حضرت علي سڌر آيو ۽
هن سان گڏ هڪ سڌر آيو. اهو سڌر مڪي شريف کان
آيو هو، تنهنڪري اجاڻا هن وارو طرح شاهر ڪشي سڏجي
هو. مڪي ڪاٺان جي طائر ۾ گڏي هون ته هو سڌر آيو.

چيئرو آهي، تنهنڪري هاڻي جيئري شاهر به سڏيندا آهن.
 حقيقتون هن سيد جو نالو محمود هو ۽ هو جوڌو جوان هو،
 تنهنڪري مل محمود ڪواري ندا اٿس. انهي سيد نيران
 ڪوٽ ۾ اچڻ سان نگار جي حسن جي هاڪ ۽ مدحجي
 شادي جي شرط جي ڳالهه ٻڌي. مل محمود (شاهر مڪئي)
 چوي ته زال ماڻهو مردن کي لڪاري ۽ مرد ماڻ ڪري
 ورتو. - ارمان جي ڳالهه آهي. هن پوءِ سگهوئي -
 ڪري ڏکڻو شينهن هٿ ڪيو ۽ اُڏي تي سوار ٿي نيران
 جي ڪوٽ وٽان لنگهيو. ڪنهن وقت نگار جي هن تي
 نظر پئي، - اُٺاڪ وٽس ڊوڙي ويئي ۽ چيائينس ته
 مون گوليوئي تو جهڙو ماڻهو ڇڏي وڃس ٿي ۽ هاڻ آءٌ توهان
 شادي ڪندس. - شاهر مڪئي چيس ته آءٌ شادي ڪرڻ
 لاءِ تيار آهيان، مگر تون اول پنهنجن مائٽن کان پڇر، ته تان
 پوءِ ڳالهه مان ڳالهوڙو ٿي پوي. نگار به حجاب ٿي پئي
 سان پنهنجي مائٽي جو ذڪر چوريو. ڳالهه ٻڌڻ شرط
 نيران پئي به ٿي ويو، جي ٺهائجي، اسين هڏو، مو، -
 پوءِ تنهنجي شادي هن سان ڪيئن ٿي سگهندي؟ نگار
 چياري اچي لاهي چيس ته انهي سوري کانسواءِ ٻيو
 ڪا به ڪونه ڪندس. نيران ڏٺو ته ٻي بههه جي
 ارادي تي هڪي ۽ ڪپ ڪوڙ آهي ۽ هن سان ڳالهه
 ورتو ته شادي ڪندي رهندي، تنهنڪري ٻي ر

کي ڏانهن ڪرايا جو بندوبست ڪيائين. هن وقت
 حيدرآباد جي قلعي اندر ئي کوم آهن ۽ پوءِ انهن مان ساڳيو
 مڪرو کوم هو ۽ اڃان ئي ڪو به کوم هو، تنهن ۾ نيمون
 بهمنجي نياڻي کي ڪٽي بند ڪيو ۽ هڪ سامي حب
 جهنجهي نور ڪي سؤ من آهي ۽ اڇنائين موجود آهي،
 سا انهي کوم جي مٿان ڪٽي رکيائين. هن هيڏي ساري
 جب رکڻ ڪري کوم جي ساڄي ڳاڙهي ۽ ڪڇي ويهي، پر
 تنهن هوندي به پاسن کان ٿوري ٿوري هوا اندر وڃي
 گهي ٿي. شاهه مڪئي کي پوءِ گهوئي سڌ بهڻي نه
 نڱار سان هڙي جبري جٽ ٿي آهي، تنهن اُها ڪحضرت
 هلي کي ڏانهن ڏيئي چيو ته ”هه حضرت، مون مڪي
 جي ڪري نڱار سان ڦاٿو ٿو آهي، تنهنڪري توهين
 منجهي واهر ڪريو“ حضرت علي اُها ڪڏل (ڇوڪرو)
 ٿي-وار ٿي نيمون ڪوٽ ۾ اندر ويو ۽ سار جون آمون
 ڏانهن ٻڌي کيس رحم آيو. حضرت علي اول انهي حب
 تي بهي نماز پڙهي ۽ پوءِ دل ڏل اني ڇڏي وئي ۽ اڄب کي
 اٺ مهينا آهن ته حب جا ٽڪر ٿي پئي اچن جو مڪرو
 ٽڪر نيمون جي ڪوٽ اندر رهيو، پوءِ اُڏاهي ڪراچيءَ
 طرف منگي پهري انهيءَ سڌ وڃي پيو، جتي مور باد-ام
 (وڏو ڍاڳو) آهي، لئين ٽڪر ٻاٽ چونڌا ته جتي نٿو
 منگي ته ڪمڌا آهن ويو ۽ باقي چوٿين ٽڪر ۾ اچي

فقط اُنهيءَ حب جو تڪرر ڪيل آهي. حضرت علي اُنهيءَ
 حب تي بهيوي لهڙي هئي ۽ سندس قدمن جا نشان
 اُنهيءَ آهن، تنهنڪري اهو نالو پيو آهي. شام (حضرت
 علي) جي قدمن (پيرن) جي نشانن کانسواءِ هنجي
 مٿن، گوڏن ۽ پيشاني جا نشان به اُنهيءَ حب تي آهن ۽
 چپ تي جا دل ڏيکاري ٿا، تنهنڪري سندس جا نشان
 به اُنهيءَ آهن. حضرت علي پيرن کي هڃو ڏنو هو، اُن
 بهي جو نشان به ڌار پٿر تي آهي. اهي سڀئي نشان اُن
 به ڏسي سگهجن ٿا. مسترڪنڪيد سنڌ جي جديشل
 ڪمشنر سان هيءَ ڳالهه ڪيم، سو اُنڪي وٽس ان جي شام
 جي قدمن ۽ شام، ڪٿي ۽ جي درگاهه جي زيارت ڪرڻ هليو.
 درگاهه جي مٿاڇر کان هٿيائين ته نڌار جي تربت
 ڪهڙي آهي؟ مٿاڇر جي شام مڪئي ۽ نڌار هئي
 گڏ دفن ٿيل آهن ۽ مٿان پڪي قبر ٺهيل اٿن. درگاهه
 ۾ اندر هڪ ڪپڙو وٺي آهي، جنهنجي ٻاڙ گهڻو ڪري
 سڙي ويئي آهي، جنهنڪري سڄو نهي پيو آهي ۽ هر
 ٿوري لاه زمين ۾ ڪٽل اٿس، جتان وٺي حورا ڪري
 ٿي، جنهنڪري اهو وٺي هٿي جڳي جو پي ڪري پيو
 آهي. مٿاڇر جي شام، ڪٿي ڏنڊ ڪري ڦٽو
 ڪيو هو، تنهن مان هي ڪپڙو وٺي پيدا ٿيو آهي!! درگاهه
 ۾ اندر هڪ اونداهي ڪري آهي جنهن کي قلف پيل

مٿاھ جن مان مڪڙو ڦاٽ مڪڙو ۽ ڇوٽا مڪڙو ۽ مڪڙو
مڪڙي جي مٿس جو ٻاٽل آهي ۽ انهي کي مڪڙي ڪاٺ
ٿي لهي ۽ تڏهن مڪڙي اما ڪوئي اجهائين ڪمهن ڪاٺ کڻي
آهي. مڪڙو ۽ ڇوٽو مڪڙي انهي ڪوئي ۽ مڪڙي ۽ مڪڙي
ڪندو هو. درگاهه جي ٻاهرئين اڱڻ ۾ هڪ ڪمڙي جي
وٽ ۾ آڱڙيون ٻڌل ڏسڻ آيون. مڪڙو ۽ ڇوٽو مڪڙو
ماڻهو ٻارن جي جهنڊ هڻي اچي لهرائيندا آهن ۽ آڱڙي ۾
وار ٻڌي هن ڪمڙي ۾ لٽڪائي ڇڏيندا آهن. هن درگاهه
۾ ڪي سال شينهن پينل هو. اڳي سنڌ ۾ ٽن درگاهن ۾
شينهن پينل هوندا هئا: مڪڙو سيوهڻ ۾ شهباز قلندر جي
درگاهه ۾، ٻيو سکر ۽ ٽي درگاهه جي درگاهه ۾
۽ ٽيون هتي شاهه مڪڙي جي درگاهه ۾. هن ڪمڙي
جي وٽ هيٺان شينهن ٻڌل هوندو هو. هر مون ڳالهه ٿي
ڪمڙي ميان غلام شاهه ڪلهوڙي جي.

سنه ۱۷۶۸ع ۾ ميان غلام شاهه ڪلهوڙي جي مرعي
ٿي ته نهرن ڪوٽ ۾ نئون قلعو ۽ ٻيون عمارتون جوڙائي
خدا آباد جي بدران اهو گادي جو هنڌ ڪجي. هن پوءِ
۾ ٻيڙيون ٺاهي جون ٻرائي ديوان گدومل کي ڏنيون،
جنهن پهرائين سنڌ وٺڻ جي ڪپ تي هڪ ٽنڊو ٻڌايو،
جو اڄ تائين سندس نالي پٺيان گدومل ۽ ”سنڌ جي ٿو.“
ديوان گدومل پوءِ نهرن وارو ڪوٽ ۽ ٻرائي انهي ساڳي

منڊ ۾ اٿو ۽ واليسان ڦٽو جوڙايو. ميان غلام شاهه ڪلهوڙو وقت بوقت ڪم جي نڱا ڪرڻ لاءِ ايندو هو ۽ پنهجي رهڻ لاءِ حال مڪو ڪيو ڦٽو جوڙايائين. جڏهن هڪو ڦٽو چڙي راس ٿيو، تڏهن ميان غلام شاهه اهو ڪيو ڦٽو شاهه مڪئيءَ جي درگاهه لاءِ ڏنو ۽ حضرت علي جي احڻ جي يادگيري ڦاير ڪرڻ لاءِ هن نئين شهر تي ”حيدرآباد“ نالو رکيائين. حضرت علي رضائي هوندي هڪ نانگهه ماريو هو ۽ سندس لاهي بهادريءَ ڪري کيس ”حيدر“ جو لقب مليو هو. ”حيدر“ لفظ جي معنيٰ آهي نانگهه ماريونڙ، ”حي“ معنيٰ نانگهه ۽ ”در“ لفظ جو ڏاڻو آهي ”دريدن“ معنيٰ ڏاڙو ڦاڙو. سنسڪرت ۾ ”در“ معنيٰ ڏاڙو. مٿين ڏند ڪٿا موجب شاهه مڪئي ۽ قدم شاهه جي مجاورت ۽ ڪن مسلمان پير مردن پڌاڻي. سڀني ٿوري ٿوري ڦريل ڳالهه ڪئي، مگر سڀني جي چوڻ جو مول مطلب هيڪو هو، سو مٿي ڏنو ويو آهي.

پهرين جي ڏينهن ۾ هي شهر ڪهڙي منڊ پڌل هو ۽ شهر جي اڳوڻي حالت ڪهڙي هئي، تن ڳالهين بابت هيٺا ڪندي اها بهت مریدار حقيقتون مليون، جي مختصر طرح مٿي ڏجن ٿيون:

ڦٽي جي پٺيان شتمين ڪالوني شاهه مڪئيءَ جي درگاهه تائين جيڪا زمين آهي، تنهنڪي اڃا تائين ڪيترا مسلمان

ٻڌل ڪرڻا لڳي. ڇڏي ڇڏي (ماڻه ۽ ڀت) نيمون
 هي ڀت کان اڳتي ٻاهر آيا، ڏکڻ ڀت آيا اٿس. هن ماڻه
 جي پيرن تي ڪريو ۽ ڀت ٻڌي جدا ٿيڻ لڳا. اها
 منهنجو گناهه بخش ڪري. جو توکي ٻڌل ڪرڻا جي
 ڪري ڏني اٿم. اهي نياڳا نيمون ڇڏي ڀت آيا، هن مان
 رڳو لنگهڻ ڪري منهنجي مٿي ايتري قدر مار جي ويئي،
 جو توکان مزدوري گهريم. هاڻ تون بلا ڪري منهنجي پيءُ
 تي چڙهي دل. ” هو پوءِ ماڻه کي پيءُ تي چڙهي هليو ويو.
 اچي اڏڻا آهن نياڳا نيمون ڇڏي ڀت ! جنهن صورت ۾ ڦٽي
 جي بنيان نياڳا ڀت هڻا، تنهن صورت ۾ ائين سمجهيو ته
 نيمون جي ڏينهن ۾ به ٽڪري تي شهر ٻڌل هو ۽ ڦٽي وارو
 ماڻهو به وسيل هوندو.

حيدرآباد جو هاڻوڪو شهر ٽڪري تي ٻڌل آهي ۽
 اڃا ٽڪري گنجي ٽڪري جي ساج آهي. هاڻوڪو شهر
 ڪيڏي ڏسبو، تنهن رات ڪجهه پهرين گالهيو، ڪنڌا
 آهن. جو هاڻي ٽڪري جي آڏو ٻڌل آهي ۽
 حيدرآباد جي شهر ۾ ٽڪري جي ٻن ڇوڙن ۽ ٽڪري
 ڇڏي آڏو ٻڌل آهي. هاڻوڪو شهر آڏو ٻڌل آهي.
 خدا آباد جي ڏاڍل ۽ ٻي ڇوڙ ٻي ڇوڙ، پوءِ گدو پندر
 ۽ پوءِ حيدرآباد ۾ آيا. تن ڏينهن ۾ ٻي ڇوڙ ٻي ڇوڙ
 جو ٻي ڪٽڙو هو. هاڻوڪو شهر ٻي ڇوڙ ٻي ڇوڙ ۾ ڪٽڙو

حانڌاني گهراڻي جو ماڻهو شهر ۾ اندر ڪو نه رهندو هو.
 شهر ۾ رڳو ڏکڻ اندر ۽ ميرن جا نوڪر جاڪو رهندا هئا.
 باقي معزز ماڻهو قلعي ۾ اندر رهندا هئا. مرزا قليچ بيگ
 جا مائٽ به ڪجهه وقت قلعي ۾ رهندا هئا. جن ماڻهن
 لاءِ قلعي ۾ رهڻ جو بندوبست نه هو، سي بهر وائين ڦاٿين ۽
 جي ڪپ تي ڪچين لائين ۾ رهندا هئا. شايد شهر
 ۾ اڳي جي اڳ ڪري ڦاٿين وارو ٻيو وسايو هئائون.
 ڪي بهر مرد بهنجهڻ وڌن کان پڌل ڳالهه ٿا ڪن
 ته شهر و سائڻ لاءِ ميرن ماڻهن کي بد ماڻڪاڻي به ڏنا
 تنهن تي عامل هر ڪجهه شهر ڏي آيا. عالمن شهر ۾ اچڻ
 سان جوڌڪي بازار کان وٺي ويندي سري گهاٽ ڦاٿين ۾
 والاريو. حد آڏي ڀاڙيندن ۽ ڪن ٻين جوڌڪي
 بازار کان وٺي ويندي جس شاه جي پڙ ڦاٿين ۾ والاريو.
 ديوان گدومل سڀني کان پوءِ مير فتح علي خان سان گڏ جي
 حيدرآباد ۾ آيو. هتي هر گهڙتي ميرن وٽ قلعي ۾ اچڻو
 وڃڻو ٿي هو، تنهنڪري بهنجهڻي سهوليت لاءِ هن قلعي
 جي نرديڪ ۾ والاريو، جنهنڪري هاڻا سندس نالي پٺيان
 ”گدواڻي“ گهڻي سڏين ٿا. ديوان گدومل کي بهت
 ڪو نه هو، تنهنڪري گدواڻي سندس اولاد نه آهن، مگر
 گهڻي ۾ مکيه مڙس آيو هو، تنهنڪري سندس نالو گهڻي
 ئي پيو.

ميان فقير جي ٻڙوٽ اصل جا يون جڙيل ڪونه هيون.
 تنهنڪري ميان فقير محمد جو ميرن جو وزير هو، تنهن آئي
 ٻڙڏايو ۽ انهي ضري سندس نالو اڄ تائين مليو آهي.
 ميان فقير محمد جو اولاد اڄ تائين آهي، مگر فقير حال ۾
 آهي. هو قليليءَ جي نزديڪ يوسف جي ننڍي ۾ رهن ٿا.
 يوسف به ميرن وٽ نوڪر هو. ميان فقير جي ٻڙ جي پريان
 ماڻي خيرتيءَ جي مسجد آهي. اها ماڻي مير فتح علي خان جي
 مار هئي ۽ پنهنجي جيئري اها مسجد جوڙائي هڻائين. ماڻي
 خيرتيءَ جي مسجد وٽان جيڪا ڇاڙهي هڪ لاهي ٿي،
 تنهنڪي لوڙي جي ڇاڙهي هڻي ٿا. اها ڇاڙهي نواب محمد
 خان لوڙي جي نالي پٺيان هڻي ٿي. پورا ٽالپر هٿ ۽ نواب
 محمد خان نام ڪميو مڙس هو، تنهنڪري سندس نالي
 پٺيان لوڙي جو تختو به سڏجي ٿو، جتي هاڻ مرزا ٿورا
 رهن ٿا.

لوڙي جي ڇاڙهيءَ ميدان قلعي جي نزديڪ ڪالنگن
 کاڌي ڏند آهي. چون ٿا ته انهي ڏند جي پاڻي ۾ ٿي
 ميرن جي صاحبيءَ ۾ ڪنهن پوک ڪئي ته ڪاڏڪ اما
 پوک ٻڙون پئي کائي ويا، تنهنڪري اهو نالو پيس. اها
 ڏند هاڻ ميونسپالٽي پراڻي جڏي آهي. ڏند جي پريان
 سخت واه آهي. سخت راه ۽ ڪهاڻو مل پئي ٻاڪر هئا ۽
 شاهه ادبور طرفان حيدرآباد ۾ آيا هئا، پٺي ڪهي اولاد

ڪونه هو، تنهنڪري پنهنجن ڏاڏن ڦاٽ ڪري لاء
 سنگتراھ لاءِ هو واه کولايو ۽ ڪاٺي مل ٿي ويا، جو اڄ
 ڏاڏن ”ڪاٺو ٿورو“ سڏجي ٿو. سنگت واه جي پريان
 ڊومڻ واه آهي. ڊومڻ صاحب ڏاڏي هڪ انجنيئر
 ڪاٺي جو عملدار هو، تنهنجي ڏاڏي پٺيان اهو واه سڏجي ٿو.
 ڊومڻ واه کان نئين آباد ٿي وڃڻ لاءِ واپ آهي ۽ سري
 گهٽ ڪار، به اوڏا نهين وڃي سگهجي ٿو. نئين آباد ڏاڏي
 وار، ظاهر آهي ته اهو ٻيو واه وڌيڪ وڌيڪ ساهڻ
 ڪيترا گهر سهرمان لڏي اهي ٻائي وڃي ويا. سري گهٽ
 ۽ نئين آباد جي پريان مارڪيٽ آهي، جا اسانجي ٻنهن
 ديوان بولاءِ جي ڏاڏي پٺيان سڏجي ٿي. انهيءَ علائقي
 مارڪيٽ ۾ وڏن منهن سان گهڙيال آهن. مارڪيٽ
 کانپوءِ ميرا آباد شروع ٿئي ٿي، جا راجو بهادر ديوان ميران
 ڪير سنگهه آڏواڻي جي ڏاڏي پٺيان سڏجي ٿي. انڪل
 پنجاهه سال ٿي ته حيدرآباد جي شهر ۾ ڪنهن به ڪو به راجو
 ڪي به سري جاءِ ڪانه مٿي ۽ اڄ حيدرآباد ۾ ٿو به
 جيڏانهن ٿيڏانهن ڄڻيون ڏنڌا رهن ۽ ريون ڇاڻيون ڇڏن
 ويون آهن. ميرا آباد ۾ گرسنگت جي جاءِ بهين ٿي آهي
 ۽ اما ميرا آباد جو سڄو پير پيڙگار آهي. ميرا آباد جي
 پريان جيڪب صاحب جو پڏاڻو ڦاٽي جي سوي ٿيل
 آهي پنگلي جي پريان ڪوٽي جي پٺيان ٿاڻو آهي، جو پڻ

”جيڪب ٽلا“ سڏجي ٿو. هي جيڪب صاحب آهو آهي، جنهنجي نالي پٺيان جيڪب آباد جو شهر سڏجي ٿو. هو ملٽري کاتي جو عملدار هو ۽ اهو بنگالو ۽ ٽلاء وارو پاسو اجوائين ملٽري کاتي جي هٿ ۾ آيو. حيدرآباد جي سول اسپتال جتي هاڻ آهي، اُتي ۱۸۷۵-۱۸۷۷ع ڌاري انگريزي سنڌي شڪول هو. هاڻوڪو ماء شڪول ٽن ڏينهن ۾ هونءَ مگر سول اسپتال سيوهاڻي پاڙي ڏي هئي. پر هو مندر ديوان نولاءِ جي ڪوشش سان لهيو، حيدرآباد جو مشين شڪول پادري شرت صاحب جي ڪوشش سان، کليو. شرت صاحب واري سنڌي ڊڪشنري مشهور آهي. هينئر اهو مس شڪول وارو هٿ وڪڻي ڇڏيو اٿن.

حيدرآباد وارو ٽريننگ ڪاليج اصل ڪراچي ۾ آڪٽوبر ۱۹۴۴ع ۾ کليو هو ۽ پوءِ ڦيرائي حيدرآباد ۾ ڪيائون. ڪاليج کان اڳيرو جيڪو رستو آهي، سو پراڻي ٽپال وارو رستو سڏجي ٿو. هاڻا ته اڳي نال آفيس انهي رستي جي منهن تي هئي. رستي کان هٽ هاڻ پانڊيٽن جي سلامتي لاءِ هڪو ٻيو چروميو نسيالڻي جوڙايو آهي ۽ رستو به ڪشادو ڪرايو اٿس. لٽري ۽ ڪنڊنل جو جوڪرين جو شڪول هن رستي جو سينگار آيو. اهو رستو ٿوري رسالي وارو رستو آهي.

ڏسندڙي گهڻي قدر سڃاڻپا هئا، مگر هاڻ اُتي چاڻيون
 جاڻيون جڙي ويون آهن. اُلهندي ڪجهه به
 ٻائي پوهومل جي ڄاڻ به هينئر ڄاڻيون آهن، نه ته اڳي
 اُتي ڪا ساڻن جو ڏانڪ هو. انهي رستي ڏي نواب
 هيرانند اڪڙمي، هيسنت هال، ڪليڪٽري ۽ نوو ديار
 جون ڄاڻيون هينئر اهڙيون ڏيکار ٿيون آهن، جو حيدرآباد
 جي سونهن آهن. چوندا آهن ته ”سڙيا گهو-اوا ٿين.“
 حيدرآباد جي ڪچهري سڙي مٽي ته هينئر جڳي سائي
 ٿي آهي ۽ ڪاريگرن مٿس راهه جي محنت ڪئي آهي.
 هريان ٽڪري تي ديول چڱو نماو ڪيو پئي آهي.
 سن ۱۸۹۲ع ۾ درياھ اُٿل کاڌي هئي ته هاڻي انهيءَ ديول
 جي هيٺان اچي پيو هو ۽ ٿورا ڏينهن اُتي پٿريون پئي
 مليون. انهيءَ سال حيدرآباد ۾ وبا به زور هئي ۽ بيمارن
 کي جتان لاءِ ساڌو هيرانند هارن پائي پٽ پئي هڻوڙيو.
 ديول جي هريان گدو بندرواري رستي تي سالارو باغ،
 تپدارن جو ٺڪور ۽ سرڪاري گسٽي همڳو سڄي رستي
 کي ڪٽي پيا آهن. گدو بندرواري رستي تي مانا دور
 آهي ۽ اُتي پوليس جو ٿالو آهي. چون ٿا ته انهيءَ دور
 ۾ اڳي گهڻو هاڻي رهندو هو، تنهنڪري ڪيتريون
 زالون اُتي اڪو هائڻ ويهيون هيون. ”مانا“ نالي
 هڪ مندو هاڻي اُتي اڪو پائيندي پڌي هئي، تنهنڪري

سندس نالو انهي دور تي ئي پئجي ويو. مانا دور تي هي
 پريان گدو بندرون جي جهڙي استعمال آهي، جا اصل
 لڙڪاڻي پر مٿي. گدو بندر تي ڇيٽي جند، اوري جند
 ۽ شو جو مياو جڳي ۵ ام ۵ دم سان لڳندو آهي. پريان
 ميرن جو ٿندو آهي، جنهن ڏي وڃڻ لاءِ شاڪر مڪڻي جي
 درگاه وٽان هڪو رستو لھيل آهي. مير جي ٿندي ڏي
 درياھ جي ڀر تي ”ايڪ جهڙ بندر“ جڳي ايڪانت
 جي جاءِ آهي. انهي پاسي انگريزن جي سنڌ فتح ڪرڻ
 جو يادگار به لھيل آهي.

حيدرآباد جو شهر موڏانهن جبل - ان موڏانهن ڦليلي
 سان وڃي ڳنڍيو آهي، ته به شهر ۾ سوڙم جي دانھن گھڻي
 آهي ۽ ساھ و گھي ڪيترا ماڻهو خاص ڪري پائيند
 قوم مان هڪ ٿين ٿا. ڪاري ڦردي طرف ڀرڻ آباد
 وسائڻ لاءِ ڪوشش ڪيائون، پر ساب نه پئي. حيدرآباد
 شتھين ڏانهن ڪيڏا آباد ۾ ٿوريون ڇايون ڇڙيون آهن ۽
 ڪاليج واري طرف به ڪي ڇايون ٺهيون آهن، مگر
 سوڙم جي دانھن اها ئي آهي. سوڙم نورت
 ڪرڻ لاءِ عاملن ۽ پائيندن ماڻوسگ اٿس - ششون ناميون
 آهن. حيدرآباد ۾ ٽيهه هزار کن عامل ۽ اوتراڻي
 پائيند آهن. اخبار نويسي ۾ پهرئين ماڻن ٻهروڙو،
 پريات اخبار جو، هتمر اسانجو پريتر - رڳواسي، ستر

ليکراج هو ۽ سنڌ جرنل جو مهمتمر اسانجو سرگواسي مسٽر
ڪنڊنل منگهر سنگهه هو. اهي ٻئي اخبارون توڙي
”جوت“ اخبار مسٽريواري جرن پئجي جي صلاح
سان جاري ٿيون هيون. يونانيءَ کي ساڌو ميرانند
پهچائي اڪيڊمي لاءِ سنڌڪرت سڃاڻڻ واسطي آندو
هو. هو نهايت ڀڳوان هو ۽ حيدرآباد جا ٻه مهينا کيس
پڌرت ڪري ڪولمندا ۽ ٻيا ٻه مهينا وڃي ڪرستان ٿيو،
جڏهن ڪري ساڌو ميرانند کي ساڌو ڏک ٿيو. ميرانند
اڪيڊمي کان اڳ مسٽر ڪولمندا امير ترڪ شڪول کوليو
هو ۽ ائين سماجھڻا گهرجي ته اهو ساڳيو شڪول ٺري
پونين اڪيڊمي ٿيو، جو هاڻ نورا ۽ ميرانند اڪيڊمي
جي نالي سان مشهور آهي.

حيدرآبادي عالمن ۾ پوريون ديوان گوپال داس
فوتو گرافر هو، جنهن دڪان ڪڍايو ۽ هن کانپوءِ مسٽر
ڪنڊنل منگهر سنگهه جاب کولي. تنهن کانپوءِ ٻين عالمن
ڇاپون ڪڍيون، ته ته عالمن جو اڳي رڳو نوڪرين ئي
زور هو ۽ ٽنڊي ٽارٽي ٺهي هڙڪانه هين. حيدرآباد
۾ تازو ۽ اڄ ڪليو آهي، جڏهنڪي ديوان مڙسارام ڌرمادا
ٿرست مان پئسي جي ڄاڻي مدد ملي آهي. ديوان
مڙسارام ۽ ٻئي گنگارام ٺاڪر ۽ ٻين جي نالن پٺيان
حيدرآباد ۾ ڪي ڇاپون ٺهيل آهن.

ڪيڇي ليڪڻامي، جو ديوئي خدا

جو ديسي زمين پر، سو موسيٰ فدا.

حيدرآباد ۾ جيڪي ڊاڪٽر ٿي گذريا آهن، تڏهن
ڊاڪٽر هو مستي ۾ ناالو مشهور آهي ۽ هن جي ٺاڻي پٺيان
هو مستي ۾ مال ٺهيل آهي. ڊاڪٽر مٿو جو ٺالو ۾ ماڻھو
کي وسرڻ جو نه آهي. هنکي هڪ ڀيرو گهر ۾ گهرائي
هڪ رهيو ڏيئي پوءِ ڪو سڄو مهنو ڪانڌس دوا گهرائيندو
هو ته هو دوا جو ٺالو نه وٺندو هو. هنجو! هو وڌل رواج
اجتالين هليو اچي.

هو، مستي ۾ مال واري رستي تي قلعي جي نزديڪ هڪ
جاء اندر هڪ قبر آهي، جا ڏيک ۾ ڄاڻيو فوٽ کن ٿيندي.
ڪي چوندا آهن ته اڏاڻي اتر جي قبر آهي، پر ائين نه آهي.
اهو نوگرو پير آهي. چوندا ته عربستان کان ست قد اور
مڙس سنڌ ۾ آيا هئا ۽ هر هڪ جي ڏيک ۾ نوگرو مٿي! هڪڙو
نوگرو پير سکر ۾ رهيو ۽ ان جي تربت سکر جي ٻاٽي ۾
واري ٿلا جي نزديڪ آهي.

حيدرآباد جو شهر سمنڊن بازار ۽ راد گيرن جي ڪري
مشهور آهي. اصل خدا آباد ۾ به اهڙي طرح سڏي بازار
مٿي، تڏهن ڪري هتي به اهو نونو رکهائون. حيدرآباد
جا باد گير اهڙا آهن، جو ڪو نئون ماڻهو پريان ويل
گماڏي مان انهن ڏي نهاريندو ته انهن پائيندو ته ڪا

پلٽڻ بيهي آهي . انهن بادگيرن جي جهر ۾ ڪيترن
هنڌان نهايت جهٽي ڏسڻ ۾ اچي ٿي .
حيدرآباد جو قلعو

حيدرآباد جي قلعي جي اڏاوت نهايت شاندار آهي
۽ آڳاٽي زماني جي ڪاريگري جو هڪ عمدو يادگار
آهي . ميان شيع محمد ملتان واري هاڪاري ڪاريگر
به پين ڪاريگرن مان گڏ هن قلعي تي ڪم ڪيو هو .
قلعي جو وارڻ جيڪو ڪوٽڪو ۽ ڪر ۽ مرمت ٿئي ٿو، سو ڏنپ
هونئن ٿئي ٿو ۽ اهو مرمت ٿيل ٽڪر وري وري ڏهيو پوي
هر قلعو ڪيترن هنڌان اڃا امڙي جو امڙو بيٺو آهي . اڳي
مٽي به سڄي مٽي ۽ ماڻهو به سڄا مٽا ۽ مٽر به حد هون.
آفرين آهي آڳاٽن ڪاريگرن کي .

قلعي جي چوڌاري ڪامي آهي، پر اندر وڃڻ لاءِ بل
ٺهيل آهي . ٻاهرئين دروازي وٽ زمين ٽڪر امڙي طرح
آهي، جڙ ڏيڏي آهي ۽ اُٺي هڪ وڏو نر جو وٽ بيٺو آهي .
قلعي جو دروازو بالڪل شامي ۽ ڊوڙ ڏنگ آهي ۽ منجهس
وڏا ڪير ڪٽل آهن . دروازي مان اڳتي اندر ٿيس نه
سامهون شامي ٿل ۽ اُٺ جي ٻنهي ٻنهي جو ٿل ۽ ٿل ۽ ٿل ۽ ٿل
قلعي جي ٻاهران قدم شام ڏاڪي وٽ اڃا به ٻيل آهي،
هاڻي چڪي مٽي لڏي ٿي . سڄي شهر ۽ ڪنهنو نه ڪنهن
کي ٻيل جو ٻيل ۽ ٻيل ۽ ٻيل جي وسيلي پوئتي ٿي

ڪمٽولمينٽ ۾ نل ۱۸۷۸ع ۾ پيءُ شهر ۾ سال کن پوءِ
پيءُ ۾ موندگي - انهر آهي ته ۱۸۹۳ - ۱۸۸۴ع ڌاري ۾ اسين
پنجالي کان ٻاٽي پرائيڊا هڻاسين، جو هٽو ڪي وقت
وانگر نل عام جام نه هڻاءُ ٻاٽي پورو ٿئي مامو، تنهنڪري
ڦليلي ٽان گهراڻو هوندو هو.

ڦليلي ۾ جيڪي اڳي جايون هيون، سي هينئر آهن ئي
ڪونه. ڪن جاين ۾ ايتري قدر ڦير ڦار ڪئي اٿس،
جو - هٽو ٻه نه هينون آهن. ميرن جي صاحبي جي رڳي
هڪ جاءِ مٿي ماڙي تي آهي، جنهن ۾ مير اڳي ڪچهري
ڪندا هئا. اها ماڙي هاڻي ضعيف حالت ۾ آهي ۽ هڪ
هنڌان ٽيڪو اٿريو بيٺو اٿس، هر نڌ هيٺ ۾ اڳس ڪارپورن
جو ڪم اڃا سٺا ظاهر بيٺو آهي. ماڙي جي آڳاٽ جا
ٿنڀا جنسالي سان آهن ۽ اندر ماڙي ۾ چت توڙي پٽين تي
ڪمانگري ۽ نقش ٿيل آهي. اڳي پٽن ۾ آر - هيون ڪٽل
هيون، سي ڪڍي ويا آهن، پر انهيءَ ڇوٽڪي اڏا پٽين ۾ سڌل
آهن. پٽين تي جيڪي تصويرون چٽيل آهن، تن مان ٽن
نه ڪنهن ۾ دستر ۽ سهراب ويدا آهن نه ڪنهن ۾ مهرون
جي ماحول اڳي پٽي آهي ۽ ڪنهن ۾ حضور - ان جي
حضور تي هر ديو ۽ هر يون اڃي حاضر ٿيون آهن. ههراڃا
راجپوت سنگ - ان لارڊ ليڪ جي ملاقات ۱۸۰۳ع ۾ ٿي
مٿي، تنهنجي داد گهري ڦاير ڪرڻ لاءِ انهن پٽي جون

شڪلون پٽ تي ڪڍيون اٿس. اُلهي ۽ تصوير جي مٿان
پٽ تي نقش نئون لکورو ٻيو لڳي ۽ پاڻءَ تر ڪو هن جڏهن
سالن جا جت نڪتل آهن. ماڙئي جون پٽيون بلڪل
مائيدار آهن ۽ اها پروڙ تڏهين تي پوي، جڏهن ڏسجي ٿو
تر ماڙئي جون دريون گهٽو اندر پريون آهن.

قلعي ۾ هيٺ هڪ ڪنڊ ڏي ڦٽ سان جاءِ آهي، جا
اصل ٻاروت رکڻ لاءِ ڪم ايندي هئي. پاڻي جي تلاءِ
جي پريان ڪن عملدارن جون قبرون آهن، جي مياڻي
جي جنگ ۾ مارجي ويا هئا. اُتي هڪ شيدائي جي تربت
آهي، جنهن تي لکيل آهي ته هو ڏاڍي برجستاني سان لڙيو
هو. سندس نالو ڏنل ڪونهي، مگر مان سمجهان ٿو ته اهو
هاڪيارو هو شمس محمد آهي، جنهن بابت هڪ شاعر به چيو آهي ته:-
هائِ هو شمس محمد آيو ڪري ڪنڊراڻي ڪام

ايندي به اڙن ۾ گهوت وڃا يا گهاٽ
قلوڙن ڪڙو ڪيو شيدائي پنهنجو سام.

جهرائو ته هو شمس محمد جا ڪيو هو اڏي واري لڙائي
۾ ميرپور خاص جي مير شمس محمد انگريزن جو ٻارو اُٿلائي
ڇڏيو هو، تنهن تي انگريزن جي لشڪر مان هڪ يورپي،
عملدار ميرن جي لشڪر ڏي وڃي جاسوسي ڪرڻ ويو ته
ڏسان ته ڪهڙي ڌول تي بيٺا آهن، جواسان جون توڻون
هنن ٽائين پورئي طرح ٻڙي نئين سگهن ۽ هي اسانجا ماڻهو

آسانيءَ سان ۽ ريددا ٿا وڃن. هن ڏاڍا رڪي گهوڙي
 تي چڙهيل ايمڊرڊسي مڇرن ۽ انبو تر علاج جون گڏاهون
 ڪرڻ ٿا اچي، تنهنڪري هنن وڙهڻ ڪٽڻي بند ڪيو ۽
 واڌايون ورائڻ لڳا ته نيٺ انگريزن کي ماري مڃايو
 اٿئون. هن عملدار تر رڳو حرفت پکيڙي هئي، تنهن
 اورپرو اچي ڇاڏيو ته مير جي ماڻهن ڏهن مان ٻاروت ڪڍي
 ٻت تي ڪري ڊگر ڪيو آهي ۽ انهن ڪري پري بند وڃن
 هر جهي اسان تي پيا چوڙين. هو پوءِ اهيئي ٻيو وٺي ٻنهي
 موٽيو، ۽ پوءِ جيڪي نوفون چوڙيائين، سي نرو جي
 ٻاروت ۾ لڳيون ۽ ميرن جو سمورو ٻاروت جهٽ سڙي
 ويو. اتي ميرن جي لشڪر ۾ اچي ڦڙڦوٽ پيئي. مير
 شير محمد کي سندس ماڻهن جي وٽان خدا جي واسطي
 اوهين ٻڌجي وڃو، ته ته خير ڪونهي. مير مڃي ٿي ته جي
 مرڻ مرڪ مڙس جو ۽ مڙڻ ڪم ڪانهن جو. نيٺ جئين
 ٿئين ڪري مير شير محمد کي هڪ ٻائي ڪڍي ٻاڻ پئي
 ٻاسي وڃي ٺهرا وڃائڻ لڳا ته ٻاڻ ته انگريز سمجهي ته مير
 صاحب اُلهي ٻاسي آهي. انگريزن اوڏانهن نوفون چوڙيون،
 ۽ انهن نوفن جو نوفن ۾ جواب ڏيئي هو شير محمد ڏٺو. هن وٽ
 اڃا ڪي ڏهن ٻاروت جون مڇون، تن جي وسيلي
 مي شينهن جهڙو مڙس انگريزن سان زور آزمائي ڪرڻ
 لڳو ۽ منجهو ڪجهه نقصان ڪيائون. جڏهن ٻاروت

کتس، تڏهين بموس ٿي بمبئي ۽ ڊومو ۽ انگريزن جي مٿان آخر
هي شهر سهيند ٿيو. هن اوڏي مهل امڙي تر مڙسي ڏيکارني
هئي، جو انگريزن پر سندس انصاف مٿي بهينديجن ٻه ڏنڊون
جي پور هن جنگي جوان کي جاءِ ڏني آهي ۽ ساراه جا
ساحن هنجي تربت تي اُڪرايا اٿس.

قلعي ۾ لڏند رڪارڊ آفيس آهي ۽ اُنهي جو گرو
نهار تر پڳل سون جا ڍڳ لڳا پيا آهن. قلعي جي ڀتين
ڏي ڏس ته ڪيترن مٿان زبون ٿيون پيون آهن.
قلعي جي اها حالت ڏسي ريڊر ڊاڪٽر ڊو، جنهنم جا ٽالپا
آهي ته جڏهين ميان عبدالنبي ڪلهوڙو سڌ جو حاڪم هو،
تڏهين هي قلعو سندس ماڻھو جي حوالي هو. اها مائي
ڪلهوڙن جي گهڻين آڪهين سان گڏ هئي رهندي هئي.
سندس نوڪرن مان مڪه نه ڪو حرام ٿي وڃي هاوڃن جي
سپهر سالار حاجي احمد سان پٽ ٿيو ۽ پهرن جي وقت
قلعي جي ٻاروت ڏانهن کي اندران ڊاڪٽر ڊو، جنهنم ڪري
قلعي جي اُڀرندي ڏانهن واري ڏانهن ڪري بهيني ۽ اوج
اُنهي مٿان قلعي ۾ ڪاهي پيا ۽ مور وڃان وڃي قلعو مٿ
ڪيا ٿون. هاوڃن جو اهو سپهر سالار مڪه ڏانهن هو،
تنهنڪري ٿي جي مڪه ڏانهن ڪي بهت ڏانهن آهن؛

حميد آباد يڪ سلام گرفت آڪر دارد ٻرو ۽ ايم مير
گفت تاراج اين طر هائت قلع حاجي گرفت دايه مير

قاضي جي صورت انگريزن جي صاحبيءَ ۾ لڙي آهي.
 اهو قلعو اصل ۾ انوڻي هو. ڪشمور ٻاروت ۽ ساهه شروع
 ۾ هتي هئا ۽ اٽلڪو ڪشمور ۾ هڪ وارو هڪ وارا ٿيون.
 سنه ۱۸۵۷ع ۾ ٻارو لڳو، ته هڪڙو قاضي ۾ جيڪي جهونيون
 ڄاڻيون هيون، سي ڏهراڻي هڪ ڪياڻون ۽ اُها زمين
 ٻاروت هاني لاءِ ڪتب آندا ٿيون. تازو ۱۱ اپريل ۱۹۰۶
 جي رات جو ساڍي اٺين بجي مهل قاضي ۾ گوار ڦاٿو ته قاضي
 ۾ ڪيترا ٽڪرا قاضي وڃي ماڻهن ۽ ڄاڻن کي لڳا، جنهن
 ڪري ست اٺ ماڻهو اوت مري ويا ۽ ٻه ٻه ڪي ڄاڻيون
 پڻ ٿيون ته ڪي صربيون، پر سرڪار اٽڪل سوا لک رپيا
 تبو صوبي ڏنو هو ۽ سمورو ٻاروت قاضي مان ڪڍائي
 درياھ ۾ لوڙهائي ڇڏيو هئا ٿيون. اُنهن ڏينهن ۾ آءٌ به
 جي موڪل تي حيدرآباد ۾ هوس. اهو گواهي جو ڪو به
 ڪڏهن به وسرڻ جو نه آهي.

ميرن جا قبا

لنڊن ڏينهن ميرن جي قبي ڏي ويا ٿيون. بهر ڏينهن
 جيڪي قبا ڏٺا ٿيون، سي ويا ڏهراڻي جا بهل آهن. اول
 مير محمد خان جي قبي ۾ ويا ٿيون، جو ۱۸۵۷ع جو بهل آهي.
 اندر مير محمد خان ۽ سندس ٻه مير - امير نواز جون قبرون
 آهن. اُتي سنگمرمر جو فرش بهل آهي ۽ گنبذ جي اندران
 سهڻي چٽسالي ٿيل آهي. ٻئي قبي ۾ مير غلام شاهه ۽ مير

فصل علي خان جون تربتون آهن، آهو - مدره ۵۵۰ اج هر ٺهيو.
 انهي قبي جي ٻن ۵۵۰ اج جو ٺهيو آهن، جي ڪنهن
 ڏينهاريندا آهن. هنن سڀني کان عمدو ٺهيو آهي مير
 ڪرمعلي جو. ٻاهران ٻن شيدي ٻن ٺهيو حاجي ٺهيو ۽
 شيدي ڪنهن جون قبرون آهن. اهي ٻئي ٻن ٺهيو جي
 ڏهن هر ايندا ويندا هئا. قبي هر ڏيندي آهي، ۽ اٽس ڪو
 گنبد ۽ ٺهيو آهن. اندر ٻن کان هر ٺهيو آهن، جن تي
 ميرن جون زالون ويهي آسائش وٺنديون هيون. انهي
 ڏيندي ڪي شهر نشين ماڻهن ٺهيو. اڳيان هڪ ڪو ڏو
 ٺهيو آهي ۽ ٺهيو تي قبي ۽ چوڌاري ٺهيو، صفا ۽
 قبرون آهن. قبي ڪي ٻاهران پٿر جا اڪريل ٺهيو آهن، ۽
 اندر قبر جي مٿان سنگمرمر لڳل آهي، جن تي حوا ۽ ڪنهن
 هيڏان قرآن جون آيتون باڪل سڙهيون ٺهيو لڳن. ٻي
 قبر سندس ٺهيو مير محمد جي آهي، جا اجهو جي
 ڪار ٺهيو اجهو پٿر مان ٺهيو آهي. ڪنهن مٿان
 سنگمرمر جي چٽي آهي، انجو پٿر جيڪي سو ٺهيو آهي،
 باقي چٽائي هر گهٽائي ڪهڙي. ڪار ٺهيو جي
 ڪار ٺهيو دري ڪوڙي، جو گنبد ٺهيو ٺهيو ٺهيو ٺهيو
 آهي، ٺهيو کان وٺي ڪو ٺهيو ٺهيو ٺهيو ٺهيو ٺهيو
 خان جو ٺهيو (سندن جت داري ٺهيو) ٺهيو ٺهيو
 ٺهيو ٺهيو ٺهيو آهي. انهي مير نور محمد ٺهيو

نهاد د جان، مير مراد علي ۽ مير حسيني جون به قهرون
 آهن، جنکي جوڌاري سڄا مرمر جو ڪٽهڙو آهي ۽ مٿس
 سنگ ساجماني ۽ سنگ عقيق چڙيل آهن ۽ مٿان دستخط
 قرآن شريف رکيل آهي. اُتي رات جو پيملي ڏيڻا ٻاري پيدا
 آهن. اُتي جيڪا زباني قنجر آهي، سا بلڪل سهڻي آهي.
 هتي ميرن جون زالون مرحومن لاءِ ختمو ڏينديون هيون.
 سندن نماز پڙهڻ لاءِ اُتي مسجدون به ٺهيل آهن.

هتان هلي واپس ٿي علامه نبي جو قبو ڏسندا پوءِ ٽڪر
 جي چوڌاري تي ميان علامه ڪلهوڙي جو قبو ڏٺوسين،
 جو هيڪاري رونقدار آهي، هر ٿورن سالن کان گنبذ
 ڪري هوائس، جنهن جي ڪري سويما گهڻي گهٽ ٿي
 ويئي اٿس. هي هڪڙو ئي قبو آهي، جنهن جي مٿان
 آل بازار ٺهيل آهي، جتان شهر جو نظارو عمدو ڏسڻ
 ٿو. هي محفوظ ٿيل يادگار آهي ۽ سرڪار جي حفاظت
 هيٺ آهي.

ٺاڻيائي: ”گوني سدا اونهي.“

ٺاڻيائي واه درياھ شام جي سڪيڻ کان پوءِ مان هڪڙو
 آهي. ان واه ڪو اچر ڪانه جو ڪونهي. هن واه
 ميرن ۽ ڪلهوڙن جي صاحبي ۾ ٿيو، هر جن ڏينهن به
 هندو راجا نهرن ۾ درياھ ۾ راجه ڪندو هو، ان ڏينهن جي
 به بهراڻي. هن وقت به اها واه به آهن ۽ بهراڻي

قليلي، هي نئين قللي. پراڻي قللي جي نالي مان ظاهر آهي
 تہ اصلوڪو رام آيو آهي. پراڻي قللي جو منهن گهاٽي
 جي ڳوٺ وٽان آهي ۽ اُتان درياھ اُڪري ٻار وڃي
 پٽاري هٿين تي وڃي پوڄيو. پراڻي قللي گهاٽي وٽان،
 نڪري موٽي ۽ ڪلڙي ديهون وچان واٽ ڪندي جملي
 نوڪوم کن پنڌ ڪري حيدرآباد ۾ رشي گهاٽ جي
 سامهون نئين قللي سان اچي گڏجي ٿي. پراڻي قللي
 حيدرآباد اچڻ کان اڳ پنهنجي پٽ مان ڪمال رام،
 امام رام، نور رام ۽ پوٽن ٽنڙا ٺنڙا رام چٽي ڇڏيا
 آهن، جن سڀني تي چڱي آبادي ٿي ٿي. پراڻي قللي
 ۾ سي مهي ڌاري پاڻي اچي ٿو ۽ آڪٽوبر ڌاري پاڻي
 جو جهرو ٿئي ٿو.

نئين قللي جو منهن ۱۰ ميل شوري وٽان آهي. ۱۰ ميل شورو
 حيدرآباد کان ۶۰ ميل پري اُتر طرف جيڪب آباد جي
 پريان آهي. ۱۰ ميل شوري جو رستو چٽو ٺهيل آهي ۽ واٽ تي
 ميل لسڳل آهن. اسين نئين ميل وٽان ساڄي هٿ ڏي
 لڙي سڌو سرور جي جاءِ تي وياسين ۽ اُتي ٿوري سامي
 پئي پوءِ وياسين قللي جو منهن ڏٺا. ۱۰ ميل ڪلڙي آلهه
 ڪڇي ۱ درياھ شام، وچ سان پئي ويو ۽ سندس پٽ
 ۾ لاهي رام پنهنجو وڏو واٽ ڌاري پيو هو ۽ درياھ
 بادشاهه وٽي ڏل سان مڃيس پاڻي هڻي اونهو. هتان

درياه جي ٻرين ۽ ٻيڙي لعلي جو گوٺ رائجلو آهي
 ۽ اُتي جو گيهه ڪوٽڙي ۾ عام طرح وڪامندو آهي.
 ۽ ۱ شوري وٽان درياھ مان واڌو واه ۾ نڪري
 ٿو، جو گدو بندر ۽ مير جي لعلي وارن رستن تان لنگهي
 وڃي نهال شاهه جي ڪُن ۾ پوي ٿو. نيون ۾ مڪو واه
 هتان نڪري ٿو، جنهنجو نالو گڏائون ”ڦيادي“ اسان
 ۽ ٻين تر لاهي واه نڪرڻ ڪري ڪهڙو فساد مٿو هو، جو
 اهو نالو ٻيس؟ جي - آهين، امان خبر ڪانهي، هر سڌ بندو
 لاهو آهين اس.

۽ ۱ شوري وٽان جو ڦيادي جو نئون منهن وينا جوڙين،
 سو ۱ ڏلو سون. بنياد ۾ - رون ڏاڍي ڪارنگري سان
 لا رکن. لائين ٻيو ۱ ٿي ڇڻ ٿر ڪنهن ۱ ٿي ٿي ٿي
 ٿين ۽ وراڪن سان ٻارا ٿا ٿا ٿا. اسان اڳي ڪنهن
 ۾ واه جو منهن ڇڙندو ڪونه ڏٺو هو، سو اسان کي مٿي
 گهڻو مزو آيو.

ڦيادي جي نئين منهن ڪيڏا ۱ ۱ سرڪار کي ۽ ۱
 شوري جي گوٺ واري زمين ڪيڏي مٿي، تنهنڪري
 گوناگون کي اُتان اُٿاريو هٿائون ٿر منهن وڌو گوڙ مڇايو
 هو ۽ ٻيئي ڪائونسل ٿاين ٿاالهه ٻيئي مٿي. اسان
 سندن دال ماڳر ڏٺا. اُهي امرا اُجهڙا ٻيا هئا جو ڇڻ ٿر
 ڪن امان جا ٿا هئا.

ڄام سوري ۾ سرور جي جاءِ جي اوسان درياھ تي
 هل ٻڌل آهي. درياھ وارو پاڻو مٿي آهي ۽ اٿان پاڻي
 لهي اچي ميٺ ڦليلي ۾ پوي ٿو. سرور جي مڪي ماڻهو
 کان ٻيڙيون نه کڻي ٻيڙي اڏياري وڃن ٿي ۽ ٻيڙي نه آهي
 ڇڙم تي چڙهي ڪيئن؟ هن اُما لڪ مڪ وڏو لوم جو
 ڍڪ، جو وڏي ٽوپ جي نموني هو، سو مٿي کنيو ته اڀس
 (Capstan) ظاهر ٿي بيٺو. اڀس سان وڏو ٿڌو
 زنجير ڳڏيل هو، سو ڏيکاري ڇيائين ته هن زنجير سان
 ٻيڙي کي قابو ڪري پوءِ اڀس جي مٿين کانچن مان
 مڪ ۾ ٻاري (Spoke) وڃي وٺي ڦيرو ڏيندا آهيون ته
 زنجير اڀس جي چوڌاري ويڙهيو ويندو آهي ۽ ٻيڙي
 مٿي چڙهندي ايندي آهي. جڏو سولو آيو رکيوائن،
 ڄام سوري وٽان ٻيڙي ۾ چڙهي حيدرآباد اچبو ته
 منو ڪلاڪ بس اڳيندو، ڦليلي جي پنهي ڪنارن تي
 واه جا باغ ٻاغيچا آهن. مٿان گلن ڦلن جي گهڻائي
 سبب ڦليلي نالو پيو اٿس؟ ڪيترن ميرن ۽ ٻين کان
 ٻيڙي ۾ رکيو به چئي ڪين سگهيو ته هن ماڻگاري واه
 تي اهو نالو ڇڏيو.

حيدرآباد ۾ لاءِ جيڪي گهر ڄاڻا آهن، تنهن
 مڪڙو ڦليلي جو پاڻو آهي. انهن جي موٽر ۾ سو نه
 ڪيئن نه عامل ۽ ٻاڻيندا آهن ڇا ٿو ڪرا پري تنهن ٻڌي

يا خدا کڏيس ٻاڻي ۾ تون پيا ۽ الن مان چوڻا ۾ پيا پرين .
 مڪي سڌان نه ڪن ، ته به ڦلائي ۽ جي ڏڪالن تي ڏوڏو
 جڻي ۽ ڪوڙا اوس ڪائن . ڦلائي ۽ گهڻي زماني ڏا
 آهن . مامل ۽ ٻائيند خدا آباد مان لڏي حيدرآباد آيا
 ته پهرائين ڦليلي ۽ تي ڪڇين لڏين ۾ رهندا هئا .
 سنه ۸۰۹ع ۾ ڪڇين ايلس ، سترست ۽ پيا مڪي جنگي
 عملدار ميرن سان عهد ڪرڻ آيا هئا ته رڳو اسانکي اجازت هوندي
 ۽ فرديچن کي اجازت نه هوندي . سي به ڦليلي ۽ تي اچي رهيا
 هئا . حيدرآباد ۾ نل پيا ، تنهنڪان اڳر ماڻهو ڦليلي ۽ تان
 ٻاڻي گهرائيندا هئا . ڪوٽڙي بني سنه ۸۸۷ع ۾ کلي ،
 تنهنڪان اڳر شراب جون بنيون ڦليلي تي هيون . ڪڏان
 وٽ مٿل ڳڙ هيٺه هوند هوند هو ، باقي مصالحن جي چلي
 هرڪو ماڻهو پنهنجي ڪڍي ايندو هو ۽ جڏهنڪي جهڙي قسم جو
 شراب ڪهندو هو ، تنهنڪي تهڙي قسم جو ڪڍي ڏيندا هئا .
 اهو شراب ماڻوڪي شراب کان به چوڻو ڪن ۽ گريون
 تيزي ۾ وڌيڪ هوندو هو . مطلب ته اڄن دو آتش ۽
 سڀ آتش جون خوشبويون هن ڦليلي ۽ گهڻيون سنڌهيون
 آهن ، ۽ اڄ به ڪمارن تي جهڪي داغ آهن ، تن ۾ گهڻي
 رنگ ٿيندا هيئي هي . ڦلائي ۽ تي تازو ۷۷۱ع ۾ جو
 ڪارخانو ڪنو آهي ، جتان شهر کي روشنائي ملي ٿي .
 ڦلائي نه رڳو شادي يا خوشي جي ڳالهين ۾ شريڪ ٿئي

ٿي، پر مرڻي ۾ به ٻار ملهائي ٿي. حيدرآباد جا هندو
 ٻني ٻارڻ لاءِ ڦليلي ۽ ٽي ويڊا آهن ۽ ٻارهي جو ڪرم
 اُتي ڪندا آهن. ڪنهن وقت ڦليلي ٻارهي به ٿئي ٿي.
 ڪيترا ڪونڌر ۽ ٻار ڦليلي ۽ ٻڌا آهن ۽ ناري جي ڪن
 به ميلنائين گهڻا به ورتا آهن.

ڦليلي واه بلڪل آڳاٽو آهي، جڏين مٿي چيو ويو آهي.
 سندس ڪي شاخون به آڳاٽي زماني جون آهن. ڦليلي ۽
 جي پهرين ۽ مکيه شاخ آهي گاجيا واه. حيدرآباد
 کان گاجيا واه اٽڪل سترهن ميل پري آهي. ڄام
 شوري کان وٺي گاجيا واه تائين هن واه جو نالو
 ”ڦليلي“ آهي. پريو هن کي ننڍي محمد خان طرف
 ”گوني“ سڏيندا آهن. انهي گاجيا واه وٽان ”لاڙ“
 شروع ٿئي ٿو.

حيدرآباد کان ميل سترهن آمه گاجيا واه گلزار
 گوني ٿئي ٿي اٽان شروع ٿس لاڙ جو ٻار
 گوني معنيٰ آباد ۽ اُن جو ضد آهي ”اُوني“ يعني
 لوطائي (ڪلواني) يا غيرآباد. اهو گوني نالو گهڻو
 آڳاٽو آهي. ڳالهه ٿا ڪن ته پير غلام شاهه بدين وارو
 مڪمل لڳا نوراهن جي ڳوٺ ۾ هو. اهو ڳوٺ ڪٿر جي
 پريان ننڍي محمد خان کان به ڪو به ڪن اوري اُتو
 ڏي آهي. انهي ڳوٺ وٽ مڪمل لڳا ڦليلي ۽ جو ٻاٽي

بالڪل ڏانڊو ٿي ويو، جڏهن ڪري آها ڏيڻي ڪي نقص
اچڻ لڳي ۽ ماڻهن جي آمد رفت جو رستو به بند ٿي ويو.
پير علام شاهه اتي دعا جا لفظ وائ مان ڪڍي چيو ته
”گوني سدا اونهي“. مير بهرحون ته سائين، اها
درويش جي دعا اچي لڳي آهي ۽ هاڻ ته توهين هاڻ ڦا
ڏسو ته گوني ٻار هوئي پيئي وئي.

گوئی و نی وام جي آبادي ٿئي ٿي اندي محمد خان
جا انهن جا وڻ گوئی و جو جڙيو باڻي هي امڙو مٿ ٿا
ڪن جو پانڌجي نر رڳو ڪاڏجن ٿي ننڍي جا انب.
ننڍي جي مال کي گوئی و جو اڳوندرو آب ملي ٿو نه
گيهه اُتي جهجهو ٿئي ٿو واهاري به وڌي خوشي و سان
مٿ جا جوئيٽاليهه مير گيهه ڏين ٿا. سڄي سنڌ ۾ مون
رڳو ننڍي ۾ جوئيٽال نور ٻڌي آهي باقي اڪيٽال نه
عام آهي.

گوئي نه رڳو ٽنڊي محمد خان - ان هاڻ پلايو آهي،
هر ٿاڻي، ماڻهي، بدن ۽ ٽنڊي هاڳي - ان ۾ وڙڪيو اٿس.
هن هاڻي ڪمند جا ٻوٽا جام آهن. ٿاڻي طرف ڇهه ٻوٽا
آهن، جن ۾ ڪمند پيڙي رس ڪڍي ڳڙ جوڙيندا آهن. ڳڙ
جي دٻاڻ ۾ مختيارڪار چڙهي زمين ڏيڻا ۽ ٻڌندا آهن!! بدن
لائين کان کان اڳڻ لاليليءَ ۾ چار لائين جون ملنديون هيون.
وڃي جرمي ۽ جي جنگ سب بدن لائين ڪڍي ڇڏيائون

تر لانجئون وري به ملند يون، ميون، مگر مان ٿورن مهن
 کان ريل وري جاري ٿي آهي، جنهنڪري مسافرن لاءِ
 وڏو سهنج ٿيو آهي.

تفذي ڀاڱي کي ڪجهه گوني ڪجهه ڏوري پراڻ
 جو ڀاڱي ملي ٿو، پر دين تعلقو سڄو گوني تي مدار رکي ٿو.
 اٽڪل ٽيويهه سال ٿيا (يعني ۱۹۰۰ع ڌاري) تر گوني
 جي ڀڃڙي وٽان اسڪيب يعني حميد ڪڍيائون.
 هتي لاهلي جا ٽي منهن آهن، تنهنڪري هي هنءُ علم طرح
 ”منهنون“ سڏجي ٿو. گوني جي ڪمنهن جون لو
 آهي ”سنهي گوني“ هو منهن شيرواهه وڏو ۽ ٽيون
 منهن ملي واه وڏو سڏجي ٿو.

تلوار وٽان ڦليلي مان ميرواهه نڪري ٿو ۽ اُنڪي
 بدن جي پريان ”گهاري مانڌر“ سڏين ٿا، جنهنجو ڀاڱي
 ملي بندر ڏي وهي وڃي ٿو. حاصل مطلب تر پراڻي
 ڦليلي گهلي جي ڳوٺ وٽان ۽ نشين ڦليلي ڄام شوري
 وٽان درياھ مان نڪرن ٿيون ۽ هتي حيدرآباد طرف
 رهي گهاٽ وٽ اچي گڏجن ٿيون ۽ گاجيا واه وٽ
 پاڻ تي گوني ٺاڻو ڌرائي ڦليلي رائجيچن ۽ ڪمند جي
 پُڙن ۽ سارڀال ٻوڪن کي ڀاڱي ٻه ڇاڻيمدي اسڪيب، جو
 لاهلي جو جوڙ آهي، اُتي ئي منهن ڪڍي ٿي ۽ پوءِ
 پنهنجي ڀاڱي سان ملي بندر جا پٽ ٻه ڇاڻي ڪجهه جي
 رٿ به وڃي ريل نڪري وهي ٿي.

مياڻي

سجاري جي شروعات مٿي . مدامدا سي ويهي پيا .
اسين ٻاڻر ست چٽا مٽاسين . هڪ ڏينهن سويل صبح
جو سميت ڪري ميرا آباد کان مياڻين ۽ ڪاري لڙدي
ڦري رح رکيوسين . هي موڙي جڏهين لهي مٿي ۽ ٿڌهين
آنڪي پاسن کان ڏاڍو هنيو مٿائون ، تنهنڪري ڪاري
موڙي ۽ ڪارو لڙو نالا پيس .

ڪاري لڙدي تان لهي هيٺ لياڻين تهر شامي رسا .
نظر آيا . جنهن رستي تان اسين پئي وياسون ، سو سڌو
ڪاٺڙي ويوئي . ڪاٺڙي جو ڪو ڳوٺ ڪونهي . اهو
رڳو ديه جو نالو آهي . انهي رستي تان سڌو مسوهر ڳوٺ
جي ڳوٺ وڃبو آهي . پوءِ رستو ڏائي هٿ ڏي هڪس
ڄاڻين ۽ ٻاهن بستانن وٽان مياڻي ۽ مٽيارڻي مان لنگهي
هالن ڏي وڃي ٿو . اُهي پئي رستا مٽيارڻي کان هر ڪو
ڪن پري اهو ديري وٽ نصير واه جي موڙي تي هڪ مٿي
سان وڃي ملن ٿا ۽ اُتان سڌي سڙڪ ڪرندڙ تعلقي جي
ڳوٺ قاضي احمد ڏي وڃي ٿي ، جتان دوات پور ۽ مورو ۽
ڳوٺ سڌو جا تعلقه مورو مان لنگهي نوشهرو فيروز ، پريا ،
لاڪا تعلقه ڪنڊيارو ، مالاطي ۽ ڪوٽڙي ڪبير تعلقي
ڪنڊياري مان وڃي خيرپور رياست مان واپ ڪري
روڙي ملي ٿي وڃي ۽ اُتان ٻئي عالمي گولڊڪي ۽

ٻيوليور وڌايت مان سڌي ملتان وڃي ٿي. اڳي ملتان کان حيدرآباد اچڻ لاءِ اهو رستو مڙهو وڌايت لاءِ اڄ به اهو رستو جڳي حالت ۾ آهي ۽ اُنکي عام طرح روڙيٽ وارو رستو سڌو آهي.

اسين اهو روڙيٽ وارو رستو وٺي ٻاغن ۽ ٻيٽن جو ٻريان ڏيکار ڪندا ڇڏين ڌاري موڙي وڃي ڇوڙهه سون. هتي هڪ سڌي ڪڏاڻ جو سيق، جو ننڍي هوندي پڙهيو هوم، سو ٻاڏ بهر، جهنگل ڪمڙو تر ”حيدرآباد جي ٻيٽ ڏانهن ۾ ڇڏين جو ڳوٺ آهي، تنهن ڪڏاڻ ڪرڙ جو ڏاڍ جو ٻيٽ ۾ رهندو هو.“ هن رستي جي پنهني پاس تي وڌڪار آهي، جنهن ڪري اُس ٿيڻي ڪڏاڻ ٻي ٿيڻي. واپ تي ڪن ڪن ٿڪن ۾ ڪڏاڻ جي ٻوڪر جڳي رونق ڪري پنهني هئي. هت کي جڳ ۾ ساڻو بهراڻ پيو هو ۽ اهو ڏسي روح کي راحت هئي آئي. سڄي رات جڳ ڦير ڦيرائيندا ۽ ڳالهون ٻوليون ڪندا اچي مياڻي پهتا. اسين حيدرآباد کان مياڻي ٽئين ست ميل پنڌ آهي، ٻه-اٺ لکاهو به ڪين. مياڻي جو ڪو ڳوٺ ڪونهي، تنهن ڪري اُتي نڪي هت آهن، نڪي گهر آهن. هتي اڳي ٻاڻ ۽ ٻيٽ جي مياڻ هوندي هئي، تنهن ڪري اهو ڏالو بهس. مياڻي رڳو ڏيڍ جو ڏالو آهي. اها ٻيٽ جي ڏيڍ آهي، تنهن ڪري ٻيٽ جي کاٻي وارن جو اُتي پنڌو ٿيل آهي. وڏو ٻاڻ آهن،

جن ۾ انهن جا وڙا ڪمڇار آهن ۽ پريان ٻوڙ آهي.
 مياڻي جو ٻوڙ گڏ ڏاڍو آهي ۽ منجهس ٻڙ ٻڙ ٿيندا آهن، جن
 مال جو زيان ڪن ٿا. حيرائو ته ٻڙ مال جو زيان ڪيئن
 ڪندا آهن؟ ڪڙو ٻڙ هوندو ته پڪڙين جي ڏاڍي ڪي
 ٻوڙ يا ٻڙ ۽ جنهن وقت ڏسندو ته پڪڙار جو منهن ٻڙي
 پاسي آهي يا ڪاٺ (پڪڙي) وڌي ويجهي آهي،
 تنهن وقت جهٽ مٿس ڪاهي پوندو ۽ ساڄي ڪٽي هليو
 ويهندو. جيڪڏهن ٻڙ ڪنهن پڪڙي تي ڪاهيندا
 ته هڪي اڏاڏ ڪري اُنجا آندا گڏجون ڪيرائي باقي
 گوشت کل سوڌو ڪٽي ويندا. ٻڙ کي بندوڻ - ان مارڻ
 سولو آهي، پر مالدارن کي بندوڻ جو پروانو ڪونهي،
 تنهنڪري هو ڪنهن جي لوط ۽ ڏاڦين ۽ ڪهاڙين سان
 ٻڙن کي ماري پورو ڪندا آهن.

اسين ٻڙ واري داغ ۾ انهن جي وطن ميدان وڃي
 ويسين ته اُهي ڏينهن ياد پيا، جن ڏينهن ۾ جيتي جنت
 ئي مٿي اچي ويٺو هو، ۽ لعل جا جاتي ميدان اچي لنگهندا
 هئا ته اُنهن سان گڏ ڪرما ڪڏائي شهر ۾ اچيو هو.
 بازار ۾ ماڻهن جا حشام پيدا هوندا هئا، زالون ۽ ٻار ڪڏن
 ئي هڪجهڙي مٿان ڳاٺ پياليندا هئا، جو سڀني کي جات
 ڏسڻ جو شوق هوندو هو. بازار ۾ جتي جتي گهوڙا يا
 مڇوڻ ۽ ٻيا ٻيا جانور پري اچي رهندا هئا ۽ هڪڙي وڃڻي

لمغذی همن. جنهن وقت جالن جي اُٺن جون قطارون
 شاهي بازار مان لنگهنديون هون، همن وقت اندو وڏو
 جوتڻي ۾ ڀرجي راند آواز سان چونڌو موٽر ”لال جاڳائي
 جڻو جهولي.“ شاهي بازار جو قطارو انوقت سمجهت هوندو
 هو. اڄ ماڻهن ۾ اها خوشي ڪانهي ۽ هر ڪو پنهنجي
 حال ۾ حيران آهي.

اهي آڳاٽيون ڳالهيون ڳڻپندا هئڻ تي وڃن.
 ميلاطي ۽ هٿڙي گڏيا ٻيا آهن. هٿڙي ۾ پنج ڇڏ ڏڪان
 آهن ۽ ڇاڇي پٽو، ٿورو ميوو ۽ مڏيون اُٺي مٺي سڱهن ٿيون.
 اُٺي شڪول ۽ پوٽيس جو ٿاڻو به آهن. انهن جي ڪن
 ڇاڇيو ته هٿڙي تي اهو ڏالو ڪيئن پيو؟ سڀني ساڳي ڳالهه
 ڪئي ته ميلاطي جي جمگ کانپوءِ هي ڳوٺ ٺهيو. هتي
 ڪيترا ڏينهن جمگي کاتي وارا رهندا هئا، تن جي سهوليت
 ۽ پنهنجي ڪمائي لاءِ ڪنهن ڏانهن هتي اچي
 هڪ ننڍڙو ڇٽ ڪڍيو، جنهن کي عام طرح ”ڇٽ“
 (ننڍو ڇٽ) چوندا هئا ۽ پوءِ ڳوٺ ٺهڻ تي به اهو
 ڏالو پيو.

هٿڙي کان اڳيرو مٺي ڀرائيل ڏانهن هتي به
 لنگهي هڪ ٻيچرو دلي بند ٻيڙيون. سڄا پٽ واپسي
 ٻيڙن سان چانبل مٿا، جن جا سنڀا ۽ سڙا ٻن سيارن
 سبب ٻرنگائي ٻيا مٿا اڌ-اڌا ٿي ويا آهن.

پهرن هر ڪندا جدا جدا ٿا آهن، تنهنڪري بڪريون ۽ اٺ
وڏي ڄام سان هڪ مٿي مڙهيائون ۽ ڪندا آهن.
انهن پهرن ڄاڻي وٺ کان نڪري ٻاهر ٿيائون ته ڏار جو
رهنڪٽ ٻڌو سون ۽ کوم جي پوسان ڏيوڙي ڏيئي سون.

ڏيوڙي هڪ شامي ٺل آهي ۽ هيٺ چورس ٻه چئن
هٿي، ٽئين سوڙهي، وچ ۾ سڱور جي ويڪري سرتي
انگريزي ۾ لنڊا ڪريل آهن، جن ۾ ڇاٽايل آهي ته
۱۷ اپري ۽ ۲۲ مارچ ۱۹۴۳ع ۾ سنڌ جي ميون سان
ٺاڙي ٿي هئي، تنهنڪري يادگيري ۾ هي ٺل - چاراس نمبر
جوڙايو. انگريزن جي لشڪر ان جيڪي ماڻهو مڙا هئا،
تن جا نالا به اُڪريل هئا. يورپين جي ٺالن سان گڏ
ڪيترن ڏيئي ماڻهن جا به نالا هئا، جهڙوڪ ڏاڪ پيرخان،
حولدار گنگا داس، موهن سڱر، ٻاٻاڇي رايو، سوراب جي ۽
ٻيا. طالب تر هندو مسلمان ۽ پارسي سڀ انگريزن جي
لشڪر ۾ هئا.

ڏيوڙي جي ٺل جي چوڌاري اوم جو ڪنهن ڏيئي ۽
چئن ٺي ڪنڊن کان پٿر جا ٿمبا آهن. ڪنهن ڏيئي جي
دروازي وٽ به پٿر جا ٿمبا آهن. انهن چئن ٺي پٿرائن
ٺهين ٺي اوم جا گولا وڏي ڪنهن ڏيئي جهڙا هڪ هٿي سان
گندي يا پيا هئا. پهرين ٺي ۾ هڪ قطار ۾ چار، انهن جي
مٿان ٺي ٺي، پوءِ ٺي ٺي ۽ ٺي ٺي جي مٿان هڪ هڪ گولو

رکيل هو. امي گولائين جي سونهن لاءِ آهين ۽ سيني
 کي گڙهو رنگ ڏنل هو. حقيقت ڪري اهو يادگار اهڙو
 ڪو سهڻو ڪونهي، جنهن جي ڏسڻ لاءِ خاص طرح ڪهي
 وڃي. سرحاراس نميتر جمڪڙهين ڪنڌي دل
 ڪري هڪڙن وڌيڪ عمدو يادگار جوڙائي ها تر سندس
 ذات پائي انهي ڏيوي ڏيوي نسبت اهڙي سچت ڪلامي نه
 ڪن ها، جهڙي هاڻ ڪئي اٿس جو انکي ٻڌ زيبو ۽ نهايت
 يادگار ڪونهي اٿس.

دهي وارڻ لڙائي جو ٿورو ڏڪر حيدرآباد جي قلعي
 جي بيان ڪندي اڳيئي ڏنو ويو آهي. مياڻي ۽ دهن
 جي وچ ۾ گهڻو پنڌ آهي. دهن ڏي وڃڻ لاءِ ڏيڻا سٽيڻ
 ٿان وڃيو آهي. انهي ڀلي ڀارو ڇا ڏات جا ماڻهو ويندا آهن،
 تنهنڪري اهو ڳوٺ ڏاڍو سچو ۽ ڏي جي ٿو ۽ دهن جي
 لڙائي کي ڏاڍو سچو ۽ لڙائي به چئبو آهي.

ڏيوي ڏسي پوءِ ڪاٺڙي وارو دستو درٿوسون. واٽ
 تي نونارين جو ڳوٺ آهي، جو ڏيوي جي نزديڪ آهي.
 هن ڳوٺ جي ويجهو نونارين جا نشان آهن. نونارين معدي ڪڍڻ
 يا ٻارو، جنهن مان لوڻ ڪڍجي ۽ نونارين يا نونارين معدي
 لوڻ جوڙيندڙ. انگريزن جي صاحبي کان اڳي هتي
 جا ماڻهو ڪلر مان لوڻ جوڙي اهو حيدرآباد ۾ سستي اڳو
 ۾ وڪڻندا هئا. ڪلر مان لوڻ هن طرح جوڙيندا هئا:

هڪ ڪاٺون مٿس دوزخ آڻي ڇڏي ڇاڪاڻ ته اهي ڪار
هاري نڀڻجي مٿان هاڻي ڇٽڪار ٻڌا هئا ته ڳاڙهو هاڻي
جت مان ٽپي هيٺ وڃندو هو ۽ اهو سڀ هڪ ڪڏ به وڃي
ڪنو ٿيندو هو. انهي هاڻي کي وري به ڏوٽدا هئا ته
ڪلرو جي ٽرو ٺهندو هو ۽ مٿان لوڻ جهڙي پوندو هو. هاڻ
ڪلر مان لوڻ جوڙڻ حالت آهڪ هيٺ ڏور آهي،
نڀڻڪري رڳو سرڪاري ڊپس ماريپور، سارن ۽ ڏيچار
جو لوڻ سنڌ به کڻي ٿو. پنڃاڻ مان به لوڻ سنڌ به اچي
ٿو، جو عام طرح سنڌو لوڻ سڏجي ٿو. حقيقت ڪري
سنڌو لوڻ معنيٰ سنڌ جو لوڻ، مگر اهو لوڻ سنڌ جو
نه آهي.

مٽياري

مٽياريءَ کي اصل معنوي چوندا هئا. اهو نالو همدطرح پيس:
حضرت محمد جي نياڻي بيبي فاطمه حضرت علي سان
ٻڙ ٺاهل هئي. حضرت علي کي انهي گهر مان بهت
امام حسن ۽ امام حسين ٿيا، جن جو اولاد حسني ۽ حسيني
سمند آهن. شام لطيف حسيني چوڻو هو. بيبي فاطمه جي
جهڙي حضرت علي به شادي ڪانه ڪئي، مگر هڪدم
ان زالون ٻڙ ٺاهيو، جن مان تيرهن بهت ۽ ارڙهن نياڻيون
ٿيس. سندن نون پٽن حفيظ ۽ عباس ۽ عمر جا اولاد
حضرت علي جي نالي پٺيان ”علوي“ سڏبا آهن. انهن

درگاهون اجنائين متيارڻي ۾ آهن ۽ جڳيون ٺهيل آهن. پير
 هاشم شاه جو مقبرو ۷۶۲ع ۾ ۽ پير رنگين شاه جو ۷۶۵ع ۾
 ٺهيو هو. متيارڻي ۾ سهڻي جامع مسجد آهي، جا سنه ۸۰۳ع
 ۾ ٺهي وئي. هتي هر سال سيپٽمبر ۽ آڪٽوبر ڌاري ميلو
 لڳندو آهي، جنهن ۾ اٽڪل ۶ لکي هزار مسلمان اچي ڪندا
 ٿيندا آهن. شهر ۾ اٽڪل ساڍا چار هزار آدم رهي ٿو،
 جن مان سيدن ۽ شيخن جي اُتي جڳي ملندي آهي.

ها !!

مسلمانن جي هڪ ڏاکڻ جو نالو ”هالا“ آهي، جنهن ڏان
 هالن جي شهر تي نالو پيو آهي. هالن جا شهر ۾ آهن؛ هڪ
 هالا پراڻا، پيو هالا نوان، جن جي وچ ۾ مٿس فقط ڪوھ کن جو
 آهي. پراڻن هالن جو شهر سمن جي صاحبي ۾ ۱۲۲ع
 ڌاري ٻڌو، پر پوءِ درياءُ شاه جي ڌڙ ڪن ماڻهن کي منجهان
 ۽ ڪيترن ۾ ڏهندڙا اعلو ڪيا. جدا جڳي وڃي نوان هٿ
 وسايا. نون هالن جي شهر جو اصلوڪو نالو مرتضيا آباد هو.
 اهو نئون شهر ارڙهين صديءَ ۾ محمد دوم مير محمد ٻڌايو هو،
 جنهن جو مقبرو اجنائين آهي. نون هالن ۾ محمد دوم
 نوح جي ۾ درگاه آهي. انهي درگاه ۾ جيڪي لکيتون
 آهن، تن مان هڪ وڏي لکيت مان معلوم ٿو ٿئي ته اهو
 مقبرو محمد دوم محمد زمان جوڙايو هو. اهو شهر سنه ۷۹۰ع
 ۾ ٺهيو ۽ انجي مٿان ساڳئي سنه ۾ فتح علي خان ٺاهر قبو

اڏاڻو هو. مڃندوم مير مسعود جو، مڃندوم مڃي ڏيڻ جو، اڏاڻو هو اڏاڻل آهي. انهي ملهون جي لڙدڻڪ مسعود آهي، جا ڪو بهلي ڏان ڏاهر جي جو اڏاڻل آهي. هتي ڏاهرن جو هي خرچ ڪيا آهن، سو هڏڪري جو مڃندوم نوح سنڌ جي هاڪارن درويشن مان مڪڙو آهي. حقيقت ڪري سنڌ هر ئي موٽڻ لڳندا آهن: مڪڙو مڃندوم لڏل شهر از قلند رسو هائي، بهو، مڃندوم نوح هالن وارو ۽ نهرون، مڃندوم بلاول باغبان تعلقي دادو وارو. هن شهر جو مڃندوم هن جي ڪري مان مڃندوم آهي ۽ ڪارنگري جي ڪمن هالن کي هاڪارو ڪيو آهي، نه نه هتي بهو ڪجهه ڪونهي يعني هتي ڪو اهڙو نزاعڪت بهو نٿو ڪونهي، جنهنجو ڏڪر هجي باقي درياھ جي ٻر آهي، جنهنڪري وڏا وڻ وڻن تي آهن. سڄي هالن تعلقي هر هڪ زمين ٿوري آهي باقي دستر، وارياسي ۽ ڪارائي گهڻي آهي.

هالن جو شهر ڪاشي جي سامان ۽ جڏنڻي جي ڪر ڪري تمام هاڪارو آهي. حقيقتون ائين ڏسندا آهن ۽ هالن ۽ سڌا گدڙ، هن ئي ميداڪاري ٿيل موندڻي آهي، سي خالوت تعلقي هالن ۽ لهندا آهن، پر اهو سڀ هالن جو سامان سڌو آهي. هالن جو ڪاشي جو سامان ٻيروي مڃندوم دل ڪري ڏندا آهن، پر سڌي ماڻهن ۽ اڏاڻو قدر ڪونهي، جهڙو مڃڻ گهرجي.

هالن پر سو-چيون ۽ جيڪي به ٺهندا آهن. هالن جي
جهنگن جو ذڪر هڪ ڪافي ٻر آهي، تنهنڪري اها
هت ڏجي ٿي :

- ڪافي: طرز- هالن ڏاڍن سان نينهن نه لڏجي
ملڪ جي مان وڌائڻ لاءِ- ڪپڙو ٻاڻو سڀ ڏيس جو
۱- نٺ شت کي سڀ ڏيو نيڪالي- سادتي هلت هلائڻ لاءِ
۲- هنر هزارين مڻل چياريو- هنرن زور وڌائڻ لاءِ
۳- سادر هيرانند ۽ نولراءِ- ٻاڻا ٿي جيڪي جتان لاءِ
۴- جيڪي هالن جا ساڌن ٻاڻا- هنرن کي هٿائڻ لاءِ
۵- جهڙي اسان کي ڪون ڪري ڪو- ڏيس مان بهڪ مٽائڻ لاءِ
۶- سوال ڀارت جو سٺو سنڌ واسي- ڏيس سان ڀال هلائڻ لاءِ
ڪپڙو ٻاڻو سڀ ڏيس جو.

هالن ڏي وڃڻ لاءِ ننڍي آدم يا شهداد پور شتيشن تي
لهيو آهي. ننڍي آدم کان وڃي وٽ تي شام جي
پٺت ايندي، جنهنجو ذڪر ڪيترن ڪٿان ٻر آهي، جو اهو
ڳوٺ هٽي لطيف ٻڌايو هو، جنهنڪري هو عام طرح پٽائي
گهوٽ سڏجي ٿو. شهداد پور کان هالن ڏي وڃي وٽ اڏيري
لعل جو درس-م لائي سان ڪري سگهيو. جيڪڏهن
ڪنهن کي دادو وٽ اسي کان هالن ڏي وڃڻو هجي ته گوهانگر
شتيشن تي لهي هون، جو اُتان پنڌ رڳو چار ڪو مر آهي، پر
پنڌ لڳو ٿو پنڌ آهي. خشڪي جي رستي هالن وڃڻ

۱۰ حيدرآباد جي ڪاري فردي وٽان مهيا ٿي
 وارو رستو وٺي وڃو آهي. هن پاسي حيدرآباد ضلعو
 نواب شاه ضلعي سان اچي ملي ٿو ۽ هتي ضلعا جڙ ۾ هن پاسي
 اڏيري لعل جي در جا دربان ٿي بيٺا آهن.

خداآباد (ٽئين)

خداآباد جو شهر نون هالن کان ڏيڍ ميل پنڌ تي آهي
 ۽ ٽنڊي آدم جي سٽيشن کان ساڍا اٺ ڪوچر پري
 آهي. هي شهر ميان سرفراز خان ڪلهوڙي سنه ۱۷۷۴ع
 ڌاري ٻڌايو هو. انهي کان اڳ ڪلهوڙن جو تختگاه
 آمو خداآباد جو شهر هو، جو دادو و پاسي آهي، مگر کوسن
 انهي شهر کي ٻاهر ڏيئي ساري جڏيو، جنهنڪري ميان
 سلام شاه ڪلهوڙي نيرن ڪوٽ (حيدرآباد) وسائي
 جي ڪوشش ڪئي. جيستائين حيدرآباد جو قلعو ۽ ٻيون
 جاءون جڙيون، جيستائين ڪلهوڙا ڪجهه وقت شاهپور ۾
 رهيا ۽ پوءِ هي خداآباد جو شهر اچي وسايائون، جو
 سنه ۱۷۸۹ع ڌائين سندن گادي جو هنڌ هو. ميان سلام شاه
 ڪلهوڙو حيدرآباد کي پنهنجي تختگاه بنائڻ کان اڳ
 پاڻ حياتي جي تخت تان لهي پيو، مير فتح علي خان پوءِ
 حيدرآباد کي پنهنجو تختگاه ڪيو، پر ٽنهن ۾ هي خداآباد
 جو شهر جڳو وسيل هو. سنه ۱۸۱۴ع ڌائين هن نئون شهر اُڀرو
 وسيل هو، جهڙو حيدرآباد جو شهر انهي سال وسيل هو، مگر

تڏهن ورهين کانپوءِ يعني ۱۸۴۳ع ۱5 آري هن خدا آباد جو
اهڙو حال ٿيو، جو منجهس ٺٺي کي هڪ گهر به ڪونه هجيو.
ڪيترا ٻيو مرد چوندا ته هن شهر کي درياھ پاڻي ڏيو،
جنهن ڪري ماڻهو هتان لڏي ويا. تواريجن مان ايترو
معلوم ٿئي ٿو ته هي شهر قلن کان اڳ ڪيتري قدر ڪاٺجي
به ويو هو.

هن وقت خدا آباد جو شهر مانيٽن جو محلو (قبرستان)
آهي. هتي هڪ ڪوٽ ٺهيل آهي، جنهنجي اندر مير
فتح علي خان جو قبر آهي، جو اندران سڄو پٿر جو آهي ۽
مٿس عمدو نقش اُڪريل آهي. قبي به ٻين ٻين جون
به قبرون آهن، جي سڀ پٿر جون آهن ۽ مٿن قرآن شريف
جون آيتون حوشخط لکيل آهن. انهي قبي جي مٿن
جي اُڀرندي پاسي پٿر جون چار چوڪنڊيون آهن، جن جي
اُتر طرف هڪ تاجر به ترهون آهن، جن مان هڪ تربت
ماڻي خورن جي آهي، جا مير فتح علي خان جي ماڻهي.
ماڻي خورن جي مسجد حيدرآباد به ميان فقير جي پٺر
آهي ۽ پاڻ هتي پنهنجي پٺ جي پٺر به دفن ٿيل آهي.
خدا آباد واري ڪوٽ جي ٻاهران مسجد آهي، جنهن
جي اُتر طرف جو ديوارن ۽ اندر پٿر جون چوڪنڊيون آهن،
جن تي اُڪر جو ڪم نهايت عمدو ٿيل آهي. هتي الهندي
پاسي هڪ اُت جيڏي قبر سرن جي ٺهيل آهي ۽ سڄو

مقام آهي ۽ اُنهي اُتر ڏي ڪاهوڙن جو ڦٽو آهي، جنهن
 مير بهرام ۽ مير صوبدار سان غصت ٿيو هو. مير بهرام مير
 شهباد جو پٽ هو ۽ ميان غلام شاه ڪاهوڙي وٽ برڪت هو.
 ميان سرفراز خان به بهرپائين ڏاڍي عزت ڏيندو هوس، پر
 پوءِ هڪ حرڪتي سردار راجوليڪي، جو موري تعلقي ۾ دفن
 ٿيل آهي، تنهن ميان سرفراز خان کي چوريو، جنهن ڪري
 ميان جي مير بهرام ۽ سندس پٽن ۾ بدگمانِي پيدا ٿي.
 مير بهرام کي به پٽ هئا: هڪ مير بهرام، پوءِ مير صوبدار.
 هڪڙي ڏينهن مير بهرام ميان سرفراز خان جي سلام تي
 ويو ته ميان جهڙو ته پنهنجي پٽ مير بهرام جا حال ڏس،
 اجهو هي خط پڙهي ڏس ته منجهس ڇا لکيو اٿس. مير
 بهرام واٽڙ ٿي ويو ۽ عيڻڪ پائي اڃا خط ٿي پڙهيائين
 ته ميان سرفراز خان پنهنجي ڪنهن ماڻهو کي اشارو
 ڪيو، جنهن اُمالڪ ترار مٿي سسي ڌڙ کان ڌار ڪري
 ڇڏيس اهي ڏيچارو خط پڙهندي خون ٿي ويو!! ميان
 سرفراز جي ماڻهن پوءِ مير بهرام جي پٽ مير صوبدار کي
 وڃي ماريو، پر هن مرڻ کان اڳ راجوليڪي جي پٽ
 الله بخش ۽ ٻين ٿورن کي عدم جي راءِ بتائي. هي
 مولداڪ حادثو سنه ۱۷۷۲ع ۾ ٿيو.

مير بهرام کي پٽس اڳيئي چيو هو ته ميان سرفراز مان
 خوف سمجهجان، سونه ڪدم هليو ويو ڇڏي ا هڪ

جو لعل صاحب پنهنجي قرب سان همدا ڪيو، سو به اڄ
ڏاڻين آهي ۽ انهي ڀر ۾ به ڪيتر ڇاڙا آهن.

اڏيري لعل جو ماڻهو ڪو مندر جڏهين لهيو آهي، تڏهين
مسلمان چون ٿا ته اسين هتي ڪجهه وڻ جوڙائيندا وڻ، ۽
قبو اڏائيندا وڻ، ۽ توهين جيڪڏهين مندر جوڙيندا ته
پوءِ اسان کي پير پائڻ به ڪونه ڏيندا، پر جنهن صورت ۾ هو
شيڪر ظاهر هو ۽ اسانجو وڏو پير هو، تنهن صورت ۾ سندن
قبو جوڙائڻ اسان تي حق آهي. هندو چون ٿا ته هو
شري امر اڏيرو لعل صاحب هو ۽ اسانجو اوتار هو، تنهنڪري
اسين مندر جوڙائيندا وڻ ۽ اکين جوت ٻاريندا وڻ.
اهڙي طرح هندن ۽ مسلمانن پوريائين ٻارڻ ۾ رد بدل
ڪئي، پر پوءِ جڳي مت آيا، جو پاڻ ۾ ٻه ٻه ڪهڙن نه
سڄي رات جاڳي امر لعل کي ارداس ٿا پايون، من اهو
پنهنجي درگاهه جو فيصلو پاڻ ڪري. چوندا ته نيٺ
اڌ رات جو آواز آيو ته ذات تي ذات ڪانهي، هتي جهڪو
ڪهڙي ڪندو، شي آهي پنهنجي. مسجد ۽ مندر
ڪهڙا آهن آهي، رڳو دل مان دعوت ڪرڻ گهرجي.
توهين مان هڪ ڪريو، جو مسلمان قبو اڏائين ۽ هندن جوت
جا آستان جوڙائين ۽ هتي ٻارڻ ڏاڳر گڏجي مٺ ۽ سجت
۾ مندر جي خدمت ڪن. انهي فيصلي پٺيان هندن ۽
مسلمانن گڏجي ڪم ڪيو ۽ ڪيترا سال سلوڪ ۾

گزارهٔ نون و برتر سالت کان منجهن اهي سازي همدا ئي آهي،
 جنهنڪري حمد و آزاد جي ڪا به صلاح نه ٿي ٿي قائم
 ڪرڻ لاءِ اڏيري اهل جو مياو بند ڪرائي ڇڏيو آهي ۽ هاڻ
 نصرپور ۾ مياو لڳندو آهي. اڳي هتي چيني هند جي
 ميلي تي تمام ڳاڙو ڍاڙ هوندو هو. ميلي تي اٺ نه
 وڪاڻا ايندا هئا.

تندو و الهيار

تندو و الهيار جي شتيشن کان شهر سڌ بند ٿيندو.
 شتيشن کان اڳيرو هليو ته سا جي پاسي آبادي جا ٽڪرو
 سرڪاري باغيچو ۽ ڏاڻي پاسي مٺار ۽ اڇي اڳيان سروي
 جو بنگلو ۽ ڇچ جي آفيس نظر ايندا. اهو ئي رستو وڃي
 ٿار ۽ نبال آفيس ۽ ميونسپل آفيس وٽان لنگهي قلعي ڏي
 وڃي. اهو قلعو ڪڇو آهي ۽ منجهس ڊپٽي جو بنگلو،
 ڪارداري ۽ پوليس وارن جي رهڻ جون ڇاليون آهن.
 اتي هڪ وڏو کوٽو آهي، جنهن جي ٻاهر هڪ قبر تي ڏيو
 ارونڱ ڏالو ڪريل آهي ۽ وفات جي تاريخ پهرين آگسٽ
 ۱۸۴۸ع ڄاڻايل آهي. انهي عملدار هڪ سمنڊ کي مڙهڻ
 جو ڊريز سمجهي گرفتار ڪيو هو ۽ ساڳئي رات کيس ڪو
 خون ڪري ويو هو.

قلعي کان سڌ ورتو بازار ڏي وڃي ٿو. بازار کي
 فرش بندي ۽ ڍڪيل جات آهي. شهر ۾ ڪافي ۽ ڪهنه الهيا

گهڻا آهن. هتي هاڻ، ريشم ۽ چر جو ڪم گهڻو ملي ٿو.
 هن شهر ۾ ٿورا آڳاٽا مندر آهن، جن مان مکيه اُتي
 رامڏيو جو مندر. مارواڙ جي پوڪرن شهر ۾ راجا اچمل
 ٿي گذريو آهي، تنهنجو پٽ رامڏيو هو، جنهنجي پوڄا هتي
 گهڻو ملي ٿي. مندر ۾ سنگمرمر جون ڪيڪڙيون به مورتون
 آهن، تن ۾ ڏسو ته رامڏيو گهوڙي تي چڙهيل آهي، چوهار
 اڳيان بيٺو اٿس ۽ پيرن وٽ دلت پيو اٿس، جنهنکي
 نڙجي سان ماريو اٿس. هن قسم جي ساڳي شڪل
 کانڊهراڙ جي آهي، جنهنجي پوڄا هونا جي نزديڪ
 جيسوري جي مندر ۾ ٿئي ٿي. رامڏيو جو ميلو
 هر سال ٻڌي ۾ لڳندو آهي ۽ سڌ ۽ مارواڙ مان اٽڪل
 چار هزار آدم اچي اُتي ڪندو ٿيندو آهي. ميلي ۾
 رڱيل ڪپڙا ۽ ٻيون گهڻيون شيون ڪپندون آهن.

اسانجن هائون ڏاٽن ۽ پوها رڳو ٻڌا هوندا، هر هتي
 اصل پوهن جو نڪاڻو آهي. اندر وچ ۾ اوڻدم ٿي اوڻدم،
 رڳو ٿورا پٿر رکيا آهن ۽ هر مڪي تي مڪي اکر نڪتل آهي.
 انهن پٿرن تي ٿيل ۽ سندر هاريل آهي ۽ واس ڏوٻ ۾
 رکيل آهن. چون ٿا ته ڪي عامل ۽ ٻئي پٽن هتان سڱڙا
 وٺائي ايندا آهن! ارمان! ارمان!!

ننڍي الهيار ۾ مڪي ڪاٿي جو مندر به آهي. مندر
 ۾ ڏسو ته ڪاٿي پوٽي کي ڏسي ۾ رنڊ ۽ الهيا يعني ٻڌن

جي ڪوهرن جي ڪنڊن ٻيل آهي. ديون جھراڙهي
 آهي ٻي جھراڙيون يا ٻيڙيون اٿس. هڪ هڪ ڪوهر
 ٻي هڪ هڪ ڏٺ جي سسپي، ٿڌن هڪ هڪ ڏٺ جو بهالو
 : حوتس هڪ هڪ ٿول اٿس. هڪ ڪوهر آباد جا ڏانهان
 هڪ ڪوهر ٿي جنهن پوئين جو جوهر ڪندا آهن ۽ ٻيون
 ڪوهر هڪڙا آهن !!! هڪڙو هڪڙو مان جي مورتي به آهي
 انهي هڪڙي سڏين ڪاڪچوڪا هن هڪڙي ڏالي
 کان سنڀالين جا ڏاڍا هڪ هڪ ڪڙا سنڀالين
 سڏجن سڀا هڪڙي ۽ ٻيا لال هڪڙي ! انهن سنڀالين
 جي ڪاڪچوڪا هڪڙي هڪڙي هڪڙي هڪڙي هڪڙي
 ڪڍ ٿي آهي. اها ڪاڪچوڪا ڪڍ ٿي آهي ۽ هڪڙي
 هڪڙي آهن.

ٿڌي الهيار جي شهر ٿوڙي سڄي ٿڌي هڪڙي
 اڪثر جرخي ٿي ٿي. موڪي ڪاڪچوڪا. اٿي جا
 زميندار هڪڙي جي هڪڙي جي هڪڙي هڪڙي هڪڙي
 آهن. هڪڙي جي هڪڙي هڪڙي هڪڙي هڪڙي
 هڪڙي آهي. هڪڙي جا هڪڙي هڪڙي هڪڙي هڪڙي
 هڪڙي جي ٿوڙي هڪڙي هڪڙي هڪڙي هڪڙي
 رڳو ٿوڙي جا ٿوڙي هڪڙي هڪڙي هڪڙي هڪڙي.

ٿڌي الهيار جو شهر فتح علي خان ٿڌي جي هڪڙي
 مير الهيار سنه ۱۷۹۰ع ۾ ٺاهيو هو. ٿڌي جي هڪڙي

صاحب جي ۾ هي شهر واپار ۾ زور هو. حيدرآباد ۽ ميرڪوٽ
ڏانهن وڃڻ لاءِ مٿان شاهي سڙڪ آهي. حيدرآباد
کان نئين لائين واري رستو وٺي ننڍي ڄام ۽ کيساني
کان مٿي اچيو آهي. شهر ۾ آدمي اڪل ڄا رهيو آهي ٿو.
ننڍي الهيار پاسي بڪيرن جو ڳوٺ به هڪواري ڏس
جهڙو آهي. اتي بڪيرائي سندن ڄا آڳاٽا ڦيا آهن جن
مان مير فضل شاه ۽ شيخه پاني پوئي ڄا ڦيا تمام جهونا آهن.
اهو ڳوٺ قاهر شاه قريشي پٽاڻو هو، جنهنڪري اڄ ساڍا ست
سؤ کن ورهيه ٿيندا.

۳-نصرپور

سنڌ ۾ هن وقت جيڪي آڳاٽا شهر آهن، تن مان هڪ
نصرپور جو شهر آهي. هي شهر ڪيترائي قدر گهڻو آهي،
ننهن ڳالهه جي پروڙ هن مان پئجي سگهي ٿي ته جڏهن
دوراءِ جي نگر تي ناس ٿيڻ بابت ڪنهن ڪامل
اڳڪٿي ڪئي هئي، تڏهن ڪيترا ماڻهو لڏي نصرپور
ڏي آيا هئا ۽ بڪين سرن جون جايون جوڙي مٿي اچي
رهيا هئا، جن جا نشان اجاڻا آهن.
نصرپور جي شهر تي نصير مهاڻي جو نالو پيل آهي ۽
اهو شهر ۹۹۹ ع جو ٻڌل جوڻ ۾ اچي ٿو. اڳي درياهه شاه
مٿان وهندو هو ۽ حيدرآباد مان گنجي نڪر وٺان
لنگهندو هو.

نصر پور جو شهر آهي ۽ پور آستان آهي، جڏهن سري
 آهر اڏيري لعل صاحب سميت ۱۰۰۷ ۽ رستمراھ جي گهر
 جنم لاءِ هو. لعل صاحب ٻارهن ورهين جي ڄمار ۾
 پنهنجي گهرجي سوڌو اڏيري لعل جي مقدرون انٽرڊيان
 ٿيو هو، تنهنڪري جيتي چند جو مياو ارڏانهين لڳندو
 هو، مگر هندن ۽ مسلمانن جي ناسازي سبب گذريل تن
 سالن کان ميلو مٽي لڳندو آهي. نصر پور ۾ محمد شاه
 جو به ميلو لڳندو آهي. انهي درويش جي درگاهه کي
 جڙي به سؤ کن سال ٿيا آهن.

نصر پور ۾ کيرٿڙا سڏا لهندا آهن. هتي سوسيون،
 اڳٽ ۽ بلبل چنبر کيس بلڪل عدا آهن.

لاڙ

لاڙ لفظ جي معنيٰ آهي لڙيل ٻاسو. سنڌ جي آلهندي
 ٻاسي رڳو جبل ٿي جبل آهن، باقي ٻاهرندو ٻاسو لڙيل ٻاسو آهي
 ۽ ارڏانهين ٻاٽي جهڙو آهي. سارين ۽ ڪمند جي
 پوک ٿي جهڙو ٻاٽي گهرجي ۽ من ٻاسي ٻاٽي گهڻو آهي،
 تنهنڪري حيدرآباد توڙي ڪراچي واري لاڙ ڪمند
 ۽ سارين جي پوک گهڻي ٿئي ٿي. لهندن ڪمند جان جون
 بههون ڪارڻيون آهن.

اڄو سڀاويڪ آهي ته جتي ٻاٽي گهڻو، اتي مڇر گهڻو.

بلبل چنبر = Resembling the eye of a nightingale.

۽ جتي ميجر گهٽو، اُتي سروي تب زور. هيڏانهن لاڙ ڏسو،
هوڏانهن لاڙ ڪاٽو، قنبر ۽ ميهڙ ڏسو ۽ هوڏانهن ڊوري
ڌاري جو طرف ڏسو. انهن طرفن مان جيڏانهن به وڃ،
تيڏانهن ميجرن ۽ سروي تب جي ڏانهن پيشي هوي.
”لاڙ ساڙ“ ۱ هو پهاڪو مشهور آهي. لاڙ ٻاٻت هڪ
وڏي ڪافي آهي، جنهن جون ٿوريون ٽڪرون هتي
ڏجن ٿيون:

ڪافي

لاڙ آهي ساڙ تنهنجو ڪهڙو ڪريان وسار
پاڻي به آهن پڙن ٿا ڏاڍا، جو پيشي سو بيمار
بد بدو آهه پيڙو رکي رب ستار
پيڙ ٿيڙ جو ڦهڪو ڏاڍو، ميانجي جو آزار
ٿنڀو ٻاگو پيڙو آهه بد بدني جو يار
ڪن کي سڙ لڱن به، ڪن جو ڪڙمي ڪاهار.
ڪراچي ۽ حيدرآباد ضلعن جو لاڙ هڪ پيشي سان
ايتري قدر گڏيو هيو آهي، جو شاهه بدور کان وٺي انهن
ٽانهن اُت لي جهڙمي وڃي سگهجي ٿو.
گولي جو ساجو تعلق به لاڙ آهي، مگر ٿنڀو مسجد خان،
جنهنم گوني جو مستعار ڪار رهي ٿو، تنهنجي آب هوا
سلي آهي. گولي تعلقي ۾ ٿنڀي علام حيدر جي ولايت
فتح باغ ۽ جونا نالي ٻه شهر مثال جي بلڪل

هاڪارا مٿاڻي مگر ميان عبدالغني شاهوڙي جي شهرن
 تي مدد آندو. سنه ۱۷۸۰-۱۷۸۱ع ۾ ميان عبدالغني و
 قمبر شاه دورانيءَ کي دالين ڏئي ته ٿاڻو منهنجو راج
 کسي ويا آهن، انهن ڪري مولائي لشڪر جي مدد ڏيو ۽
 لشڪر جو خرچ آڻي پرنس، قمبر شاه، ڪدم مدد خان
 بهار کي حڪم ڏنو، جو لشڪر وٺي سنڌ ۾ آيو. عبدالغني
 جوي ته منهنجو خزانو حيدرآباد جي قلعي ۾ پوريل آهي،
 سو جڏهن فتح ٿيندي، تڏهن منهنجي آڻندو، تيستائين لشڪر
 پلي نه سڌو ڪي ڦري لٽي پورائي ڪري! مدد خان جي
 لشڪر پوءِ جيسي باهه ڀاري ڏني. هي فتح باغ ۽ جونا
 جا شهر توڙي ٻين، هوڏانهن ڄائي ويا. رڙهي ۽ ٻيا
 شهر مدد خان ڦري لٽي ماڻهن جا ڏاڏا حراب ڪري ڇڏيا.
 انهن قهر جي ڪمن ڪري مدد خان جو ڏاڏو اجڙائين
 ايتري قدر جنگ جڙهيل آهي، جو اڄ جيڪڏهن ڪو
 چوندو ته ”شهوڙو مدد پيس“ ته اتي ”مدد“ معنيٰ
 آفت يا شينهن سان جهيبي. مدد خان جي لشڪر سان
 سنڌ ۾ ٿرڙو وڃي ڏنو ۽ لاڙ ۽ ٻي ٿرڙو لڙي ڪيائون،
 پر ڪيترن شهرن کي واهيون ۽ ڏاڏون، وڃي باغ ۽
 جونا جا مشهور شهر انهن واهين ۾ ٻسڻ لڳا، مگر سڌن
 ڏاڏو اجڙائين مشهور آهي، سنڌ تي جوڻي آهي ته:-
 ”نر ڏڏو، نار نصر پور، نر پورائي، نار فتح باغ، هلي ڏسو

جوت جتي ڪجهه جو واپار ”بھمي مڙس“ ۾ ٺڪر لٿي ها
(خبر نه آهي ته مديھن ڪهڙي ڇوڻي ٿيئي مٿائون)،
زالون سھڻيون ته نصروور جون، لوت (سھڻيون اڪيون)
ته نورائيءَ جي ۽ لھن جون، ٺال ٺول (ميور) ٽر فتح باغ جو،
۽ ڪجهه جو واپار جهڪڻ ۾ ڪنھنڪي ٻلي ۾ ٻاؤ ڏسڻو
۽ جتي ته ملي جوت جي شهر ۾ ڏسي.

جوت جو شهر سنڌونديءَ جي ڪپ تي هڪ وڏو بندر
هو، مگر پوءِ درياءُ اُٿان رخ ٽوري ويو ۽ هاڻ جوت جي ٺٽل
شهر کان ٻارهن ڪوھ کن پريان وڃي ٿو. هي آمو شهر آهي،
جنھن ۾ مھاڻيون بادشاهه به ڪنھن وقت منزل ڪئي هئي،
جو سامان سري ملڻ جو ۽ مرڪوت کان به هتي وڌيڪ
سھنج هوس. اڪبر بادشاهه جو هاڪارو وزير بيربل جون
ٿا ته فتح باغ جو دٻندل هو.

تندي محمد خان جي پريان درياءُ جي طرف
ٻڌ ڪا ٽڪر آهي، جن جو ڪجهه ٻاڳور درياءُ جي پير پير
جهڙڪن جي پاسي به آهي. انهن ٽڪرن جي ٺالي
مديھن تي ظاهر آهي ته اڳي اهي ٽڪر ٻڌ ڏرم وارن
وسا يا مٿا، جهڙڪن جي ڏڪر ڪندي ڇاڻايو ويو آهي
ته ڏيهر. شيعا ٿي ۾ اجتائين ڪوت ماڻھو جي راءِ جو
پڙو (ڏل قلعي جو نالو) آهي.

قليلي جي ڏڪر ڪندي لاڙ جو ٿورو احوال اڳيئي

۱۶۰ کان جولي ٿيڻ تي مٿس ڪوڏر يا ڪاٺي تي نه ويو
وڃي. ڪن جا شڪار ڪندڙ ڪٿا ڪائيندا به آهن
هنن تي جيڪي آفتون پون ٿيون، جهڙوڪ سوڪ،
بوڏ، مڪڙ ۽ ٻيون، تن مان ڪٿو به هڪ وڏي آفت آهي.
ڏيان تمام گهڻو ٿو ڪري، پر انجي عيوض زميندار کي هي
ڏاڏو ڏئي ٿو، جو زمين کي وري نرم ڪندو آهي. مطلب
ته سڀڪنهن ۾ ڪو نه ڪو گنا آهيئي آهي.

بلڙي شريف

ٿندي محمد خان طرف جيڪي ڏسڻ جهڙا هنڌ آهن،
تن مان هڪ هاڪارو مڪان بلڙي جو ڳوٺ آهي، جو
ٿندي محمد خان کان ٻارهن ڪوھ پري آهي ۽ اُن کان
جهوڪ شريف ۽ ميرپور بندو رو سڏاوا آهن.

ٿني پاسي جيڪا مڪاني جي لڪري آهي، سا مٿي
مڪلي ۽ هي بلڙي هئي ٻاٿر پيئڻون جو ٿر اچن ٿيون.
هنجا ست ٻاٿر هئا، جي ماموئي فقير سڏجن ٿا. ماموئي
فقيرن جون اڳڪٿيون سنڌ ۾ مشهور آهن، جن مان
هڪ هي آهي ته ”جڏهن ڪڏهن سنڌ ڏي، لوڪي
قنڌاران جوڪو.“

ماٿي بلڙي ۽ سندس ٻائرن جي ڳالهه هن طرح آهي :-
گوگهو نالي هڪ شخص ذات جو جهان هوندو هو. هو
نا لنگ همدو همدو اڄ به جيڪي جوگي نالنگ ڪٿي

گومندا آهن، سي هنڪي پنهنجو موند ڪري ٿيڪيندا آهن.
 وڏي عجب ۽ ارمان جي ڳالهه آهي ته اسانجا سنڌي
 ۽ اتر مرهٽل سانوڻ واري مهيني ۾ گوگهو ملهائيندا آهن!
 ”عقل جي مار، خبر نڪا چار.“ انهي گوگهي کي اهو در
 مليل هو ته جيڪڏهن ڪنهنڪي نانگ ڪڍيندو هو ۽ هي
 رڳو نانگ ڏي گهور ڪري نهاريندو هو يا ڪو واري
 هنڌ کي رڳو جتائي ڏسندو هو ته اڳتي جو سؤر لهي ويندو
 هو! ڪڏهن ڪا به ڪنهن دروازي جي طاق تي ويهي
 مٺي ۽ گوگهي کي ڪڍڻ وٽ ڪڍي پئجي ويهي.
 گوگهو نه ٻلا ڏسي سگهيو ۽ نه ڪو وارو هنڌ ڏسي
 سگهيو، تنهنڪري اهي مرڻينگ ٿيو. مرن کان
 اڳ هن پنهجن پتن کي چيو ته آءُ جڏهن دم ڏيان،
 تڏهن مون کي دفن نه ڪڍجو، پر منهنجو گوشت رڌي کائڻجو
 نه اوهان کي شهب جي سڏ هوندي. گوگهي پوءِ سامهه جڏيو
 ته پتڻس سڌاس گوشت رڌو ۽ هر جڏهن کائڻ ويٺا،
 تڏهن غيرت آهن، جي پت ٿي پيو جو گوشت کائون، سا
 ڳالهه واجب نه آهي. منهن پوءِ اهو ڊيٽروئي ڪڍي دريا ۾
 پرواهه ڪيو. ڪنهن وقت ست مهاڻا - ريوال پنهجن هن
 پيٽن مائي مڪلي ۽ مائي پلڙي ويا، گڏ پري کان
 ڪاليو، ڊوٺي پئي آيا. منهن اهو ڊيٽرو دريا ۾
 ٽڪندو ڏسي وڃي ڪڍيو ۽ منجهس گوشت بهل ڏسي

کاڌائون تر پڪدم بيت جي ڇنڀر ۾ اڳڪٿيون
 ڪرڻ لڳا. مائي هڪائي ۽ مائي ٻارڻي به انهي گوشت
 مان ذرو ڪاڌو نه هڻندڙا به ڪجائون ڪا به مائي ٻارڻي جي دل
 پوءِ دنيا کان قري ۽ هو به ڪنهن ڪامل مرشد جي ڳولاءِ
 نڪتي. انهن ڏينهن ۾ شاه لطيف جي نر ڏاڏي شاه
 ڪريم جي سنڌ ۾ ڏاڏي هڪهئي. مائي ٻارڻي هن
 وقت ويٺي ۽ هر ڇا اچي ڏسي ته شاه ڪريم هڪ غريب
 سادي سڀاءُ جو ماڻهو آهي، بت تي پورو ضرور
 ڪونهيس ۽ هارين نارين وانگر پنڌي ۾ بهو ڪم ڪري.
 مائي ٻارڻي هنجي آزمائش وٺڻ لاءِ هڪجي دعوت ڏني.
 شاه ڪريم دعوت قبول ڪري وٽس ويو ته مائي ٻارڻي
 ڪوسي رڀ جو ڪنو پيش ۾ لاءِ ڏنس. شاه ڪريم ويو
 رڀ کي ڦوڪون ڏيئي ڏاڙو. مائي ٻارڻي چيس ته ائين
 جي رڀ پيش ڏين ته هنجو سچ لاءيندو ۽ سوچا ڪي ائين
 جو انهي ڪوسي رڀ جو ڪنو شاه ڪريم جي اڳواڻي
 پنڌي تي کڻي هارين ۾ شاه ڪريم پئي ٿان آڱريون
 پري جٽڻ لڳو ۽ جهالينس ته ”مائي، مان بت واه
 جو نرو آهي!! شاه ڪريم جو هيڏو غير ڏسي مائي
 ٻارڻي اها ڪهڙي سندس بيون ٿي ڪري ۽ سندس
 درجي گواهي ٿي ڏاڙو لڳي.
 هڪ ڏينهن شاه ڪريم ڪنهن ڪم سانگي ڪڍا انهن

ٻاهر وڃو. ٿڌي ٿڌي آڻان وٺي وٺي ٿڌي ٿڌي ٿڌي ٿڌي
 هڪ درويش ڪنهن وٽ ڪنهن وٽ وڃي آيو ۽ هڪ ڪٽورو
 روڳ سان ڀريل جڙو ڪڍي ڪڍي ڪڍي ڪڍي ڪڍي ڪڍي
 پوي! شاه ڪريم عجيب هر پنهنجي هن ڏانهن ٺهاريو ته
 هن درويش پنهنجي ڪٽوري مان ڏرو ڪڍي ڏنس ۽
 جيانئس ته هي ڪارو. شاه ڪريم کي درويش جو جوڙو
 موٽائڻ به ڪين ٿيو ۽ ساڳئي وقت روڳ ۽ ڪڍي ڪڍي ڪڍي
 به مشڪل انگن ٿيڻ ڪري اهو عجيب پرياد جيڪو
 مليس، سو ڪٽي ڪٽي جي ڪڍي ڪڍي ڪڍي ڪڍي ڪڍي
 شاه ڪريم گهر آيو، ٿڌي ٿڌي ٿڌي ٿڌي ٿڌي ٿڌي
 روڳ هالو ڪٽو ڏوٽي آيو. ٿڌي ٿڌي ٿڌي ٿڌي ٿڌي ٿڌي
 ڪيترن محنت ڪئي، پر روڳ جو جتو ڪس ٿو. هن
 پوءِ اهو جتي وارو ٽڪر صاف ڪري جي ارادي سان
 وات هر وڃي ٿورو جوڙو ته هن جا ڪمان کلي پيا ۽
 عجب جي سڏ پيس! هو پوءِ شاه ڪريم وٽ آئي ته
 شاه صاحب پريان ٿي پنهنجي ملهه هر پنهنجي ٿڌي ٿڌي
 ته توهمي ڪٿان پائي؟ ته ٻارڙي هڪ ٻڌي جس ته توهان
 درويشن جي دعا سان مون جتي جوڙي ٿي، اتي
 شاه صاحب کي ارمان ٿيو، جي مون ٺاهي نه آهي پرياد
 کاڌو ۽ اهو شايد ڪرامت جو ڪٽو هو، جو مون روڳ
 ۽ ڪڍي ڪڍي ڪڍي ڪڍي ڪڍي ڪڍي ڪڍي ڪڍي ڪڍي

کي ڄموتو تون ڄڻ ۾ين اعالي درجي کي اچي پهتي آهين،
 ٿڌ ۾ين ميهنڊجي ڏاڻي سان گڏ تنهنجو ڏاڏو به قائم
 رهندو، سو منظر جو ”ڏاڏو تنهنجو، مياو ميهنڊجو“. اڄ ڏاڏو
 ٻاڙي جو ۽ مياو شاه ڪريم جو پٽي مشهور آهن.

ٻاڙي شريف جي زيارت لاءِ آ ۱۹۱۱ع ۾ ويو هوس.
 ان وقت ڪريمي سجادي تي پير صاحبڏنو شاه هو، جو
 ۱۰ روپس هو ۽ ڪيترن حيدرآبادي عالمن سان ايتري قدر
 رستو هوس، جو ڪراچي ٿوڙي حيدرآباد ۾ وٽن گهڻو
 ايندو هو. شاه ڪريم جي درگاه جي مونکي زيارت
 ڪرائين ۽ دروازن تي جي چاند تي جا پت مڻايا مڻائين،
 ٿوڙي پيو جيڪو درگاه تي ڪم ڪرايو مڻائين، سو
 ٽيڪاريائين. پير صاحبڏنو شاه ٿورن سالن کان گذاري
 ويو آهي، مگر سندس عمدو شعر اجتائين گهڻن جي ذات ۾
 آهي. سوکڙي طور مڪڪتاب ”بيان العارفين“ ڏنا ٿيس،
 جو آڳاٽي نموني جي شعر ۾ آهي ۽ ان ۾ شاه ڪريم جو
 ڪيترو ذڪر آهي. ڪريمي رسالو سنڌي ۾ روزا قليچ
 بيگ جو ڇپايل آهي. شاه ڪريم جا ڪيترا بيت شاه
 جي رسالي ۾ به آهن. شاه ڪريم جي وصال جي تاريخ
 هجري سنه ۱۰۳۲ مطابق سنه ۱۶۲۲ع آهي. مٿي مڙس
 مياو لهندو آهي، جڏهن انڪل ٿم هزار آدم اچي ڪڍو
 ٿيندو آهي ۽ انڪل پڇو پڇن هزارين جو واپار آهن

مولي وارن ڏينهن ۾ هاند و آهي.

بلڙي جي لڙڪيڪ شام عداوت الله صاحب صوفي
جي درگام جهوڪ شريف ۾ آهي. هن صوفين جي سردار
تي شام ڪريم جي پوين ٽڪس وچان ڏانهن ڪشي هئي
تر هي شريعت جي برخلاف ملت ڪري ٿو ۽ انهن جي چور
لي هي هاڪارو صوفي شهيد ٿيو هو.

بلڙي جي ويجهو سيد ابراهيم مشهور آهي. هنڪي عام
طرح پير پوڙهي سڏيندا آهن. چون ٿا ته سندس قبر جي
آسپاس اهڙا وڻا هوندا هئا، جنڪي اتفاق سان ڪنهن جو
هٿ لڳندو هو ته اهو مالڪ مري ويندو هو. انهي حالت
هند ڪرائڻ لاءِ شام ڪريم سندس قبر تي آيو ۽ اچي
چيائين ته ”جيئرا ماڻهو نفس ماريوندا آهن، مڙتون مٿل
ٿي جيئرا چو ٿو ماريون؟“ چون ٿا ته انهي وقت کانولي هن
بزرگ جي جلالت هند ٿي ويئي.

ٽنڊو باکو

ٽنڊي باگي جو شهر باگي خان ٽالپر پڻ آيو هو، جنهن
کي اڄ پوڻا ۶۰ سو کن ورهيه ٿيا آهن. مير باگي کي اهو
ملڪ ڪوشن ملو، تنهن بابت هڪ زيردار ڳالهه آهي:
هڪ لڏا باگو خان حيدرآباد ۾ مير نصير خان جي ملازمتي
هو ته هڪڙي جي پاهه ٿيڻ دروازي کان هڪدم اندر
پرتي هئي اهو هو، هتي ماڻهو آڻي گلس ۽ ڏانهن ٿي

اس، پوءِ نه ٺڪر کڻي آيا، تنهن تي مير داگي کي پروانو
 لکجي مليو ۽ لونگي ۽ پنڇ سڏجي به انعام مليس! اجهو
 اهڙي طرح مير داگي کي اهو پاسو مليو ۽ هن پوءِ اهو شهر
 ٻڌايو، جو اڄ تائين سندس نالي پٺيان مشهور آهي.

ننڍي داگي جو شهر تلهار کان ڇهن ڪوهن جي
 ماضي تي آهي. مڏجھس اٽڪل اڍائي هزار آدم
 رهي ٿو، جن مان ڪي داگائي گهراڻي جا ٽالپر آهن.
 شهر جي بازار جي چت ڍڪل آهي، پر اڌ چيتري چنبي
 پيئي آهي. هي لاڙ جو پاسو آهي، ۽ آب هوا سٺي
 ڪاٺي، جنهن بابت اڳتي اشارو ڪيو ويو آهي.

ننڍي داگي ۾ ساڄن سوائئي جو ميلو لڳندو آهي.
 سندس پوٽو سيد پني لڏو هو، جو سڄي پنهنجي خدا کان ڪو
 پني لڏو مڏائين، جو هن جهڙو خدا ترس ڪو جنڊو ٿيو
 هوندو. سيد پني لڏي پنهنجي حياتي ۾ ڪڏهن
 ڪڏهن جيئو کي نه ڏکيو، جو ننڍي هوندي کان اهنسا
 جو منو اختيار ڪيل هوس. ماڻهو نه ڇڏيو، پر جانورن
 ۽ پکين کي به بهار ڏيکاريندو هو ۽ هو وٽس ائين ايندا
 مٿا، چنڊن ۽ ارمائت وٽ وڃن. کان، ڪريون، گيرا،
 جهر ڪيون، ۽ ٻيا ٻي، ڪو ڪلهي تي، ڪو
 مٿي تي ۽ ڪو هٿ تي اچي چڙهي رهي، سا ڪهڙي نه
 عجيب ۽ دلندڙ ڳالهه آهي! پکي نه لهن، پر گذر ٻگهڙ ۽

نه نه ٻڌڻ رڳو ٻڌڻ هن مڌتن جو آهي . هڏاڄو سبب هي
 آهي نه هو وات تي جيڪي پٿر، ڪڍڻا وغيره
 ڏسندو هو، سي چوندي پاسيرا ڦٽا ڪندو ويندو هو، جي
 ڪنهن به مخلوق کي مٿان ڪو ايڏاڻو پهچي .
 انهي اعلاي درجي جي خيال وچان هو سڄو رستو
 صاف ڪندو ويندو هو ۽ زبان سان ”سبحان الله،
 سبحان الله“ آڇاريندو ويندو هو، تنهن ۾ سڄو ڏينهن ڳري
 ويندو هوس! عابد نه هئڙا! عجيب آهي جو ههڙي درويش
 جو ميلو لڳا مٿائين .

ٽنڊي باگي کان ٽنڊي محمد خان، بدين ۽ ٽنڊي
 شهر ڏانهن خشڪي وڃڻ جا رستا آهن. هن پاسي حيدرآباد
 صلعو ٿرپارڪر صاعلي جي ڏيپلي تعلقي سان اچي ٿو
 لڳي. مٿان ڳوٺ ڪلويءَ تعلقو ڏيپلو ويجهو آهي.

بدين

بدين جي شهر کي اصل سانولپور سڏيندا هئا، جو اهو
 شهر سانولونالي هڪ هندو راءِ ۱۷۵۰ع ڌاري ٻڌايو هو.
 اٽڪل ٽيهن سالن کانپوءِ يعني ۱۷۸۰-۱۷۸۱ع ڌاري
 ميان عبدالنبي ڪلهوڙي مدد خان بڌاڻا کي سڌ ۾ آندو،
 هن بدين ۽ ٻين شهرن ۾ ڦرلٽ ڪرائي انهيءَ رامين
 ڏياريون. بدين جو شهر به انهن رامين ۾ سر ٿي ويو، مگر
 انجا ٿورا نشان اجڙائين ظاهر آهن. بدين ۾ جيڪا ڦرلٽ

مدد خان ڪرائي، تنهن بابت توار پنج نويس چونڌا ته ٻڌين
 ۾ اهڙو ظلم ڪيڏا ٿورو، جو ماڻهن جي گهرن ۾ ٿڌو به
 ڪين ڇڏيائون!

ٻڌين جو شهر قاضي واه ۽ گهاري ماڻڙ جي وچ ۾ آهي.
 شهر ۾ ڪلر گهڻو آهي. ٻهڊي ۽ سيرانئي طرف لوڻ جون
 کاڌيون آهن، جن مان اڳي لوڻ ڪڍي وڪڻندا هئا؛
 اڄ به جي لوڻ ڪڍي ته لکها من ٺڪرون.

ٻڌين ۾ قادي طريقي وارا پير آهن، جي شيخ عبدالقادر
 جيلاني (پير دستگير) جي اولاد مان آهن. هتي شهب
 الدين قادي هاڪارو پير ٿي گذريو آهي ۽ هر سال جون
 مهني جي آخر ڌاري هنججي درگاهه تي وڏو ميلو لڳندو
 آهي، جنهنڪي شاهه قادي جو ميلو ڪري سڏيندا آهن.
 انهي ميلي ۾ اٽڪل ڏهه هزار آدم اچي ڪم وٺيندا آهن
 ۽ سرڪاري تخميني روه اٽڪل ويهن هزارن جو واپار
 ٿيندو آهي. اُن جا سودا به ٿيندا آهن.

ٻڌين تعلقي ۾ لوار ٿي وارا پير به هاڪارا آهن، جي ڳوٺ
 لوار ٿي ۾ جو پيرن جو ڪجهه قلعو ٺهيل آهي، تنهن ۾ اندر رهندا
 هئا. اهي پير اڳي قلعي کان ٻاهر پير ڪين ڪڍندا هئا.
 حيدرآباد جي ڪليڪٽر کي ڪو ڪم منجهن پوندو
 هو ته سعدن عزت رکي هالوت ڪين گهرايڻيندو هون، پر
 پاڻ ڪجهه دنن ويندو هو. اڄ اُنهن پيرن جو اولاد اهو
 ڳوٺ اصل لاءِ ڇڏي واريو آهي.

بدین جي پريان ڪنڊ جو ڳوٺ آهي ۽ اُتان اڳوڻو
 هلي پريان جو پٿر لنگهه وٽ ڏسائي تعلقي جي ڳوٺ رحه ڪمي
 بازار وڃي پهچيو. پريان جي پيرن ۽ پيرن جي پيرن آهي
 ۽ اُتي ڏسو ته ڳوٺي (ڦليلي) جو ڦليلي ڪيئن نه هٿ
 پياڻي رڻ ڏي رهيا ڪري وهي هلي ٿو.

بدین ۽ اُنهي آسپاس تلهار پاسي حيدرآباد جي
 ڪن عالمن جون زمينون آهن، جنهن ڪري هو گهڻو اوتاهين
 گذارين ٿا ۽ انهي سبب هو ”بدینائي“ سڏبا آهن، نه ته
 اصل حيدرآبادي عامل آهن.

حيدرآباد ضلعي جي ڏکڻ ڪرڻ کان اڳ ايترو
 ڇاڻاڻا ضرور آهي ته مٿياري ۾ مالن طرف وڃڻ لاءِ
 حيدرآباد جي ڪاري ڦردي ۽ مياڻي وٽان وات آهي
 ۽ اوتاهين ريل جي رستي روڙي لائين کان وڃي آهي،
 تنهن ڇام ۽ تنهن ڇام ڇام وڃي وڃي ڦليلي جي اڇي
 موڙي کان وڃي آهي ۽ اُنهي طرف راڄا واري گاڏي
 هلي ٿي. تنهن ڇام ڇام کان ۽ بدین طرف وڃڻ لاءِ
 حيدرآباد کان ڪاٺي ۽ گهڻي ٽڪر وارو رستو آهي ۽
 انهي پاسي بدین لائين کان وڃي آهي.

پلنا دو

صفحہ نمبر	ت	عالم	صفحہ نمبر
۱۵	۷	امی	امی
"	۷	کے	کے
۳۰	۲	کاور یون	کاور یون
۳۲	۶	آ	آ
۵۱	۸	گھوڑ پھاری	گھوڑ پھاری
۵۸	۱۳	جو کو	جو کو
۷۲	۶	ٹی	ٹی
۸۱	۱۳	ہر	ہر
۸۹	۱۷	ہاسی	ہاسی
۹۵	۱۳	لی	لی
۹۷	۱۳	سڈ بو	سڈ بو
۱۰۵	۲۱	دم	گوم
۱۰۸	۸	آن	آج
"	۲۰، ۱۵	کپر	کپڑ
۱۱۰	۱۱	در	در
۱۲۵	۵	اٹس	اٹس
۱۲۶	۱۷	ویچھرائی	ویچھرائی
۱۳۳	۱۹	کٹر	کٹر
۱۳۶	۵، ۷، ۱۵	موڑی	موری
۱۳۷	۶	"	"
۱۵۰	۱	پیر مرد	پیر مرد

سنڌ جو سڀلاني (ڪتاب) : هيءُ ڪتاب جو پهرين ڀاڱو آهي، جنهن

۾ سنڌ جي تاريخي ماڳن ۽ مڪانن جو احوال بيان ڪيل آهي. ڪتاب جو مصنف سنڌي ادب جو ناميارو محقق پيرومل مهرچند آڏواڻي آهي. ڪتاب ۾ مهاڳ جيئمل پرسرام جو لکيل آهي. ڪتاب جو پهريون ڇاپو 1923ع ۾ ڀارتواسي پريس حيدرآباد سنڌ مان جيئمل پرسرام گلراجاڻي ڇپائي پڌرو ڪيو هي ڪتاب ڪرائون سائيز ۾ 174 صفحن تي مشتمل آهي.

نالو : صاحب خان ميراثي
ولد : بهادر علي

ادبي نالو : سورھ ميراثي

جنم : 08.04.1975

جنم هنڌ : ڳوٺ ڪپڙو، تعلقو
رتوديرو، ضلعو لاڙڪاڻو.

حال ائڊريس : غريب آباد محلہ،
نئون ديرو، تعلقو رتوديرو.

تعليم : M.A سنڌي

ڪرت : اسسٽنٽ سب انسپيڪٽر آف سنڌ پوليس

ان ڇپيل ڪتاب

ڌرتيءَ جا رکوالا (ٻارن لاءِ ناول) 1990 ع

سائرسهس گجن (شاعري) 2021 ع

برھ منجهارا بوند (شاعري) 2022 ع

صاحب ديوان سنڌي شاعر (تحقيق) ان مڪمل

موبائل نمبر : 3919786 – 0344

3404488 – 0300

اي ميل : sahibkhanmirani0@gmail.com

سوره سنڌي ادب

صاحب خان سوره ميراثي

Cell No: 0344 3919786

0300 3404488